

Моріс Ренар і Альберт-Жан

Боротьба з трупом

ПОВІСТЬ.

З французької мови переклав М. Р.

Альберт-Жан

Handwritten text, possibly a signature or name, written in dark ink on aged paper.

ЧАСТИНА ПЕРША.

І. Ясне обличчя в хмарі.

Кльод Сіріг, як щоранку, поцілував свою стару маму і вийшов в 8-ій годині на вулицю. Цей молодець був приватним секретарем великого католицького філантропа Джемса Берлінггема і, коли тільки було гарно на дворі, йшов пішки аж до площі Етуаль (Зорі), де стояла княжа віля міліонера.

Було це під кінець осені. Напередодні густа мряка почорнила париські вулиці — мов справжня льондонська мряка, звана „гороховою кашою“. На рано повітря стало свіже та сухе; люде йшли хутко, кожний похнюпивши ніс у шаль. А проте ніхто не держав рук у кишенях. Бо всі вони читали часопис. Кльод Сіріг, не запримітивши цієї характеристичної риси, купив, як звичайно, кілька своїх щоденників. Щойно тоді побачив, що на кожнім є бандероля з сензаційною телеграмою. На однім: „Гріб Манони Дюге, ограблений уночі“. На другім: „Незвичайне святотатство на цвинтарі Пер-Ляшез. Бідна Манона Дюге“. На третім: „Упир на цвинтарі“.

Манона Дюге! — молодість, приваба, краса, талант! Вона — артистка та вселюбка, чаруюча, ніжна істота, яку два тижні тому найшли в її кімнаті з заціпенілою жменею, де скривалась срібна цяцька з кокаїною... Кльод, ідучи по вулиці Банапарте, глянув вгору, як щодня, до одного вікна. Завіса була там відхилена. З тієї обсерваторії молода дівчина всміхалась до хлопця. Вона стежила за ним зором, аж шез на бульварі Сен-Жермен. Він оглянувся двічі, обережно, не зробивши ніякого руху рукою. Зате його серце співало, і щойно, коли перейшов шмат дороги, розвернув „Відгук Парижа“, щоби прсчитати опис злочину.

Коли залишити на боці всі подробиці, якими редакція з насолодою розбуджувала уяву своїх читачів, уся історія була досить проста:—Десь, біля півночі, головний цвинтарний сторож обходив, як звичайно, довкола цвинтар з великою ліхтаркою. Від густої мряки було ще темніше. Він не бачив

на два метри. Зате повна тиша давала йому змогу виразно почути оподалік людські кроки. Він побіг у цьому напрямку. На нещастя, він був немов сліпий, що попав випадково у потайник. Ще й мусів закривати світло ліхтарки і йти тихцем; що хвилини мусів зупинятись, щоби відгадати, куди тамті втікають і як їх дігнати. Після кількох хвилин такої муштри сторож, не побачивши нічого, рішив зріктись своїх ловів і пішов на гріб Манони Дюге.

Від її похорону, від хвилини, коли в гробниці лежала вона прибрана в усі свої дорогоцінності, сторож жив, мов у пропасниці. Він був пересвідчений, що одної ночі злодії перелізуть через мур, підважать гріб, одчинять домовину і заберуть славні перли, про які писала преса всього світа. Тому він і не мав сумнівів: — коли хтось плентався по цвинтарі, то причиною цього були напевне перли Манони Дюге. Треба було тільки переконатись, чи грабіж уже довершена.

Ні, грабіжі не довершено. Одначе хтось був уже в гробниці. Дубову домовину відшрубували, другу — цинкову розрізали. Грабіжники не захопили перел; — нашійники, браслети, ковтки, діядеми, все це лежало пороскидане всуміш, мов казочна груда, у рожевім ящику, викладенім шовком — домовині... Там були лише перли. Тіло Манони щезло; грабіжники взяли зі собою тільки його.

...Кльод Сіріг не піддався легко вражінням. Крім цього був закоханий, а це відривало його від справ сучасности. Переглянувши ще політичні та економічні новини, поклав часописи до кишені і почав йти швидшою ходою, бо ранковий холод прснизував його. Хутко дійшов до площі Етуаль. Палата Джемса Берлінггема стояла на розі двох збіжних вулиць; її фронт, з маленьким городцем, був звернений до „Тріюмфальних Воріт“.

Зупинившись перед головною брамою вілі, Кльод зазвонив. Коли лише перейшов коридор, почув бюровий гомін. За дверима стукотіли писальні машини. Писарі та машиністки метушилились з ріжними паперами. У ждальні стояли лавки для гостей і возні.

Кльод Серіг бачив це все щодня. Від трьох років у його памяти виринали образи цього місця, де скромність ішла в парі з багатством і важкою мирною працею. І за кожним разом, коли входив у гарні, суворі хорони Джемса Берлінггема, який держав у своїх руках усі нитки діяльності свого добродійного товариства, його мимохіть охоплювало якесь незясоване почування. Добродійність Берлінггема була величезна, його побожність — повна, багатство — безмежне. Він спочував усьому, не погорджував

ніякою нуждою і не було такого лиха, з яким він не борювався би в ім'я Бога та релігії, в які вірив. Його організація простягалась по всьому світу сіткою філантропійної та християнської пропаганди. Його мільйони, розкидані по світі як долари, шілінги, франки, ліри, драхми, рупії, чи то в формі золота, міді, нікелю чи паперу, боролись скрізь для добра тіла та спасення душі.

Кльодові вийшов назустріч чемний льокай і зняв з нього пальто.

— Добри-день, Бертроне. Що чувати? Якже-ж там у вас дома? Як маленька?

— Дякую дуже, пане Кльоде. Гарячка зійшла. Пан дуже ласкаві...

Кльод доглянув зворушення свого служачого і стиснув йому руку. Служачий одчинив перед ним головні двері. Здалось, що впускає зоряне сяйво. Заки Кльод пішов назустріч цього сяйва, малий меткий фокс скочив йому ніжно з криком радості на коліна. А за цим залунав мягкий і поважний голос:

— Фляй! ходи сюди! Залиши в спокою свого приятеля Кльода!

Кльод, погладжуючи ніжно собаку, підійшов до Берлінггема. Сонце заливало своєю ранковою величию кабінет філантропа. Було там багато простору та світла, царили повага та лад. Крізь соняшне проміння відбивались обриси „Тріумфальних воріт“. На великім столі стояв золочений хрест. Берлінггем простягнув до Кльода обі руки.

Кльод запримітив негайно, що його обличчя затратило свій звичайний спокій. На кріслах і килимі лежали безладно порозкидувані часописи. Чути було якийсь виїмковий запах тютюну.

— Що тут трапилось? — спитав секретар у тоні свідної пошани.

— Чи ви читали часописи? — спитав Берлінггем.

— Так, але тільки побіжно. А не запримітив нічого такого...

— А крадіж тіла Манони Дюге?

— Ех! Ця історія! Що-ж такого може вас хвилювати...?

Кльод мав такі здивовані очі, що Берлінггем не міг стримати сумного усміху:

— Вам видається, що я чудак — сказав під носом.

А коли Кльод заперечив рухом голови, казав далі:

— Не перечте. Ви не розумієте, яке значіння має для мене цей украдений труп. Подумайте тільки, Кльоде. Хтось украв трупа! Передумайте до кінця все те,

що ми тут робимо, ви, я, наші приятелі, повторіть собі одночасно: хтось украв трупа! Ну, й що скажете?

Кльод зморщив брови, прикусив уста і роздумував: не як людина, яка чогось шукає, але немов би докопувався чогось у глибинах своєї душі. І нарешті сказав:

— Резурекціоністи, правда? Чи ви цього лякаєтесь?

Тоді Берлінггем добув зі свого портфеля два вирізки з часописів і поклав їх перед очима Кльода.

II. Чорні факти і рожеві надії.

Перший вирізок був з *Intransigeant**) Кльод вчитав ось що:

„У нинішніх похоронних часах слід пригадати один факт; може трохи цвинтарний, але актуальний: у шпиталях майже нема вже трупів, на яких наші медики могли би вчитись анатомії. Відомо, що кожного мерця, за яким ніхто не зголошувався до шпиталю, відсилали до анатомічної салі. Тепер повстали товариства, що викоповують навіть трупи бідаків. Тому студенти-хірурги мають дуже рідко трупи для своїх студій. Чи треба жаліти з цього приводу? Зі становища почування і пошани для померших певне, що ні. Одначе зі становища медицини...“

— Цей денник не назвав ні одного імені — сказав Берлінггем. — Та хто оснував ці товариства? хто ними проводить? Хто поширює їх у пяти частинах світа, з тою думкою, щоби кожний міг віднайти свою тілесну поволоку колись, коли загудять сурми Останнього Суду?

— Це ви, пане — сказав Кльод, зажурившись.

— Читайте цей другий вирізок. Це був текст з данського денника:

„Виборг, 8 жовтня. Минулої ночі вертався до дому Вальдемар Менвед, на якого напало двох муштин, пробуючи приголомшити його маскою. Менвед не має ніяких особистих ворогів і мав при собі незначну суму грошей. Він спас своє життя тільки завдяки своїй фізичній силі“.

*) „Неприднаний“; так називається париський денник. Цей еткс б в там справді поміщений.

— Смолова маска — крикнув Берлінггем. — Смерть через задушення! Страшне слово, яке так довго тероризувало англійські міста! Смолова маска — зброя ресурекціоністів!*

— Що робити? — питається Кльода.

— Не хвилюйтесь, пане. У Франції щезає труп, на якогось прохожого нападають у Данії — це відокремлені факти, які імовірно не повторяться. Я зле зробив, що якимось повторив вам свою розмову з професором Брашатом. Вона є причиною, що ви дивитесь на ці справи так чорно.

— Ні, Кльоде, ви зробили добре. Моїм обов'язком є знати всі критичні голоси і вислухати всі остороги. А голос професора Брашата, голови медичного факультету, не є з тих, які можна здушити. Уявляю собі як він поглянув на вас сумно-вченим оком і казав: „Чи ви знаєте, пане, що коли ви так будете продовжувати свою діяльність, то ми не зможемо більше вчити анатомії? Чи може хочете нас довести аж до того, що злочинці підуть слідами Бурке і Гера? Чи вернемось до доби ресурекціоністів? Чи будемо приневолені аж такими засобами добувати трупів, під загрозою, що медицина і хірургія можуть щезнути з цивілізації? Сто літ минуло від часів Бурке і Гера, а тінь, яку вони кинули на свою добу, простяглась аж до нашої..“

— Пане — сказав з усміхом Кльод, — все цетаке далеке від нас..

— Треба глядіти вперед і бути сторожким. Ще перед ресурекціоністами існували трупокради. Щойно, коли по цвинтарях позаводили сторожу, тоді всякі Бурке та Гери почали своє ремесло.. Отже нині ситуація напружена. Брашат сказав вам це добре. Тут виринув чоловік зі смоловою маскою, там відгребали та вкрали трупа.. Данські злочинці рішили, що краще попросту вбивати людей, ніж їх відкопувати з гробів. А хто зна, чи ті, що вкрали

---

* Ресурекціоністи, звані також в Англії „тілокрадами“ (body-snatchers), займалися професійно крадіжою трупів, щоби продавати їх анатомічним інститутам. Така професія поширена також у північній Америці, де закон стояв на боці суспільних пересудів і робив труднощі лікарям, коли вони хотіли секціонувати мерців. Такі крадіжки страшно поширилися в Англії з початку XIX в., коли „трупокради“ йшли рука в руку з грабарями. Щойно закон з 1832 р. зменшив їх число, коли дозволив анатомічним інститутам користуватись тілами із захистів для бідаків, якщо їх крив'яки не домагались видачі їх тла. (Прим. пер.)

Манону Дюге, не викрали цього загальновідомого тіла, щоби затерти за собою сліди...?

— Довкола гробу Манони Дюге — відповив Кльод — виїмково вартували, тому, що там були дорогоцінності. Отже я не зовсім розумію, чому саме його вибрали...

— Тіло Дюге — підкреслював Берлінггем слово за словом — піддержали хемічно, так, щоби воно могло якийсь час лежати незіпсоване. Про це писали часописи виразно, в день похорону. Отже ясно, що це досконале тіло, забезпечене перед розкладом, було немов би вибране для таємних трупокрадів. Вибір важкий, мій коханий Кльоде. Помиляюсь, чи йду шляхом правди? Чий бік узяти? Науки чи Церкви? Нехай Бог мені допоможе, бо бюсь у п'ятьмі! Та наш обов'язок — чувати: Гасло кинене: позір! Перш усього прохатиму вас, щоби ви були в постійнім контакті з персоналом анатомічного відділу медицини. Я хочу щодня знати, що роблять і думають у тім світі, де ріжуть трупи. Одним оком глипайте також на їх „моделі“. Дискретно вивідайте про автопсії*), навіть у медично судовім інституті. Не минайте шпиталів. І ще нині вранці, будь ласка, їдьте до Клямар**)... річ ясна—так, буцим-то про ніщо не знаєте.

— Розумію, пане.

— Вечір приїдете зі справозданням. Щойно вечір. Перед 5-ою пополудне ви мені непотрібні. На дворі дуже гарно. Може ви схочете покористуватись повним сонцем і взяти зі собою на прохід свою панну... коли-ж Кльод зможе сказати — наречену?

Оба всміхнулись. Кльод, стримуючи свою неждану втіху, відповів:

— Сподіюсь, небавком.

— Навіщо-ж ви чекаєте з освідчинами? — спитав Берлінггем. — Вона-ж вас кохає, правда?

— Ах! вона є моїм другим „вірую“. Я вірю в Бога і в любов тої, яку кохаю! Вся мета мого життя — служити Христові та зробити щасною мою жінку.

— Та спершу подбайте, щоби панна Альбан стала вашою жінкою. Гадаю, що слід би вам було перебалакати з її батьком. Ви може несміливі? Вагаєтесь? Чи воліли би, щоби я вас виручив...

— Дякую вам з широго серця — відповів Кльод, підтримуючи усміх свого шефа. — Я відкладав усе разом

*) Розріз трупа, „щоби пізнати причини смерті.

**) Анатомічний відділ на париськім передмістю.

з Максеною, тому, що ми знали, як важко стане її старому батькові, коли лишиться самотнім.

— А ваш друг, ваш майбутній шурин, здається Ерик Йому на імені, він же-ж також мешкає на вулиці Бонапарта?

— Так, тамже.

— Ну, отже! Чи його батько зовсім не може рахувати на його поміч?

— У цьому-то й вся справа. Ерик мешкав там до цього часу разом зі своїм батьком і сестрою. Але щоби мати спокійнішу голову до праці, він найняв тепер помешкання на вулиці Арен, де мешкав мій брат. Тому-то я вважав, що слід... що більше по-християнському було би ще залишити Максену на якийсь час біля її батька.

Берлінггем поклав йому руку на рамени:

— Ви — незвичайний хлопець, Кльоде. А проте, маючи глибоке пересвідчення, що погоджуюсь з голосом небес, повтаряю вам: не дозволяйте, щоби щастя мусіло довго ждати на вас у передпокою. Це висока особа—висланець небес. Ви повинні прийняти його негайно, коли тільки з'являється. А тепер ідіть. „Клямар“ кличе вас. Це вже менше гарне, але сподіюсь, що пополудне нагородить вас за ранок.

Джемс Берлінггем, лишившись сам, підійшов до вікна, і стояв розміряний у теплім сонцю, що заливало його гладке чоло. Фляй бив ногами в шибу, гаєкаючи. Його пан побіг за його зором і побачив Кльода, який саме звав рухом руки авто.

III. Посеред похоронної обстановки,

Кльод одчинив двері від авта і розсіяний кинув адресу шоферові:

— До Клямар!

Але як стій поправився:

— Ні, я помилився! На вулицю „Фер - а - Мулен“. число 17!

Адже є Клямар і „Клямар“. Перший — славний, як містечко, де плакають горошок і куди ідуть на прогульку, другий — причаєний на передмістях Парижа, моз жахлива тайна, знаний трохи менше. Колись знали „Клямар“ як париський цвинтар на передмістю Сен-Марсель. В 1814 р. цвинтар скасували, а за панування Людовика-Пилипа збу-

дували на цьому місці філію практичних вправ медичного факультету, призначену на секціонування трупів.

До цього офіційно - похмурого „Клямар“ казав себе взяти Кльод Сіріг. Переїзжаючи, побачив ще у вікні панну Максену Альбан. А коли минув Люксембурський город, на Медицейській площі доглянув Ерика Альбана, який саме переходив вулицю.

Кльод вискочив з авта.

— Ерику! А ти куди?

— На вулицю Арен, друже. Помешкання вільне від учора. Сторожиха повідомила мене про це. Треба би там дещо приготувати.

— Їдь зі мною. Я не надовго. Пізніше поїдемо разом на твою вулицю. Мені буде приємно відвідати Рішара, коли застану його дома, і скласти поклін його жінці. Я не бачив їх уже цілу вічність.

— Куди-ж ти мене везеш? — спитав Ерик збентежений.

— До Плютона!

— Цебто куди?

— Письменник повинен бачити все. Побюсь об заклад, що ти ще ніколи не був у просекторії?

— Не був. І признаюсь, що мене туди зовсім не тягне. Але коли вже трапляється така нагода...

— Не противись. Твоя присутність мені потрібна.

— Коли так, то навіть не вагаюсь.

— І розумно робиш. Зрештою побачиш: вражіння з побачених там картин лишається незатерте і було би навіть дивне, якби ти звідти не позичив собі якої ідеї для повісти...

— Ох! щодо мене, то ти знаєш, що я пишу веселі річі. Не розумію ні грохи, яким робом можна би що звідти причепити до „Тітіни з ніжним серцем“. Правда, що це гарний заголовок „Тітіна з ніжним серцем“?

— Знаменитий. То це є та повість, над якою ти тепер працюєш?

— Так... но, і річ ясна над поезіями. Але я не маю Музи... а без Муз...

Вулиця Фер-а-Мулен не була ні довга, ні широка. Вони зараз запримітили в'їзні ворота до дому смерті. Перейшли ворота, крізь які видко було подвіря, вимощене по старомодному, оточене будинками з минулого століття. Ерик відчував потребу жартувати, щоби побороти в собі той смішний страх, що щипав його серце.

Перед ними виринув порт'єр. Він пізнав Кльода Сіріга і поздоровив його, піднісши руку до шапки, з чемним усміхом.

— Цей пан є в моїм товаристві — пояснив йому представник Джемса Берлінгема.

Ерик ішов за ним коридором зі склепінням, сумежним з центром „Клямару“: скромним чотирикутним городом, довкола якого були хідники і шість низьких будинків з численними вікнами.

Кльод щез, кажучи :

— Зараз вертаюсь. Зажди на мене.

Але якийсь не приходив. Тоді Ерик зважився заглянути через вікна від городу. І побачив неждану картину, від якої відступився назад: молоді люде, у білих кафтанах і шапках, нахилились над осоружною людською потворою, безнадійно істотою старою, жажливою у своїй смертельній невразливості.

Цей перший вид схвилював новика. Коли Кльод вернувся, він стояв у томлячій задумі. Кльода супровадив просектор, увесь у білих халаті, зі спокійним обличчям, сяючим інтелігенцією.

Ось мій приятель, Ерик Альбан, про якого я вам згадував.

— Чи ви може який кривняк бувшого префекта поліції? — спитав лікар.

— Я його син — відповів Ерик, стискаючи йому руку. Кльод говорив далі:

— Він може вам врештою це сказати сам, що приходить сюди, не потребуючи ніякого урядового дозволу. Він не має на меті писати до часописів. Мій приятель хоче попросту мати трохи матеріялу до повісти, яку пише. Хоче перейти через цілий будинок, щоб мати загальний погляд. І нічого більше. Правда, Ерику?

Ерик не зрадив свого здивування і слухняно потвердив слова Кльода.

— Коли так, пане — сказав лікар — нема про що й казати! Будь ласка, йдіть за мною. Але я попереджую вас, що ваші оглядини будуть бідні. Завдяки ласкавим заходам вашого друга і його шефа ми є напередодні ліквідації цієї крамнички, бо брак нам „крану“. Чи ви йдете з нами, пане Сіріг?

І він одчинив перед ними одні двері, відтак другі.

— Чи вам не принесли нічого останніми днями? — спитав Кльод несміливо.

— Нічого — відповів просектор. — А скільки людей умирає по шпиталях!... Не маємо нічого від двох тижнів. Ви знаєте, що це страшно! Всі ті трупи, які тут побачите, були нашою резервою. Маємо ще яких шістьдесять... а потім...

— А потім?

— Треба буде шукати якогось виходу на власну руку, всупереч вашій акції та пана Берлінггема...

Ерик оглядав, а Кльод стежив за блідиною його обличча.

Довга саля мала повне світло. Нагадувала сумовито рефектоар шкільного пансіону. Між двома рядами високих столів був перехід. Столи були цинковими площинами, на берегах заокругленими. На одному з них лежала якась людська маса, загорнена в грубе рядно. Зпід нього визирала мужеська голова, червоная, порізана, немов би померший перед смертю перейшов крізь китайські тортури. Проти цієї голови — нога, піднесена, немаче небіжчик хотів би ще собі зробити страшний посмертний жарт.

Над иншим столом два студенти, сильно зайняті, повтаряли над трупом якоїсь жінки операцію апендециту. Ерик запримітив їх поважне обличча та увагу, з якою вони послідовно продовжували дивоглядну роботу, пригортаючись до своєї будучої професії. Він приглядався більше живим, як помершим, і подивлявся цих поважних молодців, що звертались до трупів за наукою життя і огидливою роботою підготовлялись до високої місії спасителів життя.

Ерик дискретно залишив обох працюючих. Три гуртки студентів і студенток стояли довкола инших моделей. Усі в білині — подобали дещо на священослужителів. Ерик полишивши Кльода, що розмовляв пошепки з просектором, підійшов до цих мовчазних урядовців. Один розрізував око, другий серце. Ерик даремне шукає в собі холодної крові і пробує глядіти на померших, як на добровільних співробітників практикуючих лікарів. Не може. Здерта шкіра занадто нагадує рафіновані рани; трупи, почорнілі у своїх сховищах, занадто нагадують марева. Вид стає болючим, кошмарним. Аж після кількох хвилих запах цих тлінних останків починає хитати сміливістю Ерика Альбана. Це був запах осоружний, страшенна мішанина розкладу тіла та аптики. Його ледве можна було почути при вході, але згодом він залізав до горла, вдирався до всього тіла, так, що людина почувала себе, немов одним з цих

нешасливих покійників, який помер кілька днів тому і якому застрикували гліцерину.

Кльод, не вірячи міцним нервам Ерика, не тратив його з ока. Побачивши, як він неждано поблід, зрозумів, що пора йти геть. Просектор попрощався з ними на подвір'ї. Хоча на Кльода ждало авто, Ерик запропонував йому йти пішки аж на вулицю Арен.

IV. Нова особа в півсутінку.

— Отже можна йти наверх? Нема вже там нікого?

— Ні, пане Альбане — відповів каменичний сторож. Вони переїхали з помешкання вчора. Ось ключ від нього. Шестий поверх, направо. Чи пам'ятаєте?

Йшли по звертистих сходах, а Кльод Сіріг продовжував розмову:

— На закінчення моєї історії мушу подати до твого відома, що деякі ресурекціоністи визначувались великою фантазією. На смоляній масці зверху змальовували вони веселе підпите обличчя. Прохожі могли вночі або вечір бачити, як двох приятелів вело під боки товариша. Навіть поліцей ласкавим, і-коли спочутливим оком придивлявся веселій трійці. Вулична публіка сміялась на вид розсміяного, фіолетового добродія, що кивався і борсався; вона спочувала та висловлювала своє признание добрим товаришам, які з такою мукою тягли його до хати. А тимчасом цей бідолаха між двома катами, звязаний та приголомшений, умирав ідучи, серединою вулиці льондонської.

— Я справді захоплений тим, що зустрів тебе нині вранці! — сказав Ерик, жартуючи. — Мене навідують тепер улирі ресурекціоністів і, хоча курю папіроску за папіроскою, препоганий замах „Клемару“ наповняє моє горло. Тьфу! Свиство!

Вони дійшли до шестого поручча. На площадці двоє дверей; одні праворуч у глибині, другі при самих сходах. На дверях ліворуч візитний білет:

Рішард Сіріг
торговельний агент

Париж, II вул. Арен.

Мешкання Ерика складалось з трьох рівномірних кімнат. З вікон у далині над дахами можна було бачити славу баню Пантеону*).

— Зовсім так само складене мешкання, як поруч — сказав Кльод.

— Я хотів би зазнайомитись з моїми сусідами — сказав Ерик.

— Коли ти скінчиш свою роботу, ми задзвонимо до них...

Новий комірник мірив метром стіни... За якусь хвилину отворив настіж двері і бігав по кімнаті.

— Що з тобою? — спитав Кльод.

— Ах! цей проклятий сморід... Я чую його тепер аж тут... Мої кімнати затроєні ним...

— Також вигадуєш! Це пройде. Але-ж ти нервовий, мій друже, і поривистий!

Ерик продовжував свою роботу при відчинених вікнах, крізь які широкою хвилею лилось свіже повітря.

— Бачиш — почав Кльод, прохожуючись з одного кута кімнати в другий — щодо мого брата Рішара... то я повинен би тобі дещо сказати про нього.

— Я почую про нього від тебе вперше. Зробиш мені справжню приємність. Я вагався, чи прохати тебе сам, перший. Брат, якого ніколи не можна зустріти у твоєї мами, брат, якого ти мені ще не представив за весь час нашої знайомости...

— Я сам бачив Рішара в останнє три місяці тому. Тоді-то в розмові зовсім випадково довідався, що це мешкання буде незабаром вільне. Мій брат приходить на вулицю Конде дуже рідко: лише на мамині іменини та уродини і на новий рік...

Кльод увесь час ходив і переходив, за Ериком, який мірив далі, з одної кімнати в другу. Його кроки відбивались у порожніх кімнатах. І говорив далі:

— Мушу тобі сказати, що почування, яке маю для нього, не є глибокою дружбою. Не можу йому вибачити, що він є лише тим, чим є. Він знехтував святим обов'язком використати свої духові сили, які так щедро дав йому Бог, а в якого зрештою й так він ніколи не вірив. Він старший від мене на 12 літ. Пригадую собі добру журбу моїх родичів, коли Рішар, скінчивши з відзначенням середню школу, заявив, що не хоче університету ні політехнічної школи

---

*) Пантеон—колишня церква, перетворена на національну свя-
тину з гробами „безсмертних“.

і почав жити у країні мрій і читаних книжок, а для проживку став комівояжером, торговельним агентом, представником золотарної крамниці! Золотар!.. Дивний в нього характер!

„Наші родичі не мали маєтку. Це, здається, була принципальна причина його бунту. Ще дитиною він бунтувався проти призначення долі, яка казала йому вродитись бідакком, не звертаючи уваги на те, що він був власником неоціненого скарбу, за який не дякував Богові, і сам не робив найменшого зусилля, щоби видвинути свою вартість. Зрештою на його виправдання мушу сказати те, що він терпів на серце, і можу догадуватись, що він не вибирався жити довго. Отже навіщо мав ставати до боротьби?... Мушу признати, що це виправдує його... Нині, коли скінчив сорок літ, може жалує свої поведінки... Але він не має енергії, щоби надолужити втрачений час і взятись до праці. Від двадцяти років дується на свою Долю і ображує Провидіння. Він не є „людиною доброї волі“.

„Пригадую собі, скільки жовчі, скільки гіркоти вливав він у докірливе слово „бідний“ перед моїми зажуреними родичами. „Я — бідний і вибру собі професію бідного“. Чую ще нині ці слова сказані за кілька місяців перед смертю мого батька. Бло це підчас обіду, на який запрохали бувшого професора Рішара старого священика, який мав вплинути на впертого молодця і піддержати його віру в свої сили. Старий бідолаха мав сльози в очах, коли бачив упертість Рішара, який немов би звертався до самого Бога, коли кричав: „Треба було мені дати все або нічого“!

„Я не обвінчую свого брата. Виню його тільки в тому, що він був причиною турбот моєї матери. Як усі матери, вона має нахил прибільшувати таланти свого сина. Вона вічно живе похвалами його вчителів. Вона глибоко вірить, що Рішар — геніальний. Зпоміж нас двох вона в дійсности воліє його. І чи це не природне? Уяви собі, що якась жінка пересвідчена, що видала на світ дитину вищої породи і бачить, як її син з глумливою усмішкою відкидає становище Ампера або Пастера! А коли мати ще релігійна, якже ж вона не має бачити на чолі богохульного сина страшне тавро Окаянного? Чи це не страшне?“

„Крім цього моя мати, так само, як усі інші жінки, піддаються впливам Рішара. Він полонить їх, навіть не стараючись про це і не використовуючи цього. Вони лякаються його і піддаються йому. Як особи, чутливіші від нас, вони наче відчують з першого погляду всю силу, що, притасна в ньому, могла би розвистись. І я не раз висло-

влював тихцем подяку за те, що Рішар не хотів використати і цієї своєї небезпечної сили, так само, як інших прикмет... Коли зважити його дивні нахили, які завели його до такої легкої професії, можна уявити собі, на чому він міг би скінчити. Мандрівний агент дорогоцінностей!...

„Всупереч сподіванням, Рішар оженився... Правда, трохи пізно, два роки тому. Закінчивши добу життя, в якій відіграли деяку ролю, зрештою принижену — бо нема нічого такого, чим Рішар не погорджував би, — мій брат створив собі подружжя, приноровлене до свого способу життя. Цебто — подружжя середньої міри. Має жінку приємну, пересічну. Була продавальницею у базарі „Galerie Lafayette“. Він погорджує нею так само, як іншими. Чи кохає її? Сумніваюсь. Вона, так само, як інші жінки, лякається його. Сумна її доля! Не має дітей і має мужа, що мовчить і половину свого часу мандрує“...

— Як вона називається? — спитав Ерик, все ще прикладаючи метр.

— Шарльота.

— Шарльота... — повторив за ним молодий поет.

— Гей! Стривай! — жартував Кльод Сіріг — якщо тобі треба Музи, не забувай, що ти не є Вертер і що Шарльота є моєю зовицею!

— . . . і що ти незабаром будеш моїм шурином!

— Ах! Ерику! який я вдячний тобі за таку кладку в розмові! Від хвилини нинішньої зустрічі з тобою відкладаю кожну хвилину, щоби розкрити перед тобою своє серце... Я не знав, як підійти до цієї справи. Справа в ось чому: прохаю тебе, щоби ти перебалакав з твоїм батьком ще нині і намовляв його до згоди на моє подружжя з Максеною. Я знаю, що вона передчуває вже все і що ти сам підготував вже ґрунт... Але я рішив покінчити цю довгу добу вагання.

— Гарзд!

— Твій батько знає мене. Він симпатизує з моєю мамою та зі мною і це тишить нас..

— Отже я вертаюсь негайно на вулицю Бонапарта і або ставлю на одну карту своє ім'я або сідаю до обіду з твоєю нареченою!

Ерик зачинив двері від мешкання. Кльод показав пальцем на сусідні двері, кажучи:

— А Рішар?

— Ех! Пізно вже... хутко південь. Я волів би порозмовляти з батьком ще перед обідом... Рішара лишимо собі на інший раз.

— Я занедбую тут свій обов'язок — казав Кльод, сходячи по сходах — відступаю, мов боягуз. Я повинен би спершу задзвонити до свого брата, а тимчасом волю приємність: хочу оминувати важкого обов'язку і йду з тобою...

Нараз торкнувся плеча Ерика, що йшов поперед нього, і тихцем швидко сказав:

— Ось він саме йде. Обоє вертаються до хати.

Ерик і Кльод затримались на площадці третього поверха.

Проти них ішов мущина, що задихався ритмічним віддихом. У півсутінку закручених сходів можна було його бачити лише невиразно. Йшов повагом, цілою масою великого тіла. Одною атлетичною рукою держався поручча, другою стримував прискорені удари свого серця. Виринув у світлі сходів: не такого росту, як його брат Кльод, але кремезніший, широкоплечий. Його постать була рідким з разком матеріяльній рівноваги та фізичної сили. Широким плечам відповідали такі ж груди. А перше, що вражало це холодне обличчя, зовсім оголене, статуїної білини — класичне обличчя, з якого двоє дивних білих очей гляділи студеним поглядом яструба. Антична маска з білого мarmору: довгий ніс був продовженням головної лінії чола. А яке чоло!...

Рішар поклонився чемно Ерикові вже здалека. Тоді відкрив своє великанське збентежуюче чоло. Його небуденна величина віддалювала від себе очі і це було причиною їх дивного вражіння. Між рівнесенькими бровами широкий і великий ніс нагадував лоб бика. Усі ці подробиці склалися на обличчя, що мало в собі дещо зі Зевса. Мимохіть нагадувались постаті поганських часів, а також деякі портрети ненормальних людей у медичних книжках. Здалось, що цей зменшений великан, який невидними ланцюгами тягне десь за собою кавказьку скелю, сходить з Олімпу, а йде до дому божевільних. Коли Ерик побачив його — хоча вже знав раніше, що це за особа — почув захоплення, а одночасно схвилювання та спочутливості. Рішар Сіріг робив на ньому вражіння невдалого архитвору.

Те, що крім цього вразило приятеля Кльода ненадійно — це була родинна схожість між Кльодом і Рішаром, хоча які великі були між ними різниці. Кльод визначувався молодечою стрункістю, елегантністю, щирим і добрим усміхом, чого даремне було би шукати в його старшого брата. Чоло Кльода, гармонійно збудоване, сяло погідним розумом. Ерик, нераз придивляючись собі в зеркалі і критикуючи свій великий ніс, малий підбородок, занадто мрій-

ливі зіниці, заздрих Кльодові певности та симпатичної поваги, яким сяло його обличчя. А проте не було й сумніву, що оба брати були до себе подібні. Вони мали ледвопримітні риси. Зрештою, чи навіть Каїн і Авель могли не бути до себе подібні?

Вся ця низка нюансів виринула в уяві Ерика миттю від появи Рішара. Він запримітив одночасно, що пані Сіріг, майже ховаючись несміливо за плечі свого мужа, пробувала сховати сітку, в якій несла з базару харчі. У цей мент вона полишила Ерикові вражіння малої гидливої білявки дуже пересічної, але зовсім скромної та природної.

Кльод представив усіх. І Рішар, навіть не силкуючись, щоби його обличчя погоджувалось з його словами, сказав, що йому дуже приємно мати за сусіда Ерика.

— На жаль — додав він — наше сусідство не буде довге. Ми незабаром виїжаємо звідси; таке бодай моє бажання. Шукаю хати на партері, бо цих шість поверхів мене вбиває. „Аортичний“, — пане Альбан! Уже віддавна повинен я не жити... Та що - ж?... У всякому разі дуже мені приємно з вами...

— Вибачте мені — промовила тоді маленька пані Сіріг, яка, здається, щораз більше хвилювалась. — Я так уже спізналась на обід...

Вона стиснула руку Кльодові, незручно вклонилась Ерикові і, мов дика, швиденько втікла по сходах.

— Не хочемо тебе задержувати — сказав Кльод до Рішара.

Рішар затратився весь у своїх думках, ширяв не знати де. Він сказав їм: „до побачення“ так машинально, немов би кинув на землю згашений сірник.

Коли вони вийшли на вулицю, Ерик гукнув.

— Бігме! що за медвідь! і ще підбігуновий!

Кльод розсміявся і пояснював:

— Рішар ніколи не був веселим. Тільки єдиний раз у своїм житті. Раз тільки сміявся: було це 1 го січня цього року. Він прийшов до нас на обід з Шарльотою. Що таке з ним трапилось? Яке невідоме щастя наловнювало його душу? Надія на выздоровлення? Таємна блискавка кохаючого серця чи думки? А може попросту якийсь ненадійний торговельний успіх?... Він усміхався, розмовляв, послушував. Узяв на себе всі кошти обіду. Сам ще зранку приніс, индика рибу, свіжу городину, дорогі овочі... Моя мама і я очам своїм не вірили! Приємно було дивитись на Шарльоту, при цій його переміні... Вона була...

би дуже симпатична, якби була щаслива і якби нею зайнялись...

— І чи довго тревала ця радість?

— Ні. На другий день я прийшов до нього. Рішар був мовчазний, як звичайно, а Шарльота пририта як зрезигована покірлива жіночка.

Ерик зайшов до крамниці з тютюном і купив велику цигару, тому що папіроски не в силі були вбити трупячого смороду. Але він надаремне пускав щораз більші клуби запашної гавани. Посмертна пригода Манони Дюге пройняла Париж терпкою дрізю. Так само, як інколи літніми вечорами легіт розвіває у столиці нестерпий сморід каналів, і цього осіннього ранку гробовий подих — хоча й уявлений — гнітив зимне повітря.

Ерик кинув свою цигару на хідник.

— Піддаюсь! — сказав він скажений. — Трупи перемогли. З помершими боротись не можна.

Його комічна гримаса розсмішила Кльода, який повторив за ним, мов печерній відгук:

— З помершими боротись не можна!

Вони жартували. Не знали, що такий надпис завісила нав ними їхня доля.

V. Амор пускає одну чорну стрілу.

Кілька днів пізніше в Альбанів святкували заручини вчерею. В ідальні можна було чути молодий, поважний голос Максени, яка давала остані прикази.

Ерик, перевіривши легким рухом відзнаку при своїм смокінгу, перейшов через сальон, де стояв кущ квітів присланих Кльодом і квіти своїм ніжним запахом, немов би передавали вічну присутність нареченого під дахом нареченої. За сальоном був кабінет Альбана. Там муштини курили після обіду. Ерик увійшов туди, щоби побачити, чи вистачить папіросок. Його батько, одягнений у чорне, сидів у своїм фотелі — непорушний і сонний, блукаючи зором від стелі до долівки, на тім самім місці, що звичайно і звідки виходив лише на прохід, опираючись на раменах Максени та Ерика.

Коли Альбан появлявся на вулиці, випростовуючись по військовому, з підкрученим білим вусищем і капелюсі, легко перехиленим набакир, Парижане пізнавали свого давнього префекта поліції, якого вони так любили та

оспівували в куплетах. Інколи навіть деякі кланялись у здивованій шані тому гарному старцеві з червоною відзнакою на грудях, який нагадував минуле і подавав на упира. А коли він так сидів у своїм фотелі, був менше живим, як китиця квітів у салоні, а може й терпів у глибинах своєї примерклої свідомості, відчуваючи свій занепад. Пригаслим оком водив по стінах, де висіли пам'ятки його життя — стяжки, французькі та чужинні відзнаки, почесні медалі, фотографії ювілеїв і пожеж і з гербами Парижа сіро-блакитний шолом, нераз осмалений огнем великої пожежі.

Ерик узяв його ніжно за руку. Старець хотів, щоби заручини відбулись у його хаті. Довго та терпеливо суперечались з ним, переконували. Старечий егоїзм був сильніший, як батьківська любов і безпристрасність. Старий Альбан лякався лишитися самим, навіть зі своєю старою вірною службою. Нарешті, під напором стількох бажань, обіцянок, а головню завзятості — відступив, але застерігся, що шлюб буде шойно з весною. „Таким робом — казав він — ... я звикну... поволі.. до того.. розстання“. А в дійсності блимала в нього невиразна думка: „За той час можу вмерти і все буде вирішене. А коли не вмиру, то хто його зна, що може трапитись? Коли відкладаємо якусь неприємну подію, то на цьому ніколи не тратимо...“

Ерик пригадав собі всі подробиці з попереднього ранку і як він повідомив про веселу новину Максену, яка сама не брала участі в усіх цих балачках. Під впливом цього вражіння випорожнив ще кілька чарок і перейшов хутко через салон до їдальні.

Максена саме перехилилась над сяючим столом, щоби поправити велику скляну вазу з білими рожами. Вона не мала ще 20 років. Стрункої постави могла їй позаздрити не одна танечниця. Її відкриті рамена та груди виглядали немов би огорілі від сонця та повітря. Чорне-пречорне волосся мала коротко острижене. Відвернувшись, поглянула на свого брата інтелігентними, енергійними очима, що відбивались як зелений смарагд на її прегарнім, зрілім лиці. Мала вона в собі дещо з дозріваючої величі, закритої ще чаром молодості; але вже сама її краса приневолювала до пошани. Малярі XVIII віку, які любувались в алегоріях, були би змалювали її як Юнону, богиню та володарку. Тому то сер Берлінгем не міг вибрати цього дня кращого дарунку для неї, як пишне віяло, прикрашене перламутром і гемами, що подавало, відчинене, на хвіст величньої пави. Берлінгем розумівся на посвояченнях.

- Максеню! Чи маєш вільну хвилину?
- Все готове.
- То я йду... Хочу з тобою порозмовляти.
- У чому річ? — спитала здивована дівчина.
- Чи ти вдоволена, Максенечко?

Її здивування ставало щораз більше і вона питала його очима.

- Вдоволена? чим?
- Як чим?... Що виходиш за Кльода...
- Ну й питання! певне, що вдоволена!
- Бо бачиш.. Вибач мені... але я знаю, що таке любов — любов, яка має необхідне для щастя. Ось і чому питаю тебе, чи кохаєш Кльода... Знаю, що ти пересвідчена в тому, що кохаєш його. Залюбки буваєш у його товаристві, часто думаєш про нього, з приємністю розмовляєш з ним, навіть визираєш щоранку крізь вікно, як він проходить... А проте, коли я повідомив тебе цими днями про офіційальні заручини, чомусь я не бачив і не відчув у тобі пориву щастя та радощів, як я цього сподівався...

— Звідки ти взяв це все, мій коханий? Я кохаю Кльода! Чи цього не видно? Чи я могла би згодитись вийти за нього, якби його не кохала? Невжеж ти гадаєш, що, маючи двадцять літ, я не в силі відрізнити кохання від симпатії? Я вже не є настільки наївна. Я кохаю його. Як тебе переконати? Він мені подобається своєю щирістю, добротою, моральною силою...

Ерик зробив рух, немов би виминав відповіді. Тоді Максена продовжувала, почервонівши:

Я кохаю його ще й тому, що вважаю його гарним; тому, що я захоплена його мужеською енергією; тому, що нахожу в ньому подиву гідні фізичні прикмети; тому, що... в його присутності відчуваю приємність... приємність, якої аж соромлюсь...

Розмову перервав звук дзвінка. Ввійшов Кльод Сіріг і його мати. Ерик пішов по свого батька і поміг йому встати. Пані Сіріг, пресимпатична стара дама з виляючими зіницями, найніжніша, з найкращим серцем мама, пригорнула зі захопленням Максену.

І майже одночасно увійшов Джемс Берлінгем, єдиний приятель, запроханий на це родинне свято, і Рішард Сіріг зі своєю жінкою, страшенно заляканою.

Кльод представив Максені свою братову, а потім Рішарда. Берлінгем і старий Альбан також їх не знали. Рішард уклонився мовчки, далекий і непроглядний. Максена, придивляючись йому з цікавістю, задубіла, що він саме

так виглядає; вона уявляла собі його, як малого урядовця, незручного та простакуватого. Зате Шарльота була у своїй боязкості така симпатична, така гарна під масою золотих кучерів, що всім припала до вподоби, а Ерик, осяяний білиною її тіла, що визирало крізь декольтаж, підійшов до неї з поривом:

Максена мигнула перед очима свого батька перстеном, який Кльод саме вложив на її палець. Берлінггем висловився з повним признанням про перлу, завбільшки горіха, що виповнювала цей перстень. Навіть Рішард хвалив її блиск, круглість і „доторк“, дарма, що це був дарунок його рідного брата і Кльод був би волів, щоби він висловився більше стримано.

— Навіть я сам не міг би найти крашу! — сказав байдужим тоном. І дскинув з двозначним успіхом:

— А прецінь я маю на те деякі дані!

Максена запримітила цей усміх. Чи Рішар мав намір покепкувати з брата, натякаючи на свою професію?... Ні, цей чоловік міг ненавидіти, але він був нездатний до підлоти. Цей чоловік — (Боже! що таке сталося з нею? чому вона тремтить, чому блідне, чому вся зворушена, немов би якийсь чудесний світ виринув перед нею крізь роздерту завісу Долі?) — цей чоловік був виїмковою людиною, сильною, що володіє іншими!.

Вона почувала, що падає в крутіж, в якому пронизує її нежданий, незрозумілий флюїд, заморожуючий, а одночасно солодкий. І одуріла, прочунявши зі свого першого зворушення, мов з омління, побачила, що сидить перед столом, прибраним у квіти, не знаючи навіть, як сюди дійшла. Немов крізь мряку бачила напроти себе свого батька, що сидів між панею Сіріг і Шарльотою. Праворуч від Максени Джеймс Берлінггем розвинув свою серветку; Кльод ліворуч від нього щось говорив до нього, чого вона не чула... Але поруч Кльода, на кінці стола, сидів Рішар — відповідаючи своїй мамі, вдивленій у нього і притуленій до його рамен — гордий, величній у своїй силі та дивним чарі. І Максена не бачила нічого більше, тільки це сніжнобіле обличчя і заморожені очі. Для неї не було в цей мент на світі нічого іншого, крім цієї мужеської, страшної постаті. Відкрилась завіса щастя, а ізза неї неждано — обличчя.

Численні розмови зливались в один гам. Але вряди-годи чути було піднесений голос Рішара, басовий, рівномірний, в переможними переливами. Максена не тратила ні одного звуку; кожне з його слів лишало відгомін в її

душі, мов золоті важкі монети, що попадали в мисчину жебрачки. Вона слухала їх серцем, а розуміла своїм тілом. Так, це був кінець; її талант завершений. Тепер вона найшла вчителя.

А все-ж помалу, силою волі, вона починала володіти собою. Вона здавала собі прегарно справу з причин і наслідків. Ах! як вона глядячи на Рішара, находила в ньому все те, що бракувало Кльодові! Те, що подобалось їй у Кльода, це були саме ті самі фізичні та моральні прикмети, які вона тепер віднайшла у Рішарі, гостріше зазначені, більше рішучі, доповнені ще й іншими, посвояченими з ними, які разом творили з особи Рішара втілення її задушевних бажань, саме того мушину, про якого кожна жінка мріє у тайнах своєї природи, не маючи змоги добачити ясно ідеальний образ, хоча має певність, що він існує, існував або буде існувати.

Вечеря скінчилась і ніхто не запримітив перевероту, який зазнала дівчина. Чи не природне те, що наречена блідне і виявляє дещо зворушення?

Максена встала з-за стола. Інші пішли за її прикладом.

Вечір продовжувався згідно з традицією, і ніхто не доглянув тайни Максени. Володіючи собою, вона старалась виявити стільки уваги Кльодові, скільки дозволяла їй на це роля господині дому. Рішарові вона дала відчуті тільки свою симпатію, яка могла видатись звичайною формою чемности.

Але коли гості відійшли, а старий Альбан, обпершись на служачім, відійшов до своєї кімнати, Максена стягнула з пальця перстень і передала її своєму братові, кажучи:

— Ти мав рацію. Віддай його Кльодові. Я гадала, що його кохаю. Бачу, що ні.

VI. Один, що ховався — відкритий.

Минув листопад і грудень. Почався січень кількома приморозкуватими днями, але гарними, соняшними.

Субота, приблизно 2 г. пополудня. Ерик мешкає вже на вулиці Арен. Добрий огонь тріщить у печі. Довкола стін — книжки. Ерик сидить при столі, надто голім, щоби на ньому могла йти праця. Він перекидає розсіяно рукопис.

„Тітіна з ніжним серцем“. Перша глава скінчена. Друга ще непочата. Ерик мацає перо в каламарі. Обертає його в пальцях. Хочє писати. Пише... Що таке?

„Шарльото !.. Шарльото! Шарльото!“
Це можна було передбачити.

На другий день після „заручин“ він розмовляв з Кльодом, однак цей відмовився прийняти назад перстень. Сердега приголомшений не тратив ще надії. На його прохання Максена прийняла його без надто великих труднощів. Але він почув від неї лише запевнення пошани, дружби і дуже ширю заяву, що не знаходить у собі почування кохання. Він прохав її, щоби задержала перстень, як доказ його привязання. Він прохав її дозволу лишитись її приятелем і зустрічатись з нею, як раніше. Максена згодилась майже з радістю і Кльод зрозумів тоді добре, що вона його таки не кохає! Але він хоче вдержати свою надію. Він уявляє собі наївно, що ріжними чемностями приневолить себе кохати. По дитячому вірить у заразливу недугу кохання. Зрештою, він не сам бореться. Коли старий Альбан радується, що може задержати ще дочку при собі, пані Сіріг старатисьме розворушити серце Максени. Що більше: сам Ерик заявив йому, що зробить усе, щоби його сестра змінила своє рішення, яке його так зажурило!

Ерик справді казав так. Але він не є прихильником подружжя, основаного тільки на почуванні дружби. Ерик сам переходить муки кохання! А коли хто кохає, скажіть, чим для нього є муки найдорожчого друга?

Шарльота! Ах! якби вона мала рішучість Максени!

Шарльота... Від двох місяців Ерик залицяється до неї. Зустрічі з нею на сходах, почування, що вона так близько живе біля нього, все це відкрило йому в її особі ріжні приваби. Як він нині здивувався би, якби йому пригадали, що Шарльота видалась йому найбанальнішою жінкою в світі!

Опір пані Рішарової Сіріг загострює його бажання, він надаремне користує з неприсутности мужа, вистежує, коли ця вірна жіночка виходить з дому, засипує її доказами своєї чемности, свого захоплення та привязання... Все це, далєбі, її зворушує, це видко. Вона глядить на нього і стискає йому руку, так, що цим чимало каже про те, що діється в її серцю. Та, на жаль, закоханий поет надibuє перед собою щось, що є більше непохитне, як подружжя вірність, як почування обовязку та найсуворішої чесноти. А цим є страх. Шарльота й не вагалась би, щоби піддатись. Однак вона боїть ся.

Боїть ся Рішара, свого пана. Навіть коли він неприсутній — тягне за собою, приковує до себе. В її очах чаїть ся страх увесь час, завсїди. Коли Ерик підходить до

неї, вона завсіди втікає перед ним. Коли йому вдасться загнати її непорушну в кут площадки на сходах, вона мимрить, бентежиться, її очі йдуть у стовп, немов би Рішар мав ось-ось виринути з порожнього простору. Вона ніколи не дозволила Ерикові підчас неприсутности мужа ввійти до її помешкання.

А проте одного ранку під дверима цього помешкання під настирливими пекучими словами, розроєна, охляла — саме про цей мент мріяв тепер автор „Тігіні з ніжним серцем“, замість працювати — Шарльота, охопивши одним поглядом порожній простір на сходах і проплющивши очі — подала йому вуста...

Цей цілунок на сходах простягає всі можливості... А ще перед тим її погляд, яким оглянула сходи, є ще більше значущий...

— Ех! — сказав Ерик голосно. — Нині нічого більше не пишу. І кінець!

Рішар Сіріг є десь у подорожі. Не вернеться раніше, як за тиждень. Але Шарльота зачинилась у себе, мов у твердині... Що робити?

Дрібки сміливості! Така гарна погода... Головну сцену в „Тігіні з ніжним серцем“ він хоче змалювати в Ножен над Марною... А що було би, якби туди поїхати?

І поїхав.

* * *

Ерик вернувся щойно в 11 год. вечір. Він був подразнений і задуманий. Підкинувши дров у печі, ходив довго довкола стола, врешті сперся на лікті і рішився написати ось-що:

„Пишу це, Шарльото, не знаючи навіть, чи будете читати. Я такий приголомшений, що не в силі відрізнити доброго від злого. Нині вечером я не в силі розібратись у своїй совісті. Чи прийде колись хвилина, що повідомлю Вас про те, що недавно довідався? Чи виявлю Вам переловлену мною тайну? Чи завтра, чи колись пізніше повірю, що можу для добра свого кохання стати таким недискретним? Не знаю. Але коли це станеться, хочу мати під рукою для піддержання своїх тверджень опис того, що я нині бачив. Залежить мені на тим, щоби Ви могли дізнатись про це саме тепер і могли оцінити те, що хочу записати тут на письмі, щоби спомин згодом не викривив його.

„Нині пополудні поїхав я до Ножен з метою покористуватись у праці матеріалом з природи. Я хотів побачити велику балеву салю над берегами Марни, в якій, як я Вам оповідав, героїнка мого роману має zazнати різних прикрих переживань.

„Що суботи псполудні цього рода балі в таким гарнім місці мають великий успіх. Туди зїзжаються париські робітники та урядовці. Довга сала була більш, як наполовину повна. Грала орхестра. Пари, не дуже численні, пересувались по домівці, мов по ставі. Я сів при однім столику з того боку, де була ріка, і звідги міг добре все бачити і... не бачив нічого.

„Я думав про Вас, моя кохана! Як я бажав, щоби Ви були там зі мною!

„А втім мій зір спочив машинально на одній молодій жінці, що сиділа недалеко. Вона була сама при столі, але на ньому стояли дві склянки, майже порожні. Я запримітив, що на друге вільне крісло ця дівчина оперлась, немов би хотіла перешкодити, щоби його хтось не зайняв. І в цій самій хвилині, коли розсіяний питався я себе, який мущина чи жінка займуть це місце, вгадайте, хто підійшов туди з пачкою папірос, яку певно саме купив? Вгадайте, до кого полетіла найсолодша усмішка і найбільше покірливий погляд?

„Клянусь Вам, що я не хотів вірити. Ви сказали мені, що Рішар є від тижня в Бордо і що там пробуде ще тиждень. Крім цього я вважав його правдомовним. Зраджувати свою жінку — одьу з найбільше чаруючих жінок! Ні, Шарльото, це не могло поміститись у моїй голові!.. А проте... цей добродій, на якого ждало крісло та склянка, мущина з папіросками та гарною дівчиною — це був Ваш чоловік!

Рішар своїм бистрим оком побачив мене. Підійшов до мене найприродніше в світі і сказав до мене жартівливо, так, немов би це він мене перехопив на грішному вчинку (а я слухав червоноючи):

— Ов! пан Альбан!.. Яка приємна зустріч! Бачу, що ви любите село навіть узимі! Чудово, чудово!

Я плував щось язиком, сам не значо що.

— Прошу до нашого стола, якщо ви на нікого не ждете...

„Я не ждав на нікого і признався до цього. Рішар щинічно приглядався мойому збентеженні, мов цікавому видовищу. Чи він підозривав мене, що я прийшов туди, як шпигун, і він перехопив мене? Чи знав може, що я Вас

кохаю, і тишився, що я волочусь зі своєю смішною самотністю і невдалим коханням?

У мені йшла дивна шомотня. Я встав. Рішар представив нас:

— Пан Ерик Альбан, письменник, мій приятель — панна Полета Васар.

„Я пожав легко руку панні Васар, яка відповіла мені загальноприйнятою усмішкою. І ми вели розмову про все і про ніщо. Те, що було далі, перевищує все те, що Ви можете собі уявити. Я гадав, що Рішар загуляв попустому. Та ні. Ми вийшли разом з танців. Була вже ніч. Я вклонився панні Васар, не хотючи довше продовжувати цієї пригоди.

— Ви вертаєтесь у Париж? — спитав Рішар.

— Так, поїздом.

— Чи Ви маєте з кимсь зустрітись?

— Ні, з ніким — відповів я якомога свobodно.

— То повечеряйте з нами! Будь ласка.

— Ми мешкаємо зараз осьдечки — піддержувала цю просьбу панна Вассар — біля головної вулиці, куди їде трамвай.

— Вулиці Ляфонтена — докинув Рішар. — Ви вернетесь додому на 11 годину останнім трамваем. Прошу з нами! Нема чого довго надумуватись.

„Шарльото, я піддався збентеженій, приголошений, обурений до глибини душі зрадником, який підносить на глум Вашу віру в нього і споганює Вашу незаплямлену чистоту!

„Я побачив маленьку віллю, де Ваш муж утримує танцюристку і проводить здебільша час своєї „неприсутности“. Це — двоповерховий домок, мов гніздо зозулі у Чорнім Лісі: покрівля зі соснових гонтів, стіни обцементовані на рожево і викладені блакитною та зеленою керамікою. Малесенький городчик, трохи занедбаний, і гарний вид на узгірря по другім боці ріки.

„У середині хати — чепурно та симпатично, як у Вас. Є там, як і у Вашій хаті, чорні мідяні скриньки, які інколи Рішар бере зі собою в дорогу...

„Панна Васар приготвила обід, зовсім такий, якби він був приготований Вами на вулиці Арен. Але — зрозумієте, що я не мав апетиту. Я говорив мало, тільки слухав. І ось що я дізнався:

„Рішар завів це своє потайне господарство два роки тому. Його любка є пересвідчена, що весь час його неприсутности в Ножен він уживає на подорожі в торговельних

справах. Отже, наскільки я міг обчислити, Ваш муж є в по-дорожжі ледве 10 днів на місяць. Він попрощався з Вами минулої неділі; у повороті з Бордо, в середу, він завернув до Ножен. У понеділок він виїжджає з Ножен на Ріверу і вернеться, як з Вами умовився, на вулицю Арен уночі з п'ятниці на суботу, кажучи: „Я вернувся з Бордо через Діжон“.

„Коли мав відїзжати останній трамвай, Рішар проводив мене до найближчої зупинки. Вулиці були порожні. Від голих мурів ішла луна наших кроків. Рішар мовчав. Його мовчанка мала в собі дещо ображуючого. Ні слівця про Вас! Ніякого виправдання! Нічого не казав Вам передати, нічого не прохав“.

Трамвай підїхав хилитаючись, з шумом:

— До побачення, до суботи, пане Сірір!

„Він не відповів, а простягнув до мене свою широку жменю. Я гадав, що він бодай стисне мені значучо руку, як це робимо, коли мовчки прохаємо або припечатуємо змову.“

„Він не зробив цього.“

„Ось про що, моя дорога, моя кохана Шарльото, я хотів написати для Вас.“

„Ці листки лежатимуть у мене під ключем аж до хвилини, коли моя совість накаже мені передати їх Вам або спалити“.

VII. Поет і предмети схвильовані.

Кілька слідуючих днів Ерик мучився у пеклі непевности і його муки зростали, чим ближче було до повороту Рішара. Він сказав собі не без деякої рації, що перед цим поворотом треба би на щось рішитись. Або сказати правду перед суботою, або на віки задержати тайну про Ножен.

Він роздумував над цим і мріяв, знеохочений до праці, боровся з власною совістю, почував себе жертвою пристрасти, ненависти та обрахунків, ішов за вогнем бажань, зупинявся, почував себе то щораз більшим, то при-ниженим, то непохитно сміливим, то без запалу.

До вечора п'ятниці він не сказав ще нічого. Він тільки двічі вийшов з дому, щоби відвідати свого батька на вулиці Бонапарта. Від якогось часу він запримітив, що Максена похуділа і її погляд став розсіяний. Але тепер він і не думав про це. Сум молодій дівчини та гарячку, що

позначилась довкола її очей блакитною тінню, він роз'яснив собі невдалими заручинами. І цього тижня, як звичайно, розмовляв він з нею про Кльода, правда, вже без внутрішнього пересвідчення, а щоби сплатити довг совісти, і прохав її, щоби ще надумалася...

Він бачив також Кльода, який зайшов до нього здивований його нежданою мовчанкою та самотою. Ерик не згадав йому ні словом про його брата і про друге подружжя в Ножен; він виправдувався, що має грипу, що простудився, то-що... Кльод повірив і не розпитував його більше, бажаючи якнайшвидше звернути балачку на Максену, яку недавно бачив і яка дружньо співпрацювала з ним у добродійній діяльності Джемса Берлінггема. Він кохав її духово, в авреолі, з палом, з релігійним почуванням, не для себе, а для неї. Навіть якби ця любов мала бути безнадійною, якби треба було Максену залишити другому, він — це можна було відчутися — був би благословив її Бога. Яка велич у такому почуванні! Після відходу Кльода Ерик готов був також зрестися усього. Відійти геть, щезнути з очей Шарльоти, — чи не було це розумно та добре?

Але Шарльота жила так близько нього! Вже годину пізніше він стежив за нею, чи не йде, підійшов до неї, засипував молінням, обіцянками, безпідставними докорами. Він доводив її до нестями, до сліз, а пізніше у викидах совісти сам плакав. А тоді вона, бачучи, який він нещасливий, стогнала крізь сльози: „Боже, яка я нещаслива!“ Чи це не приbrane признание, чи не мимохітна присяга? Так, вона його кохає, кохає! Треба їй сказати все, зрадити Рішара!

— Шарльото, послухайте, Ваш муж..

Вона аж підскочила бліда. Замість ніжності охопив її жах.

— Що таке? Чи Рішар знає щонебудь?

— Ні, ні! впокійтесь!

— Отже що?

— Але ж нічого, моя дорога. Нічого сенько!

І він придумав на закінчення фразу без значіння, впевняючи її, що її муж не підозривав її ні трохи і що, як завсіди, не вернеться ні на один день раніше, ніж сказав. „Чи ця його точність, скажіть сами, не є доказом довіря, яке він має для Вас?“

*

А Рішар сказав, що вернеться до хати вночі з п'ятниці на суботу. У п'ятницю вечір Ерик з гірким усміхом

глядів на сутінки і, вдивлений у горючу піч, лежав нерухомо у фотелі. Довго, довго.

Йому було холодно. З болючого задубіння прокинула його студінь. Докинув до печі вугілля, зачинив віконниці і спустив завіси.

Видимо одинадцять. Мовчазну кімнату освічувала жовтим сяйвом нафтова лампа. Над домом тяжів нічний сум. Ерик відчував фізичний біль при самій думці, що Рішар має вернутись.

Він приложив ухо до стіни від мешкання Сірігів. Ніякого шелесту. Шарльота або спала або вишивала при лампі, ждучи на свого мужа.

Ерик закурив папіроску. До його горла підійшов страшний запах з „Клямару“. Спомин трупячого смороду був для нього таким сильним, немов би став дійсністю. Він виринав при якій не будь асоціації. Першу зустріч Ерика з Шарльотою споганив осоружний образ цього страшного видовища, змішаного з оновіданням про „ресурекціоністів“ і про пліндрування гробу.

Він прислухувався далі, у пропасниці, з ненавистю в душі, мріючи, як справжній повістяр, про те щоби зробити з Шарльоти вдову, свободну! Невже-ж він Ерик, може дозволити, щоби якийсь мущина у такій порі ввійшов до неї! Невже ж він зможе знести цей важкий його крок, прибитий голос!.. І відержить огидливу тишу, що наляже після його приходу!

Небосхил укривався темрявою. Ерик, упавши в фотель, замучував себе надаремне. Врешті, знеможений утомою, заснув.

Він прокинувся раптово, загіпнотизований червоною плямою. Перед його очима тріскотіло тихенько вугілля, немов кришталь, що тріснув

Крізь завіси виринала бліда примара днини. Голова Ерика тріщала від думок. „Рішар і Шарльота! Ах!“

Його лампа давно погасла. Він пережив важкі хвилини. Лежав непорушно. Вслухувався далі, мов засуджений, що ловить згуки досвітку, знаючи, що це нині.

— Він приїхав! — сказав шепотом до себе. — А я не сказав їй нічого! Яке ідіотство!

Його обличчя захололо від холоду. Він стежив далі за шелестами та подувами. Десь з глин тиші прокидався глухий шум людей. Зі світанком появився вітер. Хто це так стукав об шиби? Це струна задрожів, наче ладина, що лякається ночі на вулиці і хоче ввійти, бо шукає захисту.

Ерик почував себе втомленим, знервованим. Вістря заздрощів брязкотіло під шум вітру, мов кістки при похороннім танку.

Він встав і підніс завіси.

Холод щипав. Ерик пошкробав шибу, вкриту наморозю. Вулиці були порожні, доми зачинені. При нужденнім світлі зимової днини, коли люде ледве прокидались, предмети немов би теліпались в остраху. У зачинених вікнах хилитались клаптиками завіси, наче вязні, що хочуть добутись на волю. Трава на дворі хвилювалась, мов юрба, що перелякана не знає, куди втікати. На бальконах маяло розвішане білля бідаків, а над димарями знимався понуро дим кужілем. Здалось, що всі ці димарі повиставляли лиховісно голови, остерігаючи перед небезпекою. Навіть якийсь далекий давн бренькотів похоронним тоном.

Ерик пробував усміхнутись.

— Це впливи літератури! — сказав сам про себе голосно.

Він почував, що його настрої закрашує довкола бачені предмети. Якийсь нерозумний ляк пронизував його. Він не міг стерпіти близького сусідства Рішара та Шарльоти. Він лякався самого себе, думаючи про те, що може трапитись з ним, коли надалі підслухуватиме під цими стінами. Що буде, коли втратить рівновагу і дійде до верхка подразнення, під впливом голоду, поганої ночі та безділля?

Ах! стати би на ноги, піти куди-небудь відчути на своїм обличчі подув свіжого повітря, випрямити мязи, відсвіжити себе подихом природи! Втекти від цього нестерпного сусідства! Коли вернеться, найде щасливу думку, що зробити далі. Пора покінчити з усім цим! Якийсь голос остерігав його...

Убрав пальто та капелюх, проковтнув кілька сухариків і вийшов ледве чутно з хати.

Зійшов три сходи і зупинився. Якась маса лежала поперек сходів. Якийсь мущина... непорушний.

Рішар!

Мертвий.

VIII. Біля мерця.

„Це його недуга серця“ — сказав Ерик.
Вмер!

Він часто думав про це, не зважаючи повірити в здійснення такої мрії. Так, він бажав цього і тепер він відчував безсумнівну радість у своєму зворушенні. Радість, наче від одного удару нежданної розв'язки всієї справи. Ерик мав вражіння, немов би призначення підслухало немилосердно його найбільше притаєні думки. І це його проголомшило.

Він повторяв собі :

„Це його серце. Таке було його призначення!“

Рішар мертвий! Справді? Його незвичайна блідота стала попеляста, посинілі губи панів відчинені, напівроплющене одно око не бачило вже нічого...

Ерик перемиг у собі гидь і торкнувся його лицівки долинею. Відчув ледяний холод, який можуть мати тільки предмети, що раніше були теплі. Голова спочивала на останнім сході. Рішар Сіріг упав знесилений на вершку внаслідок хиби свого організму... А все-ж, як це жорстоко було бажати йому такого кінця!

Тепер, коли бажання здійснилось, мораль приходила до голосу...

Ерик, облитий холодним потом, нахилився над страшним трупом... Труп лежав у позі, повної легкого супочинку та м'якості. Не можна було запримити в ньому найменшого безладдя. Ні одної рани, ні одного синяка від удару тіла. Ні сліду крові...

Та чи нема родів смерті, які може доглянути тільки досвідне око?

Ерик приглядається восковому обличчю. Шукає на ньому знаків від „задушливої маски“. Чи на зморшках шкіри, на волоссі зле оголеної бороди не залишились би сліди с моли?

Нема нічого. Божевільні думки! Рішар помер, а Шарльота повдовіла. Ось і все. І все це — добре. Чи повідомити Шарлоту негайно? Ні. Треба бути розсудливим. Краще, як вони двоє не будуть першими...

Сходить униз. Стукає до вікнця сторожа дому. Сторож виходить напівроздягнений, зі щіткою в руках.

— Пане Естіваль... на горі на сходах лежить пан Сіріг, мертвий.

Пан Естіваль витріщує очі, напівпідпухлі від сну, і стоїть, роззявивши рота.

— Мусите мені допомогти занести його до хати. Його жінка ще нічого не знає...

— Ви певні, що він мертвий? — питається сторож придуркувато.

На це його жінка, підтягуючи спідничину, докидає:
— Феліксе! гей, живо, при наверх з паном Альбаном! Ну, й історія!

Тоді пан Естіваль кладе свою шітку і каже:

— А ти біжи до доктора на другім поверсі.

Ерик і сторож підходять до трагічного місця. Сторож стверджує стан справи такими словами:

— Буває, що сплять у летаргу.

— Тихше! Тепер треба повідомити його жінку.

— Ну, то йдіть туди...

Прибігає задихана пані Естіваль:

— Доктор зараз прийде.

Ерик дзвонить.

— Хто там? Чи то ти, Рішаре?

Ерик через двері відповідає дипломатично:

— Прошу пані... з вашим мужем трапився випадок...

Естіваль і я, Ерик Альбан, ваш сусід, хочемо його занести до хати...

Брязкіт засувки, ланцюжка та оберненого ключа. Шарльота появляється в дверях, у капцях, з босими ногами, в ранішнім вовнянім халаті, розкуйовдана, залякана та зачудована. Вона бачить сцену на сходах і підносить руки до висків.

— Прошу вас, пані... йдіть до хати — каже ніжно

Ерик. — Ми занесемо його до ліжка.

І він легко посуває її вперед у тіни коридору. Вона лепече:

— Чи він ранений? Стратив пам'ять?

— Шарльото! він... це кінець... — каже тихцем.

Вона мовчить. Що це значить? Він лякається, що вона ось-ось захлипає... І він звертається до інших:

— Стривайте хвилиночку... Бідна жінка!

Приходить лікар.

— Прошу ближче — каже Шарльота.

Вона дуже бліда. Відходить на бік. Її тіло тремтить судорожно, а голос зовсім змінений:

— Туди, будь ласка. У глибині... У кімнаті для приїзжих гостей... Наша кімната ще неприбрана. Я ждала на нього до півночі...

Трупа кладуть просто на матрац. Відчиняють віконниці кімнати, де ніхто не мешкав. Лікар, при допомозі сторожа, починає свій дослід. Сторожиха пошепки прохає дати їй простирала, сорочки...

— Тут нічого вже не можна зробити — заявляє представник науки. — Смерть прийшла кілька годин тому.

— Чи треба повідомити поліцію? — питає сторож.

Ерик обурюється. Але відповідь успокоює його:

— Це зовсім зайве. Смерть природна.

І лікар звертається до задубілої Шарльоти:

— Кажуть, що він мав недугу серця?

— Так, пане доктор, нездужав на аорту. На нього находили кризи страху. Він нераз мусів кластись з утоми. Він казав, що відчуває, як його жили б'ють скрізь: у ногах і руках. Сходи мучили його дуже. Часто, коли він йшов ними наверх, мав памороки...

— Так, так! Він був засуджений на наглу смерть. Сюди зайде ще урядовий лікар. Повідоміть комісаріат вашої дільниці. Я, на жаль, не можу тут нічого зробити... Смерть прийшла негайно. Знайте, пані, що він не мучився ні на одну десяту секунди. Нехай вас бодай це одно потішить.

— Якби я була чула, я могла була бодай вибігти з хати, чимсь допомогти!

— Ні, пані. Він упав, наче вдарений громом. Ніхто не міг тут допомогти. Хоча як швидко ви вибігли би з хати, ви нашли би вже трупа.

— Бідний пан! — заводила сторожиха. — Я нераз чула, як він вертався вночі додому. Тепер пригадую собі, що його голос не був зовсім виразний, коли він, проходячи біля наших дверей, казав: „Це я — Сіріг“.

— Чи ви ще не спали? — розпитував Ерик. — Яка це була година?

— О, не більше, як пів до одинадцятої. Фелікс пожився зараз спати, коли згасив на сходах газ.

Лікар відійшов. Сторожиха прибрала кімнату та ліжко, як досвідна особа.

Її чоловік міркував далі.

— Я вже від довшого часу закріпив, що крок пана Сіріга ставав щораз тяжчим. Коли він йшов наверх, важко сапаючи, то йшов так, немов би був з олива.

— Це правда — піддержала цю думку Шарльота — його здоровля в останнім часі попсувалось. Він не вважав на себе... Нераз кілька днів не голився...

Ерик глядів на мертву маску, вкриту на бороді густим волоссям; вона не трагала нічого з краси своїх різьблених рис.

Сторожиха спустила завіси і засвітила при столику в головах двохрамений свічник. Кімната з причаєними тінями нагадує вічну ніч, що не терпить туземного світла.

Вона творить настрій похоронного підземелля. Рішар лежить супокійно, з білими руками навхрест.

— Чи пані мене ще потребують?

— Пані Сіріг — звертається Ерик до Шарльоти — пані Естіваль питається Вас, чи може Вам ще бути чимсь помічною?

Шарльота молилась зі спущеними віями.

— Прошу вас дуже, пане Альбан, зробіть мені цю ласку і поладняйте необхідні формальности.

— Заждіть, пане Естіваль — сказав Ерик. — Ось тут записка до брата пана Рішара. Треба його повідомити. Яка це година? Пів до девятої. Пана Кльода Сіріга не застанете вже дома. Возьміть авто і завезіть це на площу Етуаль. Там знайдете пана Кльода у Джемса Берлінггема.

Естіваль відїхав. Пять хвилин пізніше хтось задзвонив до воріт дому.

— Пані Сіріг — каже дозорчиня — тут з поліції принесли для вас якесь повідомлення.

— З поліції?

— Так, прошу пані. І поліцай сказав, що це негайне.

Молода жінка розриває нетерпляче сірий листок паперу з урядовою печаткою наверху. Все те, що приходить від представника публичної сили, прокидає в нас підозріння. Вона підходить до свічок і читає:

Комісаріят Поліції 5-ої дільниці.

*До Пані Сіріг
у Парижі
буль. Арен ч. 11.*

Будьте ласкаві явитись негайно в комісаріяті поліції в місці Нижсен.

Причина: справа пана Рішара Сіріга.

Комісар Ардуен.

— До Ножен? — каже вона до себе. — Що-ж це значить? Не розумію. Це мусить бути якась помилка... Що-ж мені робити?

Ерик прочитав з-поза її плеч візвання, напів друковане, напів писане.

Ножен! Павлина Васар! Потайне подружжа Рішара!.. Що там трапилось?... На мить він вагається. Чи повідомити Шарльоту? Ні, ні! Коли він не зробив цього за життя

Рішара, то не зробить тепер, по його смерті! Можна нападати тільки на ворога, який може боронитись. Мир помершим!

Легко в такі хвилини бути великосердим.

„Коли вона дізнається про щонебудь, то не з моїх уст. Я зроблю все, щоби перешкодити цьому“. Так думає Ерик і каже:

— Пані Сіріг! Ви не можете їхати до Ножен. Ви повинні залишитись тут. Я поїду замість вас з цим візванням.

І з огляду на присутність сторожихи, стоїть ще мент і вдивляється в мертвий предмет, який ще недавно був кимсь. Шарльота молиться і це звільняє його від клопоту, як з нею попрощатись.

ІХ. Той, якого не можна питати.

Ножен: Головна вулиця. Ч. 140 в. Гарна залізна огорожа вдовж широкого подвір'я, де в глибині стоїть дім з урядовою вивіскою. Це комісаріят поліції.

У коридорі поліцаї.

— Маю візвання — каже Ерик. Ось воно. Ця пані перешкоджена і я її заступаю...

— Пане комісаре, ось справа, в якій приходжу.

— Добре, добре.

— Я — приятель родини Сірігів і являюсь тут заступником пані Сіріг, яка не може нині приїхати до Ножен, бо її чоловік помер нині вночі.

— Як? питається здивований комісар. — Пан Сіріг помер нині вночі? Дивний збіг обставин...

— А це чому?

— Пане Альбан — каже урядовець, прибираючи міну поважну та спочугаючи — я візав паню Сіріг на те, щоби її повідомити, яко мога оглядно, про смерть її сина.

Її сина? Якого сина? Хіба що вони держали це в тайні... Але ні, це неможливе! Пані Сіріг не має дітей, пане комісаре!

— Якже-ж це?... Невже мій секретар міг помилитись? А може візвання доручили по фальшивій адресі?

Комісар витягає з папки лист паперу і прирівнює його з візванням:

— Пане Альбан! отже ви кажете, що пані Сіріг не має сина Рішара?

— Точно кажучи: існує пані Сіріґ, що має сина Рішара, але вона не мешкає на вулиці Арен, тільки на вулиці Конде зі своїм другим сином Кльодом.

— Отже хто є та пані Сіріґ, що мешкає на вулиці Арен?

— Це жінка, чи пак вдова по Рішарі Сіріґ.

Комісар змовкає на мить, задиханий, протирає собі очі і каже далі:

— І ви кажете, що вона вже знає про смерть свого мужа? Коли так, то чому-ж...

— Певно, що знає. Я сам повідомив її про це.

— Яким-же робом, до сто чорт... ви могли про це знати?

— Я також мешкаю на вулиці Арен, у сусіднім помешканні, поруч Сіріґів. Нині вранці, коли я вийшов з хати, я найшов тіло Рішара Сіріґа.

— Ех, пане Альбан! Мені здається, що ми граємось у піжмурки. Це тіло, про яке ви кажете, віднайшов мій поліцай Лероа, № 9.

— Мій Боже! В яким-же то було місці?

— Під стіною, під самим домом пана Сіріґа.

— Отже цей самий поліцай Лероа заніс його тіло на сходи? Якже це? Нікого не повідомляючи? Навіть не зазвонивши до сторожа? Ні, це все не тримається купи!

— Поволі, поволі, пане Альбан. Тіло найшли біля півночі, коли поліцаї обходили місто, там, де вулиця Ляфонтена закрутує на бік. Тому, що поліцаї знали особисто Рішара Сіріґа, вони занесли його додому. Ми дуже дбайливо оглянули мерця, а що на ньому не було ніяких слідів злочинного нападу, ми лишили його в його мешканні...

— Але-ж його мешкання є в Парижі, на вулиці Арен! Комісар, не даючи собі перебити, кінчив своє:

— А при ньому ми найшли такий візитний білет, прошу, прочитайте...

Еркс захопив білет. На ньому видруковане прізвище Рішара Сіріґа, його професія (без адреси) і дбайливо написані рукою блакитним чорнилом ці слова:

„На випадок нещастя прошу повідомити паню Сіріґ у Парижі, вулиця Арен ч. 11“.

І комісар кінчить:

— Пан Сіріґ жив з панною Васар. Панна Васар, прочитавши цей білет, була пересвідчена, що це адреса його мами. Вона зовсім не знала, що він жонатий. Здається, що він лягнувся наглої смерті на серце. І це трапилось. Тому його білет зовсім зрозумілий. Не можу зрозуміти тільки

одного : що ви і пані Сіріг вже знаєте про смерть, ще й хочете твердити, що...

— Я не хочу твердити, пане комісар, а таки тверджу : Рішар Сіріг вернувся додому цієї ночі на вулицю Арен, між 10-ою і 11-ою годиною, після довгої подорожі. І я знайшов його неживим рано, приблизно в 7-ій годині і пів перед порогом його хати на сходах.

— Це неможливе ! — заявляє комісар, з недовірливою усмішкою.

— І тіло Рішара Сіріга — цідить Ерик слово за словом — знаходиться в цей мент на вулиці Арен у домі пані Сіріг, яка була його законною жінкою.

— Це дивує мене дуже, пане Альбан.

Комісар змінює свій тон. Він є настільки пересвідчений у своїй правоті, що вже не цікавиться своїм гостем, тільки стежить за ним. Він прикидається зовсім байдужим і барабанить пальцями по столі. Він встає і каже :

— Будь ласка, повідоміть паню Сіріг, як цього бажав небіщик. Я сповнив свій обов'язок... Ви мусите мені вибачити, пане Альбан, але я маю нині рано багато роботи...

— Пане комісар, я присягаю вам, що я при здоровім розумі !

— На жаль, я починаю в цьому сумніватись, мій пане.

Ерик розуміє, що не може далі обстоювати на своєму. Він кланяється, почувавши, що дістає памороків. Кличе хто і каже себе везти на вулицю Ляфонтена.

Ерик входить через фіртку. На порозі домику стоїть Полета Васар і прощається зі сусідкою, яка потішає її. Панна Васар має заплакані очі.

— Дякую вам, що ви так швидко приїхали. Чи вас післала до мене ваша мама ? Поліція мала її повідомити. Я дуже вдячна вам.

— Деж він ? Покажіть мені його ! Хутко !

Вона аж здригнулась ; перелякалась такого обривистого тону.

— Прошу за мною, сюди...

Ідуть наверх. Входять до півтемної кімнати, завіси спущені. На середині біле ліжко... На ньому мрець, осяєний свічками. Спочиває супокійно зі схрещеними руками на чотках. Посмертна маска із густо засіяним неоголеним волоссям на бороді має всі риси різьбленої краси у своїй повазі. Звичайно бліде обличчя стало більше попелястим, уста посинілі.

— Рішар !

Ерик крикнув з жаху зачудовання, Полета вважає цей оклик криком розпуки. Ерик зі скляними очима, підходить, мов автомат, щораз ближче, борючись з почуванням відрази...

Лицівка так само холодна, як у тамтого. Тіло непорушне, як у тамтого.

Як це розуміти? Там той? Адже ніякого „тамтого“ нема! Є лише один: той, якого він тут тепер торкається і бачить перед собою! Йому снилось. Чи він ще далі в сні? А може він збожеволів? Ох! ох! Ніхто не вмер. Усе це марево — плід нервової перевтоми. Він ось-ось прокинеться на вулиці Арен і побачить перед собою вугілля в печі... Рішар мабуть уже вернувся... Шарльота не є вдовою...

Серед безладних думок, які плутаються в його мозку від незрозумілої тайни, Ерик здає собі справу, що його щастя тратить свої основи. Ситуація стає щораз більше неясна і затрачує свою простоту. Він передбачує вже комплікації. Заки це явище буде роз'яснене, а ця загадка розв'язана — мине ще чимало часу.. Він починає ненавидіти того помершого, який, хоча і померший, розбиває всі його найдорожчі пляни...

А ця дурна плаче за ним! Вона, ошукувана, кохала його так само, як усі інші. Усі ці жінки піддаються таким брутальним самцям!

— Ви повинні знати правду — каже він холодно. — Рішар мав жінку і мешкав з нею в Парижі, на вулиці Арен. Там він провадив найбільшу частину свого свобідного часу. Я приїхав сюди в доручення його жінки. Його бажанням було, щоби повідомити на випадок його смерті.

— Ви кажете неправду! — кричить Полета, хлипаючи перелякана.

— Це він казав вам неправду, запевняю вас.

— Я інколи — хлипає Полета на кріслі — мала сумніви... Він так довго бував неprisупним і не писав листів...

— Чому-ж ви не питали його?

Полета підносить голову, вдивляється в мерця крізь сльози і каже:

— Гляньте на нього. Ви сами знаєте: він не належав до тих, яких можна було питати!

Х. Цифри та божевілля.

Ерик вискочив з авта на вулиці Арен ч. 11., заплатив шоферові і зустрівся з Кльодом Сіріґ, який саме виходив з брами.

— Кльоде! Ти вже йдеш? Лишися ще!

— Я не йду. Я хотів лише зателефонувати до Берлінґгема, щоби виправдати свою неприсутність і попрохати відпустки на пополудне.

— Я піду з тобою на почту. Я, бачиш, маю тобі сказати щось дуже дивне... Слухай, Кльоде: твій брат... Чи ти бачив нагорі його неживого?

— Саме тепер.

— Отже послухай: є два групи твого брата!

— Я знаю.

— Вже тебе повідомили?

— Ні. Коли я був у Шарльоти, вона саме одержала телеграму. — Можеш уявити собі, що бідна жінка майже не зійшла з глузду. Навіть я сам збитий зовсім з пантелику. Що-ж ти на це?

Ерик зупинився на тротуарі, відсунув капелюх аж на потилицю і провів тремтючою рукою по чолі. Прочитав телеграму, яку передав йому Кльод... Міг би її читати і ще сто разів. За кожним разом не був би мудріший, як за останнім. Зміст телеграми був такий:

Пані Рішарова Сіріґ

Париж,

вулиця Арен, ч. 11.

Діжон — 675 — 30 — 15 — 8 год. 10.

З боєм повідомляємо про смерть Рішара Сіріґа, якого хтось убив злочинно цієї ночі в нашій домі. Розслід тіла завтра. Ждемо і пересилаємо вислови спочування. Петіто.

— Діжон! — крикнув Ерик. — Убитий злочинцями! Розслід тіла!

— Бігме... це річ... просто нечувана!... Але коли ти вже знав про це, чому-ж ти такий здивований?

— Бо бачиш, Кльоде... Прошу тебе... не ошукуй мене... скажи мені, що я не сплю і при здоровім розумі... Зроби що хочеш, але знайди мені докази на це...

Кльод узяв його під руку і вони йшли далі:

— Ти бачиш зовсім добре, мій дорогий Ерику. Ходиш, живеш. А проте, ти так само як я, мусиш прийняти річ нечувану. Один труп Рішара знаходиться в Парижі, а другий у Діжоні.

Ерик ще раз зупинився.

А в Ножен лежить третій. І саме його мав я на думці, коли казав тоді про цього другого!

Тепер з черги Кльод остовпів з дива, якщо слово „остовпів“ може передати жахливе зачудовання людини, яка в пересвідченні, що торкнулась дна абсурду, паде ще нище.

Тоді Ерик почав оповідати свою подорож до Ножен, як відкрив другу незаконну жінку Рішара, все те, що робив цього дня, від першої хвилини, коли денне світло почало освічувати цю диявожижну подію.

Кльод слухав насупившись. Він звернув лише увагу на факт, що в портфелі Рішара, який він переглянув, лежав такий самий білет з надписом, як у Ножен; „На випадок нащастя, прошу повідомити паню Сіріг у Парижі, вулиця Арен ч. 11.“ Зрештою в кишенях помершого не було нічого підзорливого; він помер, кажучи медично, як повинен був умерти.

— Чи ти нічого не казав про це, Берлінггемові? — спитав Ерик, коли Кльод вийшов з телефонічної будки.

— Ще би! Ні слова! Гадаю, що до понеділка ця плутанина якось розясниться. Треба-ж прийняти гіпотезу, що все те, що трапляється в оцьому світі є природне. Отже тому, що все можна розяснити, все найде своє розяснення.

— Хто це такий той Петіто, що прислав телеграму?

— Петіто, він і вона, це стара фірма золотарів у Діжоні. Рішар жив з ними на приятельському. Коли він їздив туди до своїх клієнтів, вони приймали його у своїй хаті.

— Чи твоя братова читала цю телеграму? Чи знає вже про існування другого тіла?

— Так. І моя мама також.

— Що-ж вони думають?

Кльод не відповівши на це, сказав похмуро:

— У хаті, наверху, застанеш там також свою сестру Максену...

— Га!

— ... Сестру Максену. Вона прийшла туди ще зранку, щоби з тобою побачитись, у якійсь справі від твого батька... Телеграми з Діжон ще тоді не було...

— Що з тобою Кльод? Чому ти плачеш, мій друже?

— Вибач мені, це тимчасова перевтома.. Та знаєш що Ерику: коли я пришов на вулицю Арен, Шарльота саме одягалась... Біля мого мертвого брата я застав Максена... яка ридала... І я миттю зрозумів причину її дотеперішньої поведінки, чому вона мене не хотіла, того вечора, коли Рішар від самої своєї появи завоював нею одним махом..

— Відний Кльоде!.. І вона побачила, що ти зрозумів це страшне почування?

— Ми зрозуміли себе від першого погляду.

— І ти... все ще кохаєш її?

— Все ще, серцем повним спочутливости.

— Що-ж, Кльоде! Коли Рішар помер, то чи тобі не вільно мати надії? З ним шезла перепона, коли цією перепонуою — в голові моїй це не міститься! — був справді він!

— А ти, Ерику — спитав Кльод усміхаючись сумно — чи ти не сподієшся нічого зі смертю Рішара?

* * *

Коли вони ввійшли до мешкання покійника, Шарльота, Максена і мати Сіріга розмовляли пошепки в скромній їдальні.

— Мамо! сказав Кльод, цілючи зморщену руку, яка поглядила його — вибач мені моє питання, але воно необхідне. Скажи мені: чи коли Рішар прийшов на світ, не трапило з чого такого, що треба було затаїти, без огляду на та, яка була це причина?

— Але ж ні... нічогосінько! -- Заявила пані Сіріг.

— Чи тобі вродився тоді тільки один син?

— Що за ідея, Кльоде!

— І ти є певна цього? Чи ти не втратила на протязі свого життя ні разу пам'яті?

— Присягаю тобі, Кльоде, що ні. І божусь, що за все своє життя я мала тільки двох синів: Рішара одного, другого — тебе, дванайцять літ пізніше.

— Добре, добре, мамусю, не хвилюйся. Отже треба — сказав він до себе — покинути гіпотезу про трьох близнюків...

— Трьох близнюків? — крикнула Шарльота.

— Трьох? — повторила мов відгук, стариця.

Ерик передав Шарльоті листа написаного ним перед тижнем, вечером, після своїх відвідин у Ножен на вулиці Ляфонтен.

— Прочитайте це..

Чверть години пізніше обі жінки знали вже все про потрійну смерть Рішара Сіріга, про його подвійне життя та подвійне подружжя.

— Нехай Бог змилується над нами! — молилась мати Сіріга.

Шарльота прибита сиділа непорушно. Їх вгортала темрява тайни, мов небосхил бурхливої ночі окутує стрівожену землю. Вони знали щось, а не розуміли нічого. Трапився нечуваний факт, вибухло чудо. Чи був це якийсь дивогляд природи? Чудо Науки? Одно і друге одночасно? Свідомість цієї неімовірної дійсности ставала нестерпною. Всіх їх аж гнало, щоби яка мога мога швидше почати досліди і відкрити невідхильну правду для заспокоєння всіх. Вони квапились до розвязки з гарячковою жадністю.

Ерик, спрагнений бідше щастя як правди, глядів з розпукою на Шарльоту, яка оминала його, пригнічена жахом, добре йому відомим.

Цей жах ще збільшувався від оповідання матері Сіріга. Стара дама, подразнена до краю виїмковим настроєм такої дивної години, почала вчисляти чудацтва свого покійного сина і всі клопоти, яких зазнала від його химеродів. „Це був чужак, самотійник, понура, якого усміху я не бачила ніколи... тільки одніський раз щідчас цього обіду на Новій Рік... Чому він був тоді такий щасливий?“

— Треба щось робити — рішив Кльод. — Мусимо поділитись працею. Хто з нас, Ерику, поїде до Діжон?

— Коли хочеш, я.

— Добре. А я беру на себе повідомлення поліції (бо це необхідне) і урядове зголошення про смерть.

— Якже-ж ти це зробиш?

— Зовсім просто, зголошу в Парижі. У Ножен і Діжоні вже мусіли зголосити інші. Нехай урядовці дають собі сами раду. Шарльото, чи маєте в себе розпис поїздів?

Його найшли в бюрку Рішара. Сторінка „Париж — Діжон“ була зачеркнена.

Ерик кичув оком і сказав:

— У полудне відходить експрес і приходить туди по-полудне 4 50.

— Приготовляйся до подорожі. А я в дорозі на поліцію вишлю до Петіто телеграму.

Ерик шукав ще за поглядом Шарльоти, яка не хотіла глядіти.

І всі вони разом знали, як знають і інші люде, що божевільні вважають себе розумними. І сама ця свідомість, що вони збожеволіли, перешкаджала їм повірити у власне божевілля.

ХІ. Не дуже звичайна подорож, туди і назад.

— Чи пан Ерик Альбан?

— Пан Петіто?

— Дуже мені приємно познайомитись, дуже приємно.

Напроти приїзжого гостя вийшов мущина малого росту, кременезний, з задиркуватим носом, весело одчиненими ніздрями. В його інтелігентних очах блукав огник природної веселости. Його майже посивіле волосся ще придавало молодости його обличчю.

— Ми мешкаємо звідси яких 200 метрів. Моя жінка жде на нас. Їй буде дуже приємно..

Він крутився, обертався і дуже чемним жестом показував дорогу.

— Мушу вам сказати це зараз: слідчий суддя ждати на вас у суді в годині 6-ій. Що за подія! Ми не в силі ще прочуняти! Бачите, який я задоволений вашим приїздом. А жінка пана Сіріґа не дуже прибита цією звісткою? Тіло находиться вже в трупарні. Кімната, де скоївся злочин припечатана. Бідний Сіріґ! Наш старий приятель, ще з часів, як ми мали крамницю! Але заїзжав до нас рідко. Тим більше раділи ми вчора, коли після обіду одержали його телеграму.

— Так? то він повідомив вас про свій приїзд? Чи ви маєте цю телеграму?

— Я вже її не маю. Вона в урядових руках. Забрали все: убрання, валізу, касету.

— А ви пригадуєте собі зміст телеграми?

— Ще би! „Переїзжаю через Діжон субота в інтересах. Приїду нині ніч третя п'ятьдесятьчотири. Привіти“. І підпис: Сіріґ.

— І звідки була вислана?

— З Парижа.

— В якій годині?

— У другий у ночі.

— Отже Рішар Сіріг приїхав з Парижа ?

— Певно... — відповів Петіто. — Ось ми вже й дома, пане Альбан. Це мій домок. Гарненький, правда ? А сплямлений злочином... ох !... Погляньте, це вікно..

Була це весела вілля, скромна, панська, що дивним дивом нагадувала своїм зверхнім виглядом добрий настрій свого власника. Перед нею маленький городець відмежував від тротуару фасаду збудовану з цегли, а між тротуаром і цим клаптиком землі, вкритим патиками на рожі, низенький підмурок піддержував залізну огорожу.

— Ці ворота ніколи не зачиняємо на ключ — сказав Петіто, відчиняючи їх. — На цей факт слід звернути увагу. Будь ласка, ввійдіть..

Ерик наблизився до партерового вікна, яке вказав йому Петіто. Воно було закрите зеленими деревляними завісами, в яких бракувало двох дощенок, свіжо вирізаних. Між ними були наклеєні два шматки полотна навхрест, у формі букви Х і запечатані червоним ляком.

— Сюди вони ввійшли — пояснив золотар, — Якраз стільки місця, що можна вхати руку; внутрішня закрутка викручена; одна шибка вирізана діамантом; — друга закрутка також викручена; ось і весь влом. Зайве казати, що в цій кімнаті спав Сіріг і тут він зупинявся завсіди, коли приїздив до нас.

— Ніяких слідів ніг — сказав Ерик придивляючись землі.

— Дорогий пане! Подумайте, що від тижня термометр показує від 8 до 10 степенів нище зера !

На порозі віллі, Петіто впустивши Ерика вперед, кликнув :

— Пані Петіто !

Вони прибігла з оспіхом доброї купчихи, яка чемно зустрічає гостей. Пані Петіто була в дійсности більше зворушена як її муж. Пан Петіто показував у коридорі двері так само припечатані печатю Закону.

— Це двері до кімнати — пояснив він.

— Отже не можна туди ввійти ?

— Неможливе. Зрештою там нема вже нічого цікавого. І небагато там відкрили. Прошу до мене, блище. Ми порозмовляємо краше ніж плящі винця.

— Ввійдіть до кімнати — припрошувала пані Петіто. — І вибачайте, що так зле приймаємо.

Нещастя — нещастям, Ерик сів за стіл,

— Ви кажете, що Рішар Сіріг приїхав до вас нині вночі, третя п'ятдесятчотири, з Парижа. Чи ви були на залізниці?

— Ми вийшли назустріч обоє. Моя жінка нерado була би лишилась сама в хаті...

— Мушу вам сказати — перебила пані Петіто — що й мені було приємно побачити пана Сіріга. Давніше ми приймали його що три місяці, а тепер не бачили його з півроку.

— Він відвідав нас, пане Альбан, за ці два останні роки всього тричі.

Ерик записав у своїй памяті: „за ці два останні роки“. У цій памяті була вже одна така сама згадка.

— А з його приїздом не була звязана якась спеціальна, виїмкова обставина?

— Ніяка — відповів пан Петіто і наповнив знову три чарки. — Сіріг виглядав утомленим, як це бувало в нього часто. Одначе нам видавалось, що він був ще більше блідим, як звичайно, очі мав підпухлі, а на обличчі синяві румянці.

— А крім цього — додала його жінка — він не був так дбайливо одягнений, як звичайно. Його борода була неголена два три-дні.

— У такій порі — казав далі Петіто — на залізниці нема вже носіїв. І візників також ні. Я взяв від Сіріга валізу, а він заявив, що скриньку понесе сам. Ви знаєте, що це була людина незвичайно точна та систематична. А проче краще було би, якби він був залишив цю скриньку до ранку на складі, на залізниці!

— А це чому?

— Правда, що ви ще цього не знаєте! Коли його вбили то тільки для грабіжі. З касети вкрали все і крім цього всі гроші, які він мав при собі. Поліція не найшла нічого в його портфелі.

— Ось як! А що ж було в цій касеті?

— Зразки срібних виробів. І тому, що я знав про це, я настоював на тім, щоби Сіріг залишив свою касету на залізниці, бо вона була дуже важка, а він змучений.

— Ще одно питання, мій пане, питання, на яке зрештою маю вже готову відповідь: Чи Сіріг завсіди їздив в такими скриньками, зі зразками золотих виробів?

— Бувало ріжно. Раз він возив зі собою більше скриньок, іншим разом тільки альбом з фотографіями. Всі агенти роблять так само.

— Саме це я хотів знати.

— Отже вертаю ще до свого — казав Петіто. — Він приїзжає. Розташовується в своїй кімнаті, як звичайно. Кладе свою скриньку між вікном і печею, і заявляє, що не хоче нічого теплого, ні пити, ні взагалі їсти, і каже нам добраніч.

— Він був дуже змучений — повторила пані Петіто. — Крім цього це вже була четверта вранці...

— Я і моя жінка, ми пішли наверх спати. Ми твердо заснули. А нині вранці пів до осьмої найшли Рішара Сіріга мертвим біля його ліжка.

— Де ваша спальня?

— На першій поверсі, ззаду, щоби не було чути раннього шуму на вулиці,

— І ви не чули в ночі нічого?

— Нічогісенько. Моя жінка встала в сьомій. Зробила каву, а я зійшов до цієї нещасливої кімнати. Сіріг лежав навколішки, при ліжку, розхристаний, у нічній сорочці. Ліжка було в безладді. Значить він положився спати. У кімнаті безладдя. У вікні напів відкриті дерев'яні завіси. У кімнаті собачий холод. Одіж і білля зібгані. Те, що було у валізі-порозкидане. А скринька одчинена, розломана і порожня.

— На підлозі — докинула пані Петіто — найшли замазку до вікон і ніж, яким dokonали влому.

— Але яким-же робом його вбили? — спитав Ерик.

Петіто моргнув і сказав поволі:

— Ніяк не збагнеш! Секція трупа скаже це завтра! Та чи ви повірили би? Ніякого сліду задушення або якогось насильного акту!

— Ми повідомили негайно поліцію — продовжувала пані Петіто — і вислали телеграму. Бо в портфелі покійного ми найшли візитний білет з надписом: „На випадок нещастя, прошу повідомити паню Сіріг у Парижі, вулиця Арен, ч. 11“.

— Надпис був блакитним чорнилом?

— Ні, червоним; це пригадую собі дуже добре — казала пані Петіто. — О! ми знали добре про цю карту. Сіріг був пересвідчений, що вмер колись нагло, на серце...

— А звідки-ж ви знаєте, що він не вмер на серце? — спитав Ерик.

— Значить треба би прийняти одночасність його смерті і грабіжі?

— Зовсім ні: переляк. Переляк на вид злодія або більше злодіїв, від несподіваного зворушення — параліж!

— Ох! щодо цього — висловила свій сумнів пані Петіто — бачите: зворушення, переляк і Рішар Сіріг, це зовсім якось не йде в парі.

Ерик поглянув на годинник. Петіто сказав тоді:

— Час минає. Я проведу вас аж до суду. Ви зробите нам цю чемність і поведеряєте з нами? Дуже жалую, що не можу вам запропонувати кімнати на ніч...

Ерик і так хотів відіхати вночі. Прийнявши запросини на вечеру, питав себе нишком, чи йому доведеться далі поширювати звістку про чудесне існування трьох трупів Рішара...

І аж сам злякався думки про це диво...

* * *

Діжонський слідчий суддя прийняв його негайно.

— Ми маємо перед собою — сказав суддя — дуже дивний випадок... Такий дивний, що мені важко з ним погодитись... Тому перш за все він домагається мовчанки та дискреції. Інакше нам грозить людське посміховище!

— Наскільки вас розумію — сказав Ерик — ви вже повідомлені про те, що трапилось у Парижі та Ножен?

— Так. Я одержав довгу шифровану телеграму. І париський трибунал прислав мені приказ відослати ще нині до Парижа найдене тіло у домі Петіто. Там переведуть секцію трупа. Я звільнений від обов'язків.

Глядів письменникові в очі і питав:

— Скажіть шире, пане Альбан, ви бачили два трупи... що ви скажете про них? Чи вони такі схожі між собою, що можна аж чудуватись, як мене впевняють!

— Так, це я можу потвердити — відповів Ерик. — Важко вірити власним очам. Не знаю, чи ця схожість торкається також цього трупа, що був тут.

— Чи хочете піти зі мною до трупарні? — спитав суддя. — Я стримав його висилку, згідно з вашим бажанням, Мені було би цікаво знати...

*

На кам'янім столі, у замороженій келії, лежало тіло Рішара Сіріга, в сорочці, з витягненими руками. П'ястуки були зачищені. Крім цих подробиць, Ерик мусів признати, що перед ним лежав чоловік, якого він бачив уже нині двічі, на двох ліжках, раз на вулиці Арен, у Парижі, вдруге, на вулиці Ляфонтена, в Ножен.

Ерик нахилившись придивлявся уважливо рисам обличчя, неоголеній бороді... Він не найшов там нічого з того, чого шукав уже надаремне вранці, в двох інших містах. Певне, що сама смерть, навіть зовсім природна, могла бути причиною цих запавших лицівок та приплющеного носа, які могли насунути думку про насильство та задушливу маску.

Суддя завів його до сусідньої кімнати, де були в порядку розкладені „доказові предмети“ слідства. Валіза Рішара Сіріга не мала в собі нічого незвичайного. Скринька мандрівного агента від дорогоцінностей подобала на всі інші; це був великий куфер, чорний і з мідяними обивками. Три замки були в ньому розбиті; в середині був викладений матерією, Ясно, що така скриня повна срібла була спокусливою привабою.

Ерик пізнав пальто Рішара, з кучерявого, рудого сукна. У цьому пальті він бачив його у Ножен, на забаві, над рікою.

„До біса! — подумав письменник. — Ось що треба собі затямити“.

Та сама гадка виринула в ньому, коли він побачив м'який капелюх. Ерик бачив цей капелюх на голові Рішара в Парижі, ще в тім часі, коли цей Рішар був для нього єдиним Рішаром у світі... Убрання не залишило таких виразних споминів. Краватка була нова. Щодо решти то було це білля і туалетне приладдя, яке беруть звичайно ті, що вибираються в коротку подорож. Очевидачки ні годинника, ні шпильки від краватки, ні одного банкноту. Вломники залишили тільки одіж, яка могла їх видати і безвартні дрібниці.

— Коли ви будете стежити за слідством — сказав суддя — то гадаю, що ви зрозумієте, в якому клопоті можуть бути суддя і прокуратор. Ніколи я не відчував такої радості, як нині, що спекався однієї судової розправи!

ХІІ. Перевірка.

Поїзд, що віз Ерика і одного з трьох трупів Рішара Сіріга, зупинився в залізничній галі у Парижі, досвітком. Минула доба від хвилини, коли муж Шарльоти, предивна людина, що стояла на перепоні його плянів — помер.

Дарма, що ледве займалося на світ, кілька журналістів уже ждало причаєних на нього у сторожа дому при вулиці Арен, дізнавшись, не знати звідки, що він вертається з Діжон нині вранці. Він позбувся їх дуже чемно.

У хаті Сірігів він застав приятеля Кльода і пану Ольгу Шомеліє, кузинку Шарльоти.

— Ну і щож? — спитав Кльод Ерика в присутности обох жінок.

Ерик оповів свою подорож. Він був прибитий більше сумом, як утомою. Шарльота не прийняла його з таким стриманим захопленням, як він сподіявся. Рука молодої жінки не стиснула його руки з тим висловом, який так підбадьорує серце. Вона відвернула очі, немов би скриваючи якусь думку. Ерик догадувався, що її хвилювало та тривожило...

Вона була вся в повній жалобі, яка наче тінь Рішара довкола неї вкривала її ще більшою хмарою.

Кльод звернувся ще до Ерика :

— Вчора підчас твоєї неприсутности робили тут трус, а похоронний віз приїхав за тілом пізно вечір. Нині в 2-ій годині пополудне нас усіх звивають, щоби розпізнавати всіх трьох мерців в анатомічній інституті.

— Інакше кажучи: в Морґ*) — сказала шепотом Шарльота.

— Добре, я туди прийду — сказав Ерик.

— Та будьте всі приготовані на жахливе видовище. Покищо я лиш один бачив усі три трупи: вони подібні до себе — фантастично, божевільно!

— Коли ти побачиш їх поруч себе, тоді мимохить доглянеш ріжниці.

— Чому „мимохить“?

— Бо трьох людей не може бути зовсім подібних до себе.

— Трох людей це правда, але...

— Но-но! залиши вже. Прийняти іншу можливість, значило би хіба повірити в щось божевільне. Значило би, що трьох людей жило в порозумінні між собою скриваючи тайну як прибирати той самий вигляд. Одну з тих, так сказати: точніських копій, убили. Яким робом смерть одного спричинила смерть двох інших це проблема якогось телепатичного явища, яке можна буде розяснити щойно при допомозі загального розяснення їх не-

---

*) Morgue — місце де виставляють тіла найдених трупів, яких тотожності поліція не могла ствердити.

імовірної схожості. А тепер нове питання: який з них був моїм братом? і ким є ці два інші?

— Трьох людей! — крикнула Шарльота з жахом. — І ви можете в це повірити? Трьох людей, які могли заступати себе так, що ніхто не міг цього запримітити!

В її очах малювався такий жах, що Ерик відповів палко:

— Але-ж ні, Кльоде, вони не могли вмерти внаслідок смерти одного з них. Бо тоді їх смерть мусіла би прийти одночасно...

— Неконче.

— ... А прецінь — продовжував Ерик, не вдаючись у дискусію — атентат у Діжоні виконали між 4-ою і 7-ою годиною вранці, а Рішар упав мертвим у себе на сходах приблизно в пів на одинайцятую вечір.

— А коли Рішар нездужаючи, охлялий від утоми, вернувшись до хати в пів до одинайцяті, перейшовши біля дверей сторожа в пів до одинайцяті (якщо сторож і сторожиха не помиляються), не міг, дійти на шестий поверх скажім: аж у п'ятій вранці?

— Тоді я на це відповім тобі, що трупа в Ножен найшли в 12-ій годині вночі.

— Це правда — відповів Кльод. — Але твій аргумент, хоча й безсумнівний, не відкидає ще гіпотези про трьох людей. Зрештою яка-ж інша гіпотеза...?

І як стій замовк. Ерик моргнувши на нього, показав йому Шарльоту напів у памороках. Кльод зрозумів, якою образою був для неї той його здогад, який він уважав як єдино можливий.

* * *

Тимчасом Ерик думав про Максену. Вона виринула в його уяві від хвилини, коли Кльод відкрив йому її сумну тайну. Під час своєї довгої подорожі, в поїзді, зачудований цією нежданою новиною, почував себе під її впливом ще більше схвильований й затурбований.

Тому він почував потребу відвідати Максену, на вулиці Бонапарта і наскільки мога ніжно порозмовляти з нею. Вона сиділа в кімнаті і читала. Кілька нових книжок лежало розгорнених перед нею. Все це були твори спіри-тистичні, а книжка, яку вона зачинила, побачивши брата, мала заголовок: „Руперт живе“ і була якогось англій-

ського автора. Ерик з повною свободою поглянув на заголовки всіх книжок і силкувався прибрати вид добре настроєного.

— Ого-го! — сказав, жартуючи. — Ось куди ми зайшли, моля мала Ксено! окультизм, потустороннє життя, реінкарнація...! Чи це ти поважно?

— Не жартуй, Ерику. Колиб продовження туземного життя було порожнім звуком, колиб я не мала пересвідчення, що душа Рішара живе надалі там, поза гробом, і що я маю змогу ввійти у взаємини з нею, — з ним, освободженим з усіх земних пут, освободженим від своєї жінки, з ним, приналежним тільки до мене, колиб я не мала цієї надії та віри, тоді я була би найбільше нещасливою жінкою в світі!

— Ось як! ну, прийми мої побажання — кепкував Ерик.

— А так бачиш, я й тепер вірю, сподіюсь, не відчуваю вже заздрости. Кохаю його в радості, без ніякої тіни.

— Отже, коли так то все знаходиться на якнайкращім шляху!

— Можеш мною погорджувати, коли хочеш. Я вірю. Я щаслива!

— Тобі попросту впала на очі полуда! Моя Ксеночко! будь розумна! Коли доля забрала того, якого ти кохала, не маючи до цього права, думай краще про другого, про Кльода... Небо, забравши з цього світа Рішара, звільнило тебе від грішного кохання...

— Грішного? Я не зробила ніколи нічого, що було би каригідним!

— Ого! — всміхнувся Ерик.

— Ніколи, і вже. І кохаю його далі. Ми написали до себе тільки кілька листів, ось і все.

— Все-ж таки листи?

— Вспокійся. Не листи з цілунками. Лише з присягами.

— Ти вилічишся з цього, кохана Ксено. І поглянеш на Кльода ласкавішим оком. Найдеш у ньому дещо з Рішара і багато дечого іншого, ще більшої вартости!

— Кльод є місячним сяйвом Рішара.

— Якого Рішара? Я саме приїхав з Діжона. В дійсності маємо перед собою трьох таких снмих мерців. Отже одночасно існували три Рішари Сіріги...

— А я відповідаю тобі на це так: я кохала тільки одного. Коли згагалі хтось знає розвязку цієї загадки то

ним є він. А коли він знає то він її виявить мені. Ці книжки утверджують мене в цій вірі.

Ерик зрозумів, що його сестра знаходиться в стані такої екстази, що було би небезпешним з нею суперечатись. Тому, коли його батько ввійшов до кімнати, він змінив тему розмови.

— Чи ти лишаєшся в нас на обіді, Ерику?

— Дуже радо; але попрошу вас, щоби обід був точно на дванадцяту. У другій годині я мушу бути точнісько в анатомічному інституті.

— Навіщо? — спитала Максена обривисто.

— Нині, перед секцією тіла, маємо розпізнавати три мертві тіла.

— Я піду з тобою — рішила Максена.

— Але... з якої речі? Ти не належиш до родини. Ти не брала участі, як я наприклад, у подіях... Відмовлять тобі права вступу... Подумай Ксено, в який спосіб ти виясниш свою присутність... Що скажуть на це?

— Скажуть, що я цікавлюсь тим, що торкається мого приятеля Кльода Сіріга — відповіла Максена. І глянувши на Ерика на-пів погрожуюче, на-пів злобно докинула: — А згодом скажуть, що я помагала у клопотах моєї майбутньої братової...

Ерик почервонів і відповів на це:

— Якже-ж ти туди ввійдеш?

— В товаристві тата. Правда, тату? Чи підете зі мною до анатомічного інституту? Вам, бувшому префектові поліції не відмовлять туди входу.

— Щеби чого бракувало! — промимрив старий Альбан. — Я завсіди мав намір... намір оглянути його. Кажуть, що це... є так сказати... зразкове заведення. За моїх часів... гум! Париж мав лише стару Моргу на Архископській... гум... поза... як його там... за Нотр-Дам... Негарна. Нужденна. Обстановка мізерна. Але тепер... кажуть: палата! Цікаво поглянути. Добра думка, Ксеночко!

* * *

Нема сумніву, що Анатомічний Інститут париського університету, над Сеною, біля моста Австерліц, при виході з підземельної залізниці, нічим не нагадує стару понуру Моргу.

Що за приємна обстановка! Старий Альбан, Ерик і Максена очам своїм не вірили. Перейшовши крізь широкі бетоновані склепіння канцелярії, вони ввійшли на внутрішнє подвіря, що своїм чаруючим складом нагадувало натхнене старинне атріум.

Урядовець прийняв їх у кабінеті. Там були вже Кльод і Джемс Берлінгем, якого розкішне авто ждало перед воротами. Його песик Фляй, зачинений в авті, скавулів немилосерно. Незабаром увійшла Шарльота, вся в жалобі, у товаристві якогось вичепуреного аноніма, поважного, мов вісліук, коли несе на хребті святощі, — свого вуйка Шомеліє, що був головним урядовцем у нотаря.

— Чи ви вже всі тут зібрані, моє панство? — спитав урядовець, звертаючись з пошаною до Альбана. — Коли так, то прошу за мною.

І в коридорі, яснім, як усе в цій осяяній будівлі, він відчинив ліворуч двері.

— Тут є „саяя розпізнавальна“.

Білина та ясність. Порожнеча та голі, лисніючі стіни. Дві деревляні лавки. Напроти вікно в повнім світлі дня. Праворуч у широкій заглибленій рамі величезна шиба, без амальгами, прозрічаста, мов басейн джерельної води.

Крізь неї люде глядять на другий світ.

Урядовець дає знак і всі підходять.

Тіл навмисне не добували до останньої хвилини. Вони лежали в глибоких шафах, зачинених скринях, заморожені, щоби не псувались. Два з них уже находились за склом, „прибрані“, суворі в савані, який вкривав їх обличча, — простягнені на низьких возиках з трьома колесами.

Тіло поза шибою, позагробне, було тотожне з першим, так, що шиба могла видаватись зерклом, колиб не те, що оба тіла лежали поза шибою, колиб не те, що вісім глядачів могло підійти до цього місця, відбитки образу, і якби не було кліток ліфту, які відмежовували своїми залізними рамами два тіла від себе. Над берегом цього гирла стояв служачий у білій блюзі.

Роздався глухий скрип апарату. Це витягали з глибини третій візок. З царства тіней машина викинула третього трупа Рішара Сіріга.

Тепер вони лежали поруч себе, в однім ряді, обличчями до зібраних осіб, але вкриті ще офіційним саваном, означені числами: N. 3.116, N. 3.117 а, N. 3.117 в. Їх мали щойло розкрити. Лікарський ніж ще не торкнувся ні одного з них. Органи влади рішили, що треба дати родині спроможність розпізнавати тіло помершого в якнайкращих

умовинах. Їх тільки зважили попереду, вимірили і відфотографували. Вони важили точнісько так само і були того самого росту та об'єму, до одного міліграма та міліметра!

Завідуючий помершими, трьома швидкими рухами стягнув з трьох грудей три савани і відкрутив електричне світло, яке залило стіни та склепіння осліплюючим сяйвом.

Шарльота тремтіла так сильно, що її судороги були чутні в смертельній тиші, яка налягла на уста присутніх і стримала їх віддих.

Три тіла подавали на три образи одного тіла, відбиті в потрійнім зеркалі і там захолили у своїй формі. Погляд видців блукав від одного до другого, з дивною та непереможною потребою відкрити між ними хоча би найменшу різницю.

Кльод думав :

„Ця обросла борода! Чи не є це доказ, що ці три „трійняки“ було в порозумінні між собою, щоби ще збільшити свою схожість до найменших подробиць? Чи не є це певною ознакою їх взаємного життя?“

Джемс Берлінгем сказав у пів-голос :

— Чи можливе, щоби три душі були такі тотожні, що аж створили три такі самі обличчя?

Ерик, щоби втишити Шарльоту, піддав ідею :

— А може лише одна душа, одна для потрійного тіла ?

— Бог не міг цього хотіти — сказав Берлінгем — Трійця є Його привілеєм. Дивлячись на це, почуваю жах і збентеження. Що хотів Бог цим сказати, дозволяючи на таке явище?... І щоза людина... чи люде... лежать перед нами померші, однаково дивоглядні, страхітливі та гарні?.. Дорогий Кльоде! ваш брат був виїмковим створінням. Я довго розмовляв з ним. Він знав багато, а розумів усе. У ньому було на переміну щось сутеніючого і соняшного. Словом: загадка.

— Чи всі присутні пізнають Рішара Сіріра, комів'єжера від дорогоцінностей, у Парижі, вулиця Арен ч. 11 ? — спитав урядовець.

— Так — відповіли всі без вагання.

— А тепер прошу поглянути на його річі. — І урядовець порозклав на лавках одіж, білля, черевики.

Шарльота пізнала більшість цих предметів. Вона ствердила, що Рішар носив убрання прислане з Ножен і убрання прислане з Діжон, а також рудава, вовнисте пальто, яке Ерик бачив на Рішарі в Ножен. Вона поблідла.

В її остовпілих очах кружляли марева. Її спомини затирались. Її минуле видавалось їй гидотою.

Урядовець записавши всі зізнання, сказав :

— Тепер лише мусимо перевірити різні предмети найдені в кишнях покійників. Мусимо ще вернутись до канцелярії.

Якась жінка ждала перед порогом, щоби вони вийшли. Вся в жалобі. Шарльота пройшла мимо неї, потонувши в пекольних думках. Жінка нервово відступила назад. Ерик доглянув під чорним серпанком, а радше відгадав під ним: обличча Полети Васар.

Перевірка предметів скінчилась так само як одіжі. Шарльота пізнала два портфелі, два годинники, то-що...

Писар записавши в протоколі з байдужим спокоєм урядовця, що сім осіб пізнало того самого чоловіка в трьох трупах — заявив, що на цьому всі формальности скінчені.

Джемс Берлінггем відвіз своїм автом Альбана та його дочку, Шарлоту та її вуйка Шомеліє, який увесь час розсипався у чемностях.

Ерик і Кльод залишилися. Вони знали, що тепер починається анатомічний розслід тіл. Правила Анатомічного Інституту не дозволяли їм бути присутніми, але директор канцелярії дозволив їм заждати на вислід аналізу в своїм бюрі.

* * *

Минула година.

З'явився хлопець у білій блузі та блакитній шапці. Вони пішли за ним до лябораторії.

Для людей захоплених наукою, ця лябораторія може видаватись одним з найкращих місць на нашій планеті. Тут панує світло, лад і тиша; все блищить чистотою; у літнім воздуху панує задума та велич. Ні одного тінного кутика, ні одної темної плями; ясність є тут володаркою. Є це довга біла саля, з безлічю кристалів, в яких денне світло виблискується тисячами переливних колірів і творить у різноманітних огрутах смарагди; рубіни, сафіри та топази. Симфонічне ададжіо en blanc majeur.

Під величезними скляними плитами пливе Сена. Її видно здалека, мов корабель, що пливе до берега. Вона шепоче стриманою повагою. Вона є головним опікуном цього дому. Переливаючи ніжно свої води, вона прикрашує цю салю праці, знання та поступу і відбиває на її стінах невпину гру світла, пригадує собою змінність на-

укових дослідів, держить перед наукою вічно живе зеркало природи.

З салі анатомічних дослідів вийшов доктор Гаспар, професор судової медицини, який був директором Інституту і доктор Жак, головний лікар. Вони вели живу розмову, здійснюючи з рук гумові рукавички.

Короткий поклін і доктор Гаспар звернувся до Кльода:

— Пане! мушу вам сказати, що це виходить поза межі мого розуму. Що року ріжу 600 трупів. Я гадав, що до цього часу мій скальпель відкрив уже в людським тілі всі аномалії, всі дивоглядні явища...

Він був увесь червоний. Його очі горіли. Можна було відчути, що він кохає пристрасно своє мистецтво і тепер є в розпуці.

— Ми не розуміємо тут нічого. Ось єдина правда.

— А все-ж... Який-же висліди? — спитав Ерик.

— Висліди: повна тотожність, абсолютна скожість. Кожний орган важить так само в однім тілі, як в інших. Навіть, якби порахувати волосинки на їх головах, то ручу, що їх скількість була би така сама! Нехай мій приятель вам потвердить.

Доктор Жак, так само збентежений, кивнув головою:

— Мікроскопічна аналіза та досліди над хемічною реакцією згоджуються зовсім з собою. Якнайточніша ідентичність, аж до комірок тканин!

— Шлунок у трьох тілах — казав доктор Гаспар далі — мав у собі ту саму поживу, в такій самій скількості і майже в такій самій стадії травлення.

— Ось як! здивувався Кльод. — Це доказує, що всі три побратими зіли свій останній обід спільно.

— Так виходило би; і що вони поділили його на рівні частини, на вазі, на вазі, мій пане! Зрештою нічого не стоїть на перепоні, щоби прийняту можливість, що кожний з них їв окремо, але зовсім ті самі страви і то в яких п'ятьнайцять чи двайцять хвилинах відступу... Що-ж! мушу сказати, що навіть наука не знає такої точности!

— А сама смерть, докторе, її причина?

— Ніяких ран. Нема найменшого сліду вбивства, самовбивства або нещасливого випадку. Ми вийняли внутрешності, щоби піддати їх токсикологічній аналізі. Одначе сумніваюсь, чи там щонебудь найдемо.

— Мій брат нездужав надто малим отвором аорти...

— Це ствердили ми в усіх трьох тілах. Але як це часто трапляється, анатомічний дослід міг би тільки ствердити цю хибу, а не міг одночасно ствердити, чи вона

була безпосередною причиною смерти. Не маючи ніякої іншої позначки, мусимо вдоволитись висновком, що ці три люде, хорі на серце, вмерли від одної спільної їм недуги.

— Добре! — сказав Кльод машинально.

— А мозок? — спитав Ерик.

— Зовсім ненарушений — відповів доктор Жак.

— Але його форма, форма у розумінні інтелектуальних збідбностей?

Оба вчені переглянулись.

Врешті доктор Гаспар сказав :

— Коли ви підете зі мною наверх до бібліотеки, я покажу вам таблиці з рисунками мізку різних славних людей, усяких родів. Там в однім ряді можете побачити півшари і продовжені стрижні найбільших філософів і найвизначніших винахідників. Вони попереджують типи виімкого аномальних, типи дивоглядів і божевільних... Їх поділ нераз давав мені чимало клопоту. Я питав себе інколи : чи ця таблиця повинна висіти в першій групі чи в другій?..

Кльод поблід. Доктор Гаспар кінчив :

— Отже, мій дорогий пане, гадаю, що краще буде, коли вам не скажу, які імена пригадалися мені при досліді мізку, чи пак мізків ваших братів. Бо як з одного боку одно таке імя може прокинути у вас почування гордості..

— Друге? — настоював Кльод.

З ріки залунав свист машини.

— Що вам, мій пане, може на цьому залежати?! Всі ми, правду кажучи, маємо нині менш-більше ненормальний мізок.

XIII. Один замазаний образ.

Вийшовши з Анатомічного Інституту судової медицини, Ерик спитав :

— Ти куди йдеш ?

— На вулицю Конде, до мами, здати їй справу з дослідю.

— Я радо пішов би з тобою, але спішусь, щоби побачити інспектора поліції, який мусить зайнятись розшуками.

— Чи може той Цезар Марселен, про якого ти мені раз згадував ?

— Той сам. Може би ми пішли до нього разом ?

Кльод на мент задумався :

— Я хотів би ще зайти на Бонапарта. Коли ми розпізнавали тіла, я стежив за твоєю сестрою... і мушу з нею порозмовляти. Бажаю тобі щастя на поліції!

А Ерик відповів йому, без віри в свої слова.

— А тоді щастя на вулиці Бонапарта?

* * *

Цезар Марселен; розсівшись вигідно у плетенім фотелі, з ногами на столі, перекидав якісь рахункові книги. Це була його улюблена поза. На його обличчі сяло сонце Рів'єри, а в очах сонце Провансалії.

Його молодість була дуже різна. Він був антикарем, писарем в адвоката, пів року студентом медицини, пів року мандрівним актором, три тижні в малярській академії і дійшов до своєї кар'єри хистом до пригод і небезпеки. Та з усіх тих своїх перевтілень він зберіг чимало досвідів і звичок. Одні були вельми цінні, інші сумнівної вартости, як нпр. звичка жартувати на похоронні теми, нахил до мельодраматичної деклямації та манія замазувати все довкола себе неприличними рисунками.

— Прррошу ввійти! — затиркав детектив, підкреслюючи „р“, мов Юпітер, коли кидає громи.

Привитались.

— Що-ж ви скажете на це все, Марселен?

— Що скажу? Це ясне, аж в очі бє! Тут маємо до діла попросту з небезпечною організацією — чи точніше кажучи: так зорганізованою, що могла би стати небезпечною, бо дотепер ми не знаємо ні одного її злочину. Подумайте тільки: така скожість людей! яке це джерело для „алібі“ злочинців! Вся система Бертійона розсипана в пух! Антропометрична метода зведена в нівець! Волосся з голови можна рвати собі з розпуки!

— Чи слідство відкрило від учора який новий факт?

— Нічого! Нічогоісенько!... Ми засипані телеграмами. Перевели труси в Ножен, на вулиці Арєн... Покищо я студіюю рахункові книги Сіріга і з них виходить що від двох літ...

— Ну, ну! — крикнув Ерик.

— Що від двох літ він майже перестав займатись своєю торгівлею. Що значать ці вчені „ну, ну“?

— Бо від двох літ його подорожі, як агента ставали щораз рідші. І що саме від двох літ мав він любку Полету Васар.

Цезар Марселен хопив клаптик паперу і записував. Пізніше в самім низу листка почав виводити фантастичну вінітку, і вів монолог :

— Отже два роки тому в його житті трапилась якась важна подія. Подія, що змінила його спосіб життя. Яка ? Тайна ! — Прррошу, ввійдіть — гукнув він.

Сторож передав йому листа з дирекції поліції. Він одчинив його і вхопив себе обома руками за голову з такою силою, що Ерик хотів уже відривати їх, з страху, щоби він не зробив собі що злого.

Марселен мав таку міну, що Ерик завагався. Агент передав йому жовту телеграму.

— Прийміть до відома ! — сказав Марселен і негайно успокоївся.

Ерик прочитав офіційальну телеграму :

Понтарліє 302. — Нині вранці, на стації Понтарліє, найшли в вагоні 1-ої кляси, поїзду, ч. 116., що йшов з Діжона, а прийшов до Понтарліє год 11.33 трупа невідомого мушчини, в сороковім році життя. Пересилаємо телеграфічно фотографію, щоби ствердити тотожність його особи. Спеціальний комісар..“

— А що ви скажете на фотографію, пане Альбан ?

На телеграфічнім образі, дещо замазанім, немов би крізь мряку видко було риси Рішара Сіріґа.

— Четвертий труп ! — застогнав Марселен. — Але зверніть увагу на одно, ось друга, додаткова телеграма : „Доповнюючи телеграму 302, повідомляємо, що при трупі невідомого мушчини найдено 25.000 франків“.

— Отже є таки ріжниця ! — промовив Ерик, ледве прочунавши з дива. — Два перші трупи мали при собі тільки дрібну суму ; третій був ограблений.

— І ще одна ріжниця — докинув Марселен — труп в Понтарліє не мав при собі ніяких паперів, що стверджували би його особу, а тамті три мали при собі карту : „На випадок нещастя, повідомити паню Сіріґ“.

— Що-ж ви зробите, Марселен ?

— Перш за все зателеграфую, щоби прислали негайно в Париж тіло найдене в поїзді.

І почав писати. Ерик задумався над своєю розмовою. Він поклав руку на плечах поліційного агента.

— Марселен ! Марселен !

— До ваших послуг, пане Альбан.

— Подумайте тільки : чоловік, що приїзжає з Діжона і йде в напрямку Швейцарії, везучи при собі 25.000 франків! Чоловік, що здобувши трохи гроша, втікає на чужину як злочинець! Чоловік, що покидає місто, в якому одного його двійника мають найти неживим, убитим у таємний спосіб, ще й ограбленим!

— Бі-г-ге-ме! — гукнув Марселен. — Ви бігме недурно є сином свого батька! Давайте хутше розпис поїздів!

Марселен схопив плян.

— Урра! пане Альбан. Поїзд ч. 116 їде в Діжона в 5.45 вранці. Згідно зі зізнаннями Петіто злочину довершено між пів до пятою вранці і семою. Скажемо ще точніше: злочину довершено між пів до пятою і пів до шостою вранці. Злочинець, після грабіжі, сів на поїзд, що їхав до Понтарліє, до Швейцарії. І у поїзді вмер! Ге?!

— Умер імовірно тому, що не міг пережити своїх двійників. Бо в міру того, як вони ставали до себе щораз більше подібними, вони дійшли врешті до того, що всі чотири разом були солідарно звязані зі собою!

— Або тому, що їх природа, яка зробила їх дивовижно почвірними, зробила їх одночасно дивовижно тими самими! Дальша їх історія вияснить нам це.

— Але те, що було в скринці, Марселен? Де є вкрадене срібло, яке також багато варта? У телеграмах нема про це ні слова...

— Поволі! Терпеливо! — сказав Цезар Марселен і притиснув енергійно дзвінок! — Я вам кажу, що завдяки цій справі я стану славним!

XIV. Смолоскип кохання.

На другий день, у вівторок, четвертого дня після знайдення трьох перших трупів Рішара Сіріга, Ерик, у 9-ій вранці не мав ще сміливости повідомити Шарльоту про те, що знайшли ще четвертого трупа. На передодні він зумисне вернувся пізно до хати і хоча соромно докоряв собі, що боягуз, не міг себе перемогти. І після ночі твердого сну, який знаходить на молодих людей, що три дні не клались і зазнавали сильних зворушень, він збудився без волі, нерішучим, з почуванням нестерпного страху.

З його шкідливої мрійливости прокинув його Цезар Марселен :

— Я тільки заглянув до вас по дорозі. Хотів вам сказати, що тіло з Понтарліє прийшло і я бачив його в Анатомічному Інституті. Ясна річ, що зовсім таке саме як попередні!

— „Ясна річ“ — повторив глумливо Ерик.

— А тепер кажу вам: до побачення! До праці, друже Марселен, кажу собі, до праці! Хочете може нинішні часописи?

Випорожнив свої повні кишені, кинув їх на стіл, і ще раз крикнув: „до побачення!“

Заголовки часописів зовсім блідли поруч заголовків телеграм, видруктованих величезними буквами. Не видко було надписів „le Matin“, „le Journal“, „le Petit Parisien“, „l'Oeuvre“, „l'Echo de Paris“, „le Petit Journal“, а скрізь „Справа Сіріга“, „Історія Сіріга“, „Пригода Сіріга“...

Ерик проглітає подрібні описи, історію останніх днів, різні гіпотези, покvapні інтерв'ю з найчільнішими представниками біології, антропології та фізіології: розумні відповіді, загальні міркування, зручні дисертації, що полишають на боці факт кількостного існування Рішара Сіріга, літературні та філософічні рефлексії...

З цього всього Ерик старається добути загальні лінії наукового погляду на всю справу, оснований на дотеперішніх даних.

Подібність трупів є фактом незаперечної очевидности, а проте... цей факт є неможливим. Погодитись з ним, значило би заперечити основи Науки.

Отже що думати? Що робити? Треба хіба прийняти одно з двох роз'яснень.

Або стоїмо перед явищем наскрізь новим, може відокремленим, неждано виринулим, який більше не повториться, тератологічним — чи навпаки: явищем, що є наслідком цілої низки прояв до цього часу притаєних — чи таким, що пічне повторяться або само розмножувати себе і то до такої міри, що весь людський рід (а може й звіриний) прибере на майбутнє нову форму існування, так само нову, як і неждану. У всякому разі було би це революційне порушення гармонії нашого світа, якого закони означила сучасна наука, передбачивши одночасно їх зміну та межі, прийнявши вже можливі ефимерні дивогляди, виїмкові, наглі чи тривкіші переміни.

Або друга можливість (як це твердять деякі вчені): треба згодитись, що не розуміємо, що завтрішня наука є щойно працею нинішньої, що ця кількостність явищ має зовсім інше значіння, ніж ми шукаємо і що її

роз'яснення спочиває в царині, куди ще ніхто й не мріє пробитись...

... А проте треба повідомити Шарльоту про четверте тіло.

„Лише сміливо!“ каже собі Ерик.

І переходить коридор, який в останньому часі став уже славним.

Шарльота сидить сама. Вона також читала часописи, розкинені по столі. Вона вже знає. Яка вона бліда, а її вії такі червоні та опухлі!

Він обіймає її одним поривом, ogrіває її студені руки, цілує в уста. Одначе почуває, що вона безвольна та бездушна, а її солодкі уста не відповідають цілунок.

— Моя кохана Шарльото!

Він упав навколішки. Вона на крісло. Він обіймає її стан ще раз пестливо.

— Ох! пане Ерик, пане Ерик! Якби ви знали, як мені соромно!

— Мій Боже! чому це?

— За це все! — хлипає вона, мов дитина, і показує часописи.

На одному видко величезний заголовок:

Подвоєний без кінця Сіріг.

Вона є почвірною вдовою. Чи вона мала чотирох мужів одночасно? Чи може було їх більше?

І часописи з глумом, немилосердно кидають запити: чи щодня найдеться ще один більше труп Сіріга?

— Шарльото, благаю вас, успокійтесь! Повірте мені свою долю. Не думайте більше про це, не замучуйте себе. Ви станете небавком моєю жінкою...

Вона знизує несміливо плечима. І дивиться Ерикові просто в очі рішена на все і обезсилена, одночасно тремтуча з обурення та жаху.

— Я не маю певности, чи він помер — каже. Я повдвіла надто багато разів, щоби бути певною, що я є вдовою. А Рішар, чи всі ті, яких я називала одним іменем, це страшні сотворіння! Якби Рішар вернувся, мій Боже!

Вона тремтить і відсуває руку Ерика.

— Але-ж моя кохана, я вас кохаю! Я вас обороню!

— Перед Рішаром! Ви не знаєте, що це за чоловік... ці люде! Пане Ерик! я вам завдаю біль, а ви такі добрі!..

— Та чи бодай мене кохаєте?

— А чи я маю до цього право?

— Так, так! Сто раз так! Подружжа, яке вас звязує з потворою не є важне... Ну, не плачте Шарльото... Я не мав наміру сказати те, що ви думаєте... Я глибоко пересвідчений, що ви були жінкою тільки одного Сіріга!

— А коли цей ще не вмер? Дотепер найшли аж чотирох мертвих Рішарів Сірігів... А коли є ще інші, або бодай один живий між ними і саме той є моїм мужем? Може він в цій хвилині сміється, не знати де, з мого пригноблення і страху?

— Але-ж Шарльото! ви доводите мене до роспуки! Адже ваш муж помер!

— Так?! Докажіть мені це!

Доказати, що Рішар Сіріг помер! Це значить розв'язати загадку чотирох трупів! Узятись негайно за цей привабливий труд! Самому? Ні... Цезар Марселен... А може й Кльода взяти?

Ось і він. Це він дзвонить! Щастя присилає його на цей шлях. Це сприятливий знак...

Входить Кльод:

— Кльоде, я тебе потребую!

— А я потребую тебе, Ерику!

У його очах дримає притьмарений огник. Між бровами морщина. Він говорить нервово:

— Ерику... я хочу тобі здати справу з моїх відвідин на Бонапарта... ти знаєш. Признаюсь, що я скривав до цього часу одну думку в своїй душі. Тепер у повній покорі каюсь за неї. У суботу вранці, коли сльози Максени виявили мені тайну її серця, я на дні душі тишився смертю Рішара — і я дякував Богові, що мою журбу злагодив промінем надії. Вчора в присутности трьох трупів ця надія ще зросла... Я придивлявся твоїй сестрі так само уважливо, як і цим потрійникам... Я мав вражіння, що вона володіє собою без ніякого зусилля. Вона стояла не більше й не менше зацікавлена як перед шибою в музею. Я надаремне шукав на її лиці знаків зворушення. Вона стояла, як глядач, що цікавиться видовищем і більш нічого... І тоді під впливом надії та бажання, мені здалось, що наближуюсь до щастя... Я пішов нині туди, щоб переконатись... бажаючи нетерпляче якогонебудь потвердження! Та я найшов там фанатичку, ясновидячу, що потонула в'якихсь небезпешних віруваннях!

— У спиритизмі?

— Так. Вона любить смерть. Вона кохає його д'уха у дикій радості, що це кохання належне до неї єдиної і у певности, що незабаром зможе з ним порозуміватись!

Вона є щойно в перших починах цієї віри, але вона вкладає в неї всю свою палку енергію, щоби приспішити мент, коли дух Рішара промовить до неї. Ох, Ерику! якби це була християнська віра в безсмертність душі, віра в те, що молитва живучих зринає до неї, в те, що ця безсмертна душа може вступатись за нас перед Богом, стежити за нашими вчинками, піддержувати їх, таємним голосом стримувати від них за дозволом Божим! Якби це була ця релігія мудрости та краси! Але спиритизм! Не душа, а дух, дух, що кружляє в просторі заселеним невидними істотами. Дух що крутить столиками і барабанить! Дух, що втілюється в інших, перевтілюється, відвтілюється як вони кажуть — інкарнація, реінкарнація, дезінкарнація! Культ ілюзіоністів, релігія штукарів! Пародія! Ох, Ерику! Максена понижує себе такими обрядовими функціями! Яка профанація Церкви та її власної совісти! Ця душа, думав я собі, є на дорозі до загибелі. Та, яку я кохаю, засуджує себе на вічне прокляття, — якже-ж її спасти? Утрапивши надію в свою справу, я звернув розмову на проблему чотирох Рішарів. Інстинкт нашіптував мені це і Бог вів безсумніву вперед мою думку. Чи ти знаєш наскільки байдужим є для Максени факт, що існує одночасно кілька трупів? Для неї це явище є тільки певного рода приманою, видимим знаком, матеріальним маревом. На її думку Рішар жив нормально і завсіди був лише одною людиною; одначе його смерть витворила, якимсь психофізичним чудом, три матеріялізовані проєкції його особи. Таке пояснення є одною з тих нісенітниць, які окультисти залюбки повторяють. У такому виді воно не тримається купи. Одначе коли зважити неімовірність дійсних фактів я справді схильний згодитись, що розв'язка проблеми є може зв'язана з ідеєю ілюзії. А від цього погляду до ідеї, що сама смерть Рішара є лише ілюзією — один крок. Отже, коли Рішар живе, Максена повина займатись тільки його духом себто спиритизмом, а решта її байдуже...

— Але-ж Кльоде! це означало би твою втрату... Максена...

— Це означало би її спасення! А в даному разі це єдине є важне!

— Отже?...

— Отже треба, Ерику, доказати Максені, що Рішар не вмер. А в цьому ти мусиш мені допомогти.

— Коли він не вмер, тоді це не лише твоя втрата, але й моя. Шарльота..

— Подумай спершу про твою сестру, а пізніше вже про себе, Ерику! Глянь понад рівень землі, далше, ніж те, що минає!...

— Коли ти ввійшов, я саме думав звернутись до тебе з проханням підмоги. Я мріяв про те, щоби спільними силами роздерти завісу тайни...

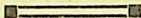
— Я нічого іншого не бажаю й від тебе.

— Це правда: наші мотиви є різні, одначе мета — одна!

— Отже починаємо боротьбу з тінями ночі?

— Авже-ж! І ми їх розсіємо! А все-ж таки Рішар помер на правду!

— Але він мусить жити!

ДРУГА ЧАСТИНА.

I. Розшуки і здогади.

16-го січня між північю і полуднем, у різних годинах, найдено чотири такі самі трупи: перший у Ножен, другий у Парижі, третій у Діжоні, четвертий у Понтарліє. Для судової влади справа зводилась ось до чого: одного чоловіка ограбили, а може й вбили. А не було ніяких доказів, що чоловік померший у Понтарліє був злодієм і убийником першого.

Париський трибунал, признаний компетентним у данім випадку, почав слідство проти якогось Ікс за злодійство з вломом і вбивством довершеним на особі Рішара Сіріга, торговельного агента, у Парижі, вулиця Арен ч. 11. Тереном слідства мали бути Париж і Ножен, тому, що оба Сіріги жили там офіційально.

Скажім відразу, що Ножен не дав ніякого цікавого матеріалу. Вілля на вулиці Ляфонтена не була нічим іншим як місцем літного осідку, а панна Полета Васар — жінкою для приємности. Хоча Сіріг перебував там з частими наворотами, — правда, короткими — не найдено ні одного документу, ні одної позначки.

У Парижі всілякого рода труси, допити та розшуки дали трохи більше матеріалу, дарма, що придбані результати були здебільша негативного характеру. Перш за все ствердили, що за останні два роки Сіріг їздив у своїх торговельних справах лише з аматорства. Доказом цього були його книги, перевірені знавцями. Лише сям-там находились рубрики „куплено“ і „продано“. Слід додати, що товари, які були предметом цих трансакцій були дорогоцінностями великої вартости, багато дорожчими як предмети, які агент продавав раніше, отже з цих торговельних операцій він мав досить гарні доходи.

Не нашли ніякого заповіту, ніякого паперу з приватного життя. У банку, де Сіріг мав раніше біжучий рахунок: нічого. Рахунок був зліквідований від довшого часу.

Цезар Марселен надаремне розпорпував минуле Рішара Сіріґа, наскільки це життя могла відтворити мати Сіріґа, його брат і жінка. І хоча Ерик помагав йому у цьому з усією завзятістю, вони не в силі були найти ні тої причини, яка два роки тому змінила спосіб життя загадочного золотаря, ні тої, яка рік раніше, першого січня, наповнила його такою виїмковою радістю.

Коротко: нічого в Ножен, мало в Парижі, і тут і там ніякого матеріалу, який дозволив би спрямувати розшуки в іншим напрямку, чи то на Рівієру, чи до Швейцарії. Деж жили два інші Сіріґи коли два їх двійники жили один у Парижі, другий у Ножен? Чи подорожували? Це можливе. Два місяця постійного побуту могли вистачити чотиром особам. Одначе було ясным, що на протязі довшого часу в мешканні на вулиці Арен і у віллі на вулиці Ляфонтен, обі жінки вижидали певороту свого чоловіка. Деж тоді були ці чотири побратими? Імовірно, що вряди-годи, деневудь, то тут то там. Інколи спільно зібрані на нараді — але це вже рідко, бо муіли лякатись, щоби хтось не побачив їх разом. Тоді муіли вживати ріжних обережних засобів, щоби ріжнитись між собою.

Цезар Марселен, а разом з ним органи судового слідства, Ерик, Кльод і весь загал публики, були пересвідчені, що одна з таких нарад муіла зібратись у Парижі (центрі таких численних підприємств!) вечором 15-го січня і що якась виїмкова трагедія була продовженням цього зібрання, з якого змовники розіхались один на вулицю Арен, другий до Ножен, третій до Діжону, четвертий до.. І в цьому місці починався найбільший питайний знак: знак, який можна було оправити найбільше дорогоцінним камінням і поставити за шибу найвеличнійшої виставки золотарів.

Бо де-ж могло подітись те, що находилось у скриньці з дорогоцінностями?

Що сталось з каварниками з важкого срібла, різьбленими канделябрами, полумисками у стилю Людовика XV і XVI, з усім тим, що було записане у книзі Сіріґа як „куплене“, а не ввійшло в рубрику „проданого“?

Ніяким робом не можна було виказати вини Сіріґа з Понтарліє. 25.000 найдених при ньому не могли бути свідцтвом проти нього. Він сів на поїзд з Сіріґом-Діжон, у Парижі (щодо цього всі були певні, маючи його залізничий білет); зайняв по всій імовірности місце в іншим вагоні, підніс комір по причині зимна, а в Діжоні міг пересісти на поїзд до Понтарліє, заждавши на залізничій

стації, заки той другий не відвідає хати Петіто, де дає себе вбити чи вмирає від параліжу.

— Добре — відповів Кльод Ерикови, одного дня при кінці січня, коли вони разом розмовляли з Цезаром Марселен у старім домі на вулиці Конце — добре. Але звичайний білет, який найшли при трупі в Понтарліє мав напис „Париж—Понтарліє“. Чи Понтарліє мало бути останньою стацією його подорожі?

— В це можна сумніватись — відповів Марселен. — Досліди зроблені в Понтарліє і в околиці не довели до ніяких вислідів. Це один бік справи. А другий : багато пасажирів, що їдуть з Парижа до Швейцарії беруть білет тільки до Понтарліє, а там уже купують другий до Швейцарії.

— Коротко кажучи — кінчив розмову Ерик — два тижні минає, як поліція робить усі зусилля і все надаремне. Ми не посунулись уперед більше як на другий день, після події ! Справедливість є безсильна !

— Наука також — запримітив Кльод. — А це ще більше затривожуюче.

Ерик додав :

— Якби наука знала на чім стоїть, тоді й справедливість могла би інформувати нас з більшою певністю. Всі ділянки знання звязані поміж собою, і правдивими провідниками сучасної доби повинні бути судові лікарі.

Правду кажучи, наука зайняла супроти справи Сіріга трохи корисніше становище. Вона признавала факти, але відмовлялась від урядового їх ствердження. Вона поведилась як особа, яка не заперечує того, що схоплює своїми змислами, а одночасно не може потвердити їх розумом. Анатомічна тотожність двох людських одиниць була науково неможливою ; тотожність чотирох одиниць також не була можливою, ні менше, ні більше. Слід запримітити, що наука не була би більше здивованою, колиб стояла перед 50 Сірігами до себе подібними, ніж коли найшла би на двох ріжних трупах малу сітку жил точнісько таку саму. А щодо гіпотези про чотири істнування, які були звязані зі собою, чотири тіла зєдинені одною спільною субстанцією, а може й думкою, то це була для науки, шось як гойдадка, на якій вона знімалась уверх і падала. Лише кількох учених, з дуже широким світоглядом, які завсіди рахуються з метафізичними ідеями і не забувають, що вартість наукових законів є тимчасова, лише тих кількох зберігало вижидаючу мовчанку, уступчиву і філософічну.

І хоча Церква старалась держати себе осторонь такої неясної дискусії, і такої „світської“, ідея про чудо проби-вала собі дорогу у щораз ширших колах „віруючих“ і щораз частіше повтарялось слово чудо, яке наука часто перекладає іншими словами у своїм латинсько - грецьким жаргоні.

Не треба забувати, що велика маса спіритистів, не перестаючи дивуватись тому, що трапилось, находила у події Рішара Сіріга, природне явище, яке піддержувало не одну теорію, позбавлену до цього часу живих доказів. Окультисти наприклад зясовували це явище як приклад існування астрального тіла в кількох видах, себто, що одна душа могла жити в чотирох тілах, а проте тим фактом ще не могла розяснити тайни смерті Рішара Сіріга. Сіріг, живий чи мертвий, міг передати свою душу „у проєкції“ чотиром формам вияву власної особи і ці форми найдено живими, коли душа їх покинула.

А сама душа! Без огляду на працю органів справедливости, поліції та науки, душа сама собою виринала на перший плян; її значіння, у добі такої нерішучости зростало, немов вигулькуючий предмет на зеркалі хвилюючої води. „Пізнай себе самого!“ Люде пригадували собі ту відвічну потребу, яка стільки разів навідувала людського духа. Від одного незвичайного факту вся людська природа прибирала іншу форму проблеми. Тіло ставало таємним явищем, а хвилююча загадка про існування душі, невідгадана до цього часу, ставала ще більше загадковою.

Так філософував Кльод. І мріяв про Максену, скриваючи те, що йому лежало найблище його серця.

А Ерик думав про Шарльоту. Вона ставала дикою, мовчазною; худіла, зачинялась у себе в хаті і терпіла нужду, яку Ерик силкувався влекшити надаремне. Вона виходила з хати лише вечорами, щоби купити їжі та віддати те, що вишила на протязі дня, а що ледві вистачило їй на прожжовок. А коли Ерик майже силоміць проводив її до хати, вона втікала перед ним, проходила крадькома попід домами, вдивлялась у прохожі лица, немов би сподіялась ось-ось відкрити в юрбі свого ріжновидного мужа, який одягав на себе маску безлічі облич.

Марселен запримітив смуток Ерика.

— Пане Альбан! гей! що з вами? Киньте цим сумом об землю! Хоча вузол, який ми розплутуємо є справді гордійським, а проте ми його розв'яжемо! Коли очі всієї суспільности глядять на нас, тоді ми, поліційні урядовці, почуваємо за собою піддержку!

Кльод поглянув ніжно на свого друга. Ерик відповів дещо холодним поглядом на цей „погляд від серця“, тому, що Кльод бажав, щоб Рішар був конче живим, тим самим піддержував жах Шарльоти, а цей жах віддалював Шарльоту від Ерика, що так кохав її!

II. Малий чоловічок уживає великих слів.

День був похмурий, жовтавий. З густого неба падали сніжинки, мов пісок з пісочниці. Максена гарно причесана і одягнена у футро дикого звіря, пригортала ніжно якийсь пакет, і нетерпляче ждала на автобус.

Негода нервувала її і розливала по тілі якийсь дивний недужий настрій, змішаний з насолодою. Сніг простягав над містом наче великанську скляну покрівлю в безмежній галі і люде та предмети ясніли від нього, немов під кльошем.

Максена сіла в автобус, повна надії та задумана в споминах.

Малесенька пригода вранці — промінь радості, а за ним розчарування — потрясли нею... Вона думала про неї, оживляла її невпинно в уяві, з дитячою і недужою горячкою.. Вийшла з хати, вся схвилювана від напруги нервів, які працювали разом з її душею, що наче крила птахи силкується продертися крізь стіни кімнати—у другий світ, ширший, позаземний.. Під її руками на мить ожила таємна табличка, чудотворна малесенька писальна машинка з білого дерева... Вона відчула тоді якесь таємне тремтіння в плечах і по раменах.. Чи вона зможе врешті писати під диктатом духа, без помочі апарату?.. Ні. Тремтіння завмерло на кінчиках пальців, безсильна течія розбилась об беріг...

Так згадувала вона, аж автобус зупинився в центрі передміської дільниці. Була це одна з тих частин міста, де на покручених, потемнілих вуличках стоять огидливі житла, а на їх порогах вилежуються череваті нужденні дітиска; вікна виглядають, мов гнійні недужі очі; ворота шкірять зуби, мов голодні; а всі ці напів рсзвалені хижини подабають на ями та купи мійського смітника, на якому міг би порпатись великанський ганчірник.

Максена шукала за числом дому. Зупинилась перед якоюсь притьмареною дірою, поруч нужденного готелику,

вузького як стовп, обморганого та почервонілого, мов захолола рана.

Ввійшла наверх по сходах, які робили вражіння, що ними можна хіба зійти вниз, у підземелля. На який верх можна було вилітати по цих липких шаблях, у хмарі вонючій цибулею та каналом, по ступінях витертих безконечною кількістю ніг, ледві причіплених серед осоружних стін? Максена держала свої рукавички здалека від поруччя, щоби не приклеїтись до нього, виминала на ступінях ведра, і врешті ввійшла на третій поверх. Там на однім крилі дверей висів листок паперу, на якому рука каліграфів виписала серед закарлючок, немов серед хмар, одно велике слово:

І Д Е А Л

Згорблений старець у баранячій шапці вийшов Максена назустріч і завів її до своєї печери.

Його руки були брудні, зате вкриті кабалістичними перстнями. Кімната, в якій він жив, була пропорціональна до його росту. Там на землі, під стіною, лежали пороскидані книги, стояла ручна друкарня, мала залізна піч, і безліч перемішаних предметів єгипетсько-хальдейського роду: ієрогліфи, символічні знаки, ворожбитське приладдя, портрети магів, таблиці погоди, то що.

Зпоза його очий — таких великих, немов би їх власник хотів побільшити ними свої очі до безмежних розмірів — сяли дві великі зіниці, повні віри, майже ясновидючости і без тіни злоби.

Це був видавець, редактор і друкар неперіодичного журналу „Ідеал“.

— Я віддаю вам позичені книжки — сказала Максена, кладучи на столі пакет. — І табличку.

Вона розв'язала клунок, перерахувала книжки і передала спіритистові малесенький столик з трьома ніжками, з яких одна була олівцем.

— Чи ви не дійшли до ніяких вислідів? — спитав несупокійно старий добродій, сильно здивованим тоном.

— Навпаки. Цей столичок є кращий як столик на одній ніжці. Але, бачите, всі ці додатки, ці столярські прищипки, це все таке примітивне, таке матеріальне... Я переходжу муки, коли мушу користуватись цими смішними причандалами, мов каліка, і почуваю себе приниженою!

— У перших починах — сказав старець лагідно — ці помічні засоби є необхідні..

— Я знаю. Одначе мої перші почини вже скінчені!

— А!

Старець почувши це, аж перемигнувся. Від радості аж став більшим.

— Маєте автоматичне письмо? спитав.

— Незабаром буде. Я цього певна. Нині вранці я відчула перші ознаки явища, яке ви мені описали. Тому відтепер хочу покинути всі нищі практики. Не хочу вже ніяких посередників між мною і ним. Завтра,— у це я вірю, і так хочу — я вже буду писати власною рукою, якою він буде правити...

— Він буде писати при допомозі вашої руки... таким є цей процес...

— А коли навіть письмо стане зайвим? Коли його думка буде в безпосередніх взаєминах з моєю?

— Це останній шабель духових зносин. Більшість втаємничених не доходить до нього ніколи. Зрештою не один мусить вдоволитись одноножним столиком і не в силі добути з трьохніжка ні одного згуку... Але ви, ви...! Коли ви ввійшли сюди два тижні тому, ви мене вразили з першого погляду, осліпили. Хоча як я звик пізнавати людські фізіономії, а я не міг вірити своїм очам. Я не міг зі своєї старої голови, вправленої в гороскопах, добути досить сильних висловів, щоби скласти ваш гороскоп. Я бачив перед собою реінкарнацію королеви Сабі, Ваш зір має в собі блиск Сибіль. Я бачу як ви йдете вверх на триніжку. Довкола вас, у повній повазі та величі кружляє кумейський і ендорійський*) дим. Звичайне слово „медіум“ є надто слабе, за мале. Воно звужує вас, а ви виходите поза його межі. Ви належите до роду великих чародійниць!

III. Великий чоловік уживає малих слів.

Ерик і Кльод сиділи вже в ліфті, коли сторож звернувся до них зі запитом:

— Панове до кого?

— Ми до пана Роні, який жде нас**).

*) „Куми“ стародавнє римське місто, де находилась печера славної ворожки; Ендор, місто в Палестині, з осідном такої ворожки, що передсказала невдачу Саулові.

***) І. Н. Ровлу, сучасний французький письменник, відомий своїми фантастичними повістями з філософичною есмовою.

На вершку дому панувала тиша ; не тиша бездіяльної мертвеччини, а скупчена мовчанка праці. У гарній обстановці, посеред чудових меблів і образів, жив і думав, супокійний і щасливий мислитель.

У коридорі хтось увійшов гостям назустріч. І негайно потім виринула постать людини, яку майбутні покоління оглядатимуть у портретах з бронзи та мармуру.

Одяг був зовсім випадковий : капці, домовий халат, шаль на шиї. А над цим усім голова асирійського астрольога. Чорна борода була би за часів Асурбаніпаля покучерявлена рівними звоями ; а чорна розкуйовдана чуприна була би вкрита якоюсь мітрою з різьбленими знаками.

Роні привітав їх чемним кивом голови і поглянув на них очима чорного бурштину.

— Прошу bliще, мої панове... — сказав низьким, виразним, розміреним голосом.

— Ми прийшли — сказав Ерик, трохи зворушеним голосом — спитати вас : що ви гадаєте про справу Сіріга. З огляду на те, що наука дає ухильчиву відповідь, ми рішили звернутись до „понаднауки“, коли дозволите так висловитись...

Письменник філософ стягнув свої мефістофельські брови. І немов би хотів скинути зі своїх плечей накладений на нього тягар, сказав :

— Ви не сумніваєтесь, що я стежу в пресі дуже пильно за всіма моментами слідства у цій справі. Це так сказати світ, в яким я живу. На жаль, мушу вам признатись щиро, що я не дійшов до ніякого висновку. У своїй повісти „Тайна Жівреза“ я прийняв співіснування двох тождних людей, в яких один повстав з другого, через розділ на половину. Цей розділ по половині я поширив на обох людей, хоча в дійсности він можливий тільки у клітинах. Оба Жіврези є плодом роздвоєння. Одначе в цьому гіпотетичному випадкові оба вони, у почині свого двійного життя, важили тільки половину своєї первісної ваги, і я виразно зазначив, що мої герої важать тільки по 37 кіло, хоча їх нормальна вага була вдвоє більша — 74 кіло.

Пронизливий погляд письменника мірив на перемену Ерика та Кльода, з ніжністю совісного розмовника, який хотів приноровити рівень свого викладу до інтелігенції та світогляду своїх гостей.

Кльод запримітив :

— Кожний з чотирох найдених трупів важить менш-більше 77 кіло — стільки, що важив мій брат.

— Отже бачите, що моя фікція не має нічого спільного з теперішньою дійсністю.

Роні перекинув голову на бік, зморщив по своїй звичці ніс і рухав одною рукою, немов би доказував :

— Між моїм Жіврезом і Сірігом є така сама різниця як між діленням і множенням. У теперішній стадії судового слідства справа Сіріга є для мене незбагненою. Нехай мені відріжуть голову, з тим, щоби мені її назад звернули, коли ми побачимо ще один випадок... Що за чудернацька історія! Вмирає чоловік і в день своєї смерти лишає більше трупів як деякі святі мають після своєї смерти кілька століть пізніше!

Заохочений усмішкою своїх гостей він говорив далі :

— Бо як панове знаєте, святий Денис наприклад дійшов аж до трьох тіл після своєї смерти; одно було поховане у Парижі на Монтматрі, друге в Ратизвоні, третє в Коринті... Гагіографія має такі свої чудеса і релігія ними не чваниться... Та вертаючи до Сіріга... я бачу, що ви сильно мною розчаровані. Що-ж робити!... не маю ніякої ідеї... Коли стаємо перед такою суперечністю між дійсним фактом і звичайним, до якого ми звикли, можемо собі досхочу повтаряти: „Правда може бути інколи неімовірна“, а проте ми спантеличені. І тому я зі справжнім захопленням зустрічаю факт, який трапився серед білої дійсности, а який так незвичайно подає на плід фантазії. Уявіть собі, що зовсім природний випадок відкрив би нагло перед очима підданих Людовика XIV такі здійснені нині казки як радіофонія або радіографія. Чи ці люде не стояли би перед ними з таким самим зачудуванням, як ми нині перед подією Сіріга?.. А все-ж мені здається, що ми шукаємо надто далеко ключа до цієї загадки. Він повинен знаходитись десь багато bliще. Може ми глядімо на нього як гляділи на „Вкрадений лист“ Едгара По... Що ж, мої панове, я дуже вдячний вам за честь, що ви сподіялися почути якесь слово розяснення від автора, що написав „Плюралізм“... До побачення!..

І відводив їх чемно до коридору.

— Ми сподіялись головно від автора „Тайна Жівреза“ і вченого, що вірить у „метанауку“...

— „Метанаука“ — кінчив Роні — якщо вам залежить, щоби задержати таке слово, нехай буде й воно. У всякім разі предмет дослідів маємо дуже привабливий. Це дуже добрий засіб для поширення нашої думки при помочі ілюзії так сказати умової оптики; це зняряддя, яке помагає пізнати нам Невідоме лише умовно.

— Мислителю! — спитав Кльод уже відходячи — чи ви вірите, що мій брат може бути ще живим?

Роні виявив деяке зворушення. Його невтомна цікавість зупинилась зором на Кльоді, а відтак на Ерику. Він запримітив, що Ерик став похмурим і догадався, що справа Сіріга має ще поза собою якісь інші пружини, йому невідомі.

— Зваживши, що до цього часу нічого ще не роз'яснено — все є можливе!

IV. Нова справа, що затемнює дотеперішню.

Коли Ерик увійшов до мешкання своєї сусідки, він почув у коридорі запах згорілого паперу. Шарльота хотіла зачинити перед ним двері від кухні, одначе він всунувся туди з влізливою ніжністю.

— Пане Ерику! вибачте! не входить... ви-ж знаєте що це є...

— Отже ці прокляті листи не перестають до вас приходити? І все ще в такій самій кількості?

— Нині трохи їх менше — прошепотіла Шарльота, і поглянула на нього жалібно-довіреними очима.

У печі догоряли папері осяєні полум'ям; одні ще жовті, інші вже зчорнілі. Вона підсилювала вогонь новими.

Були це всілякі листи. Пропозиції подружжя і менше поважні: пропозиції руки, серця, майна. Листи від ріжних маніяків і садистів, що поза незручними, привабливими фразами скривали свою жадобу і цинізм. Ціла література низького еротизму. А майже в кожному листі повторялись слова „потіха“, „потішення“, — усе це вивдене каліграфічно або намазане важкою тремтучою рукою.

— Маємо одну новину — сказав Ерик зітхнувши. — Тільки не беріть собі цього до серця і не тіштесь. Слідство збагатилось на одну подробицю. Одначе через це воно не пішло вперед. Я розмовляв також з Марселеном і вийшов від нього у досить сумнім настрою. Щойно вид вашої кухні трохи оживив мене...

— Нічого не розумію — відповіла Шарльота. — Ходіть до їдальні. Ви скажете мені це все точніше, а я за той час буду працювати.

Перейшли до їдальні.

— Отже — почав Ерик, обіцявши собі не згадувати Сіріга ніколи інакше як тільки в однині — слухайте, що ми дізнались, завдяки заходам банку в Марсєйль, що правда трохи лїнивим. Ми не знали, що Рїшар склав у цьому банку, перед трьома роками, деякі вартїсні паперї, а між ними льос „Національного Кредиту“ на шість процент. Два роки тому цей льос вийшов на льотерїї і виграв один мїлїон франкїв! Розумїєте? Два роки тому Рїшар виграв мїлїон!

— Це неможливе!

— Але воно так. Йому виплатили гроші, він прохав у банку додержати якнайповнїшої дискреції, кілька мїсяцїв пїзнїше вибрав звїдти рєшту своїх вкладок записаних на своє їмя, його їмя вимазали зі списку клїєнтїв, і від цього часу нїхто бїльше не бачив його прїзвища нї в банку у Марсєйлі, нї в париськїм „Національного Кредиту“.

— Що-ж він зробив з усїма цими грїшми?

І Шарльота мимохїть повела зором від своєї бїдненької шафи, до дешевого стїнного годинника і звичайних бюрових крїсел.

— Що зробив? Я сам цікавий. Полїційна агентура розїслала телеграми до банкїв в усьому краю. До цього часу не найдено з цього мїлїона нї одного сотика. Коли не рахувати кишень трьох трупїв: 25.000 франкїв і трохи дрїбних.

— Два роки тому — задумалась Шарльота. — Отже це не той мїлїон був причиною його радості першого сїчня їмнулоного року.

— Видко, що нї. А все-ж виграна цього мїлїона покривається з трьома фактами: помїщенням у Ножен панни Поєти Васар, щораз рїдшими його подорожами в торговельним справах, і збайдужнїлїстю Рїшара для своєї професїї, як це потверджують його торговельнї книги, в якї він записував щораз рїдше, а навїть занедбував їх.

— І ми були багатї! — прошепотїла Шарльота.

— Може ви є багатою ще й тепер. Я навїть певний що ви є неї. Тому я благаю вас прийняти від мене мою пїдмогу. Ви називали її „пїддержкою“ і тому відмовлялись від нею. Тепер це будуть „позички“.

— Любов приносить зі собою їдеї і ви мене любите, Ерику. Ах! Коли це правда, що він помер, а я — багата, як я вмїла би зробити вас щасливим!

— Досить уже одного, що він умер! Зрештою ви самї знаєте це і всї певнї щодо цього! Чи цї гидкї жєтї,

які ви одержуєте повними оберемками не кричать до вас щоранку і щовечора: „Він неживий! неживий! неживий!“

Щоби звернути розмову в інший бік, Шарльота сказала:

— Коли тепер пригадаю собі ці ці дорогоцінні золоті предмети, які він скуповував, уже розумію...

— Певно! коли мав на це капітали... Гарний задаток!.. Ні! — я кажу про це без приємности.. Мільон це золота блискавка, яка засяла посеред темряви, на те, щоби прокинути на мить заші надії і знову скинути вас на дно зневіри. Ох! я не кажу про себе або про Кльода. Кльода піддержує його химера, мене моя певність, і моя кохання, Шарльото! Інше діло Марселен. Він недурно є південного походження. Він запалюється так само хутко, як і паде в зневіру. Цей мільон, який спершу захопив його, тепер прибав його, тому, що розвіяв його надії.. Зрештою Марселен є актором. Він любить в ефектовних ролях. Яканебудь зупинка, що стримує його розмах, пригноблює його...

— Ну, добре... Але що ви хочете цим сказати?

— А ось що: справа Сіріга стала для нього величезною грубкою, в якій він гріється і пропадає... аж тут нараз йому повірили ще й другу справу, справу Пантрі. Отже природно боюся, щоби він не занедбав нашої справи. Саме тепер, підчас розмови з ним, коли я кажу „Сіріг“.. він відповідає мені „Пантрі“...

— Що-ж це за історія Пантрі?

— Коли ви, моя дорога, читаете часописи...

— Я вже їх не читаю. Вони опоганюють мене!

— Якби ви їх читали то ви знали би, що від передвчора, на жаль, дим з кухні Пантрі зовсім затемнив справу Сіріга.

Коли Шарльота глянула на нього допитливим поглядом, Ерик оповів їй усе, що до цього часу було відоме в справі Пантрі. Читачі повинні пригадати собі цю страшну історію, що залишиться записана в історії*). Аннали злочинної хроніки не мають більше таємної та жахливої сторінки. Шарльота розуміла щораз краще захоплення Цазаря Марселена, в міру того, як Ерик короткими словами оповів їй цю „сензацію дня“. Оповідав про везу короля Жана, положену в тихій закутині париської околиці, містечку

---

*) Автори мають тут на думці відомий (кілька шіт тому) париський процес проти Лявдрі, зводника жінок, обвинуваченого в тім, що спалив 12 жінок, ограбивши їх. (Прим. перекл.).

Вільжуїв, про її мешкання Пантрі, якому дали вже назву „Пан Потайник“, „Людодід“ або „Синьобородий з Вільжуїф“. Оповідав про його підзорливу поведінку, чорну бороду, його жінки, звані його „нареченими“, які він заводив у свою вежу і які виходили звідтіля крізь димар, у формі диму. Оповідав про цей удишливий, густий дим, який один різник назвав „запахом зжареного тіла“. Оповідав про заляканих сусідів, які довго мовчали і про анонімний лист висланий, підчас одної неприсутности Пантрі, до париської прокуратури; налет поліції, перший трус, відкриття малої кухні для спалювання тіл, купу підзорливого попелу під шолою, три трупи собак зле похоронених в огороді, з зашморгом на їх шиях. Врешті оповів як осмілені свідки почали складати обтяжуючі зізнання; як ця людська потвора щезла та довго скривалась, а накінець переловлена почала признаватись до своїх злочинів.

— Ми не маємо щастя — закінчив він своє оповідання. — Рідко трапляється, щоби в публичній opinii стали проти себе такі дві займаючі справи та вели боротьбу за свій вплив. Одначе публіка не може поділити свого зацікавлення в двох напрямках. Юрба має своїх ідолів в усіх справах і тому не може в однім роді справи мати одночасно більше як одного ідола.. Мені здається, що вже від нині слід би оглянутись за якимсь заступником Цезаря Марселена..

— Чи ви при ваших впливах, Ерику, не могли би добитись того, щоби на його місце призначили іншого інспектора?

— Я не хотів би вразити Марселена. Ядалі обстоюю при своїй думці, що це дуже симпатичний молодець, дуже відданий справі, наскільки лише йому дозволяє на це його комедіянство. У такій ситуації я бачу тільки одного чоловіка, який згодився би працювати енергійно, як чужий помішник, без виглядів на популярність, а навіть без думки про відзначення у своїй кар'єрі.

— З любови для мистецтва?

— З любови до вас.

— Пане Ерику, — це ви?

— Я, Шарльото.

V. Шерльок-Гольмс — аматор.

Ерик без великих труднощів одержав дозвіл вести самостійно розшуки, в характері добровільного помішника Тайної Агентури, в справі Сіріга.

Марселєнові було приємно, коли допомагав Ерикові; своїм підчиненим урядовцям дав доручення, щоби ставились до Ерика Альбана зовсім так само як до нього.

Молодий письменник дійшов до висновку, що треба поширити дотеперішне поле розшуків, а з огляду на те, що не можна було нічого найти в означенім колі, обмеженім до фактів безпосередньо звязаних з особою Сіріга і його „трійників“, тому треба шукати якоїсь нової позначки поза цим колом. З цією метою він почав переглядати всі повідомлення прислані до головної поліційної управи вранці 16 січня, обмежившись покищо до повідомлень від комісарятів з Парижа та передмістя.

Таким робом, без ніякої незвичайної події чи штукарства, силою самого логічного міркування, приноровленого в практиці, він дізнався, що найдено одно покинене авто Форда на чотири місяця, перед залізничною станцією в Парижі, з якої їдуть до Марсейль і що це трапилось у ночі з 15-го на 16-го, саме тоді, коли вмерли чотири незвичайні особи. Це авто стояло само на вулиці, безпосередно перед входом на станцію, де висить вивіска „Відїзд“.

Поліцай записав його число, щоби списати пізніше протокол з його власником, який залишив його на середині вулиці, не журачись ним.

Але коли власник не зголосився по своє авто, його відослали на склад найдених предметів. Пізніше, коли поліції відповіли, що число цього авта зовсім неє зареєстроване, деякі обставини казали його звязати як доказовий матеріал з одним процесом фальшивників грошей. Таким робом воно попало на спеціальний склад дирекції поліції.

Ерик рішив негайно, що це авто треба оглянути.

Під величезною скляною покрівлею безмежний шпіхлір. По середині вимощена алеа, огорожена, з рядами чисел, мов стіни вулиці. Скільки чисел — стільки тісних вуличок. Його супроводив сторож в уніформі. Цей склад є чимсь у роді Морги*) вязницею для найдених предметів. Поміж припорошеним румовищем, який нагадував найбільше ріжноманітний кутик тандити, поза окопами збудованими з розбитих наколесниць і інших мертвих машин, спали летаргічним сном два авта, у переділці число 173.

Одно авто фабрики Цітроєна, друге Форда.

Перше Форда. Американська машина, уживана; чотири колеса в добрім стані, ще трохи надуті. Мотор не

*) Гляди примітка на стор. 50.

має в собі нічого неправильного ; бодай на перший погляд. У резервуарі кілька літрів бензину...

Ерик крутить двічі рукояткою... Вже знає те, що треба. Трансмісії правильні. Отже авто покинув його власник не внаслідок зіпсованого механізму... Оглядає машину... подушки, спущений дах... скриньки... двері... все в порядку... ах !

При самій штабі дверей, ліворуч, у малесенькій шпарці, в місці, де вступаючи до авта найлекше його зачіпити, маленький жмут... трохи суконного пуху — рудого й вовнистого !

Ерик не зважається його торкнутись, щоби не розвіявся в пальцях. Звертається до урядовця, що його супроводить :

— Будь ласка, заведіть мене до скриньки 201, де складений увесь доказовий матеріал справи Сіріга !

Перед ним валіза Рішара, мідяна касета, його чотири капелюхи, вбрання, і між ними пальто — руде й вовнисте ! — яке Ерик бачив на Рішарі в Ножен, у трупарні в Діжон, і в Анатомічному Інституті, в присутності Шарльоти..

Бере пальто і вертається з ним до авта. Прирівнює його сукно зі слідом пуху. Обертаючи пальто на всі боки, знаходить на правім рукаві, зпереду, маленьке задряпане місце.

Чує за собою живі, енергійні кроки.

— А ! добрийдень, пане Альбан ! Що чувати ? Мені сказали, що ви тут. Я саме приїхав з Вільжуїв. Знаєте, що цей Пантрі справжній чорт з рогами ! Навіть не питайте ! А ви що тут робите в цьому складі ?

— Марселене ! Погляньте лишень !

— Ну, ну, ну ! Ого ! пальто знайдене в такому авті ?

— А чиє це пальто, Марселене ?

— Сіріга з Діжону ! Го-го ! Я маю добру зорову пам'ять, мусите знати !

— Це не конче мусить бути Сіріга, дорогий Марселене ! Тут маємо авто, яке відвезло його на залізницю з Парижа в напрямку Марсейль, вночі 15-го січня в 23-ій годині, до поїзду до Діжону, з його скринькою, якої знак маємо на боці, на блясі. Авто найшли покинене. Число мало фальшиве. Шофер невідомий і щез. Чому ? Скажіть чому ? Це-ж ясне, як білий день !

— Гадаю, що цей шофер мусів знати, що є в касеті, або, що помагав лише Сірігові покласти її на віз і звідти стягнути і, що, зваживши її вигляд та тягар, рішив, що варто би опорожнити..

— Ну, отже! він їде за Сірігом, правда? Знає, що тамтой їде до Діжону. Всідає з ним до того самого поїзду..

— Замах на нього мусів бути раніше обдуманий, пане Альбан! Подумайте над тим, що найшли в кімнаті вбитого у Діжоні.. А крім цього: фальшиве число авта!

— Я ж кажу: він їде з ним тим самим поїздом, жде в Діжоні, заки Сіріг не відійде в товаристві пана Пегіто та його жінки до їх хати, пізніше причаюється і в відповіднім менті виконує атентат. Ясно, що він мусів знати звички своєї жертви... це майже очевидне..

— Добре, пане Альбан, але як ви повяжете те все з історією Сіріга у Понтарліє? Не забувайте, що двох Сірігів виїхало поїздом у ночі з 15-го на 16-го, поїздом на Джон, — і одии з них задержався в Діжоні, щоби там упасти жертвою смерти, а другий також на те, щоби вмерти сів до поїзду, що їхав до Понтарліє..

— Гаразд, але-ж... шофер мусів був знати, що оба побратими розіхались у Діжоні..

— А що-ж з 25.000 франками Сіріга з Понтраліє?

— Може шофер не знав про їх існування. Або волів іти вже по пятах Сіріга з Діжону, власника касети, тим більше, що мав кращі вигляди вбити його вигідніше в хаті Пегіто.

— Є ще краще розяснення, пане Альбан.

— Яке? — спитав детектив-аматор, на-пів вражений, на-пів зацікавлений.

— Навіщо нам трьох людей в однім авті? Двох досить, ні?

— А шофер?

— Шофер? Він називався Сіріг. Сіріг з Понтарліє. Він міг попросту відвезти свого двійника на залізницю в авті, а пізніше вернутись спокійнесенько до хати. Одначе тут гільтай мав ідею: ограбити касету, виславши раніше свого двійника на лоно Авраама. Вкрасти касету і 25.000 франків одночасно — це вже діло! Тільки він не передбачив одного: що смерть тамтого спричинить тим самим його власну смерть..

— Коли ви дозволите — сказав Ерик, проковтнувши свою невдачу — я хотів би ще раз оглянути акти, дотично справи в Діжоні та Понтарліє.

— Будь ласка! нічого лекшого. Ходить зі мною до бюро.. У всякім разі, пане Альбан, ви виправили одну велику помилку у клясифікації предметів — це авто! А це не маловажна річ. — Гей, пане дозорець! Прошу завести це

авто до переділки 201, справа Сіріг!... А одночасно зробіть собі місце, щоби помістити гарну купу забавок, які вам пришлють в Вільжуїф. Ех, пане Альбан, цей Пантрі! Що це за пройдисвіт! Я пережив у характері експерта найгарніші три години свого життя, ех! І прошу поглянути, що мені вдалось найти у вежі короля Жана: цей маленький записник!

Вони йшли разом. Марселен приневолив Ерика зупинитись на мент, коли почав вимахувати над головою кішенковим записником у червоній шкірі.

— Від сотворення світа — деклямував він — ніхто не найшов ще одного доказового предмету, такого страшного, як осьцей. Це гірше як ця залізна грубка, в якій ми найшли кусні людських костей! Гірше як ця купа попелу в шопі — сто кильо попелу, в якому було пять процент тривапнякових фосфатів, хоча звичайне відношення є один процент на сто.. Подумайте: попіл і жужелиця перемішані частинами людських кістяків, зубів і все це останки трупів, перерізуваних! Загальна сума, як це обчислив доктор Жак: 295 куснів з голов, хребетних стрижнів, ніг, рук, рамен, і все це без ніякого сумніву — жіночі трупи!

— Марселене! перестаньте вже описувати це видо-вище... — сказав Ерик нетерпляче.

Агент держав його за рукав:

— Послухайте ще трошки далі. У куні попелу я найшов ще шпильки, гузики, гребінці, аграфки, залізні частини підв'язок, словом: усе те, що може лишитись з жінок, молодиць чи дівчат, коли їх совісно спечемо на вогні... Отже... Ні! Я не пущу вас, заки ви не глипнете бодай на цей записник: — цей записник є страшнішим як піч до смаження людей, трупи собак з мотузками на шиї і жіночі кости та шпильки від волосся, що посінили від огню! Слухайте, я читаю:

„Бастилл — 2. квітня — 10-а година.

„Пантен — 4. травня — 14. година.

„Рен-Бляш — 13 травня — 17. година.

„Архіви — 1. червня — 10. година.

„Отей — 12. червня — 16. година.*).

— Десять дат, пане Альбан! Гадаю, що далі читати не потрібую! Десять дат!

— Щож з цього?

---

*) Поодинокі місця в Паріяжі: площі, вулиці, дільниці.

— Що? А те, що вони відповідають десяти жертвам Пантрі: девяти жінкам і одному хлопцеві, які люде бачили як входили до його вежі, проходили по огороженім городі і яких ніхто більше не бачив! „Бастиля, Пантен“ це прибрані назви, якими він їх означував на підставі місця їх мешкання або зустрічі з ними. А дата дня і година це час, коли він виконував засуд над ними!

Ерик знизав плечима:

— Дорогий Марселене! Ви видумуєте історію до повісти!

Тимчасом увійшли до кабінету агента.

— Дайте мені акти в справі Сіріга.

Ерик розівся в фотелі Марселена, який сів напроти нього і гуторив далі, а одночасно своїм пером розмазував на папері обриси кухонної печі.

— Чи ви не є тої думки, що слід би перетрусити точно залізничу стацію в Діжоні? — спитав Ерик, піднісши голову знад паперів.

— Я не забуду про це.

Ерик був явно невдоволений, бо мовчав. А Марселене балакав без упину:

— Найдено сорок сім зубів — і рисував губу зі зубами, яка могла би служити на рекляму зубного порошка. — А є між ними дуже гарні, чудесні!... Але ніяких слідів крові... Зрештою це нічого не доказує; найкращими прикладами є процеси Менескю, Пеля і Куррари, які також різали свої жертви... Сумнівним є тільки мотив таких злочинів. На мою думку: грабіж. Деякі кажуть про альхімію, про філософічний камінь. Пантрі мав би бути новітнім Жіль де Ре, який шукав способу перетворювання металів, синтези золота, як кажуть нині. А всім відомо, що в усіх цих експериментах людська кров завсіди грала чималу ролю. Кухня у цій вежі мала також деякі хемічні препарати і деяку скількість реторт і скляних посуд... Але це дуже примітивна лябораторія, невдоволяюча. Небилиці й вже!... Інші кажуть про канібалізм; це вже має більше основи. А проте я маю вироблений погляд. Пантрі є злодієм і злочинцем. Але хто такі його жертви? Які дійсні прізвища скриваються під цими таємними псевдонімами „Бастиля, Пантен...“? А він сам, де ховається? Яка це хвилююча історія? Бігме, ви знаєте, що ця справа зробить мене славним!

— Ви сказали вже раз це саме при справі Сіріга! — бовкнув Ерик, затиснувши зуби. — Гей, Марселене! пере-

станьте мазати по урядових паперах! Я признаю, що це дуже дотепна форма, щоби зазначити свою погорду для справи Сіріга, одначе не забувайте, що справа ще не відкладена до актів, незачинена, і що я дійду до її кінця, що я ще працюю над нею і що я чхаю на справу Пантрі!

На порозі бюро явився хлопець на посилки.

— Пане інспектор... тут є якийсь пан, який хоче з вами поговорити...

— Як називається?

За хлопцем стояв боязко якийсь мущина, якого тамтой не хотів впустити до середини. Новий гість сказав несміливо:

— Я — Каранжон, з Вільжуїф...

— Чи ви прийшли в справі Пантрі? — сказав Марселен, підскачівши з крісла.

Тамтой притакнув головою.

— Пане Альбан, чи ви вже скінчили?

— Що ж? мушу — відповів Ерик зідливо.

Марселен зібрав нашвидку розкинені папері справи Сіріга. Поклав їх у папку, звязав і швирнув ними на полицю, де лежали старі архіви. А перед собою на бюрку поклав, мов на престолі, папку зі справою Пантрі.

Ерик зажурений відійшов холодним коридором. Чи вже переможений? Ще гірше: він почував, що буде ним.

На кінці коридора, на закруті, велика тінь мущини йшла йому назустріч.

— Кльоде! А ти куди?

— Ого! ось несподівана зустріч! Я йду...

— Нема чого. Ходім геть звідси.

VI. Сензаційний свідок.

Ерик і Кльод ішли темним коридором попід руки. Кльод слухав аргументів Ерика:

— ... І ось тому, мій друже, справа Сіріга буде незабаром складена до актів. На це треба бути приготованим.

— Справді?

— Так, так. Зовсім так само як похоронили справу Манони Дюге. І як імовірно складуть до актів справу Пантрі.

Ледве скінчив Ерик, коли оба повернули взад головою. За ними біг з усіх сил бюровий хлопець.

— Пане Альбан! — кликав він. — Пан Марселен прохає вас ще вернутись до бюро... Післав мене за вами... Бо має вам ще щось сказати.

— Ну, ходім!

Каранжон стояв у бюрі з відкритою лисою головою, з рабським зором, одночасно з висловом повним суперечності: поваги і скромности, як личить свідкові в сензаційнім процесі.

— У чому річ? — спитав Ерик.

— Сідайте тут і слухайте—сказав Марселен і ревнув: — Панно Люїзо! а ви, до машини! Пан Каранжон буде визнавати, а ви записувати. — Як ви називаєтесь?

— Онорій Карло Каранжон.

— Професія?

— Купець, торговець винами і алкогольем.

— Де мешкаєте?

— У Вільжуїф, вулиця Шкільна ч. 92.

— Ви мешкаєте по сусідстві вежі короля Жана, правда?

— Так, і я один з перших запримітив смердячий дим, який виходив з комина...

— Чому-ж ви не повідомили про це поліцію?

— Я мусів їхати в своїх інтересах до Еспанії, як що року. Вчора я вернувся назад. Я виїхав три тижні тому, заки ще почалось слідство в справі Пантрі.

— Але чому ви нічого не казали перед своїм виїздом до Еспанії? Адже ви запримітили цей дим, сморід, приїзди та відїзди людей до вежі, кілька місяців раніше?

— Я торгую — відповів зніяково Каранжон. — У торгівлі, знають пан, треба жити з усіма в згоді, а доносити на когонебудь так собі, тільки по здогадах... А зрештою Пантрі виглядав дуже непевно, пане інспектор! задиратись з ним...

— Я вже чув про його вигляд... але стільки і знаю його... Ах! Боже! що я дав би, щоби дістати його фотографію! Що-ж! потерпимо... Я швидко буду його мати і з переду і з профілю...

„Куди ми заганяємось? думав у душі Ерик. — Чи цей Марселен зовсім з глузду зійшов? На чорта мені ця історія з Вільжуїф... Якби я був знав...!“

— Ще хвилиночку! стрівайте! — звернувся до нього агент, запримітивши його нетерплячку. — Пане Каранжон, прошу оповідати далі, що знаєте... І скажіть мені перш за все, чому ви зголосились нині в дирекції поліції, безпосередно після повороту з Еспанії?

— Що-ж? я роблю те, що й інші. Коли бачу, що мої підозріння стали вже правдиві. Коли найдено ті кости...

— Чи ви знаєте пана Пантрі особисто?

— О! ні! — обурився свідок. — Ми не мали між собою нічого спільного, хіба те, що він був клієнт, а я доставець. Пантрі не можна було знати. Якби ви знали, якого рода жінки переходили через його руки...

— Коли? де? як?

— Я бачив як входили з ним до середини... І бачив як проходжувались по саді...

— Бачили через мур?

— Признаюсь до цього, пане інспектор. Але я робив це з почуття обов'язку, лише з обов'язку. І так наприклад одної ночі я бачив „Синьобородого“ у штанах з брунатного оксамиту, у камізольці з флянелі і в своїм м'яккім капелюсі, в яким він завжди ходив... як він на дворі підкидав дрова до костриці, де горів довгий куфер, мов домова. Дим аж бухав хмарою. Стіни дому та дерева були освічені від цього вогню. А сморід ішов страшенний...

— Ви сказали мені недавно, що ви бачили останній раз Пантрі вечером 15-го січня...

Ерик і Кльод, почувши цю дату, здригнулись.

— Казав. Це була менш більше 10 година в ночі. Я памятаю дуже добре цей день, тому, що це було день передтим, як я виїзжав до Еспанії, а ще й тому, що я тоді вернувся з Парижа, куди їздив платити комірне властителям моєї хати, який там мешкає, і в Парижі я вечеряв тоді разом зі своєю донькою. Я і моя жінка, що їздила зі мною, вертаємось до хати, і вже під хатою кажу до неї: „Дивись, Пантрі, втікає, підкладаючи вогонь під хату, щоби не платити комірного“... І ми обоє засміялись з цього жарту...

— Яку ви мали підставу гадати, навіть хоча би і жартом, що Пантрі „втікає“?

— Го-го! це вже не така штука...

— Ви мабуть мене не розумієте. Я питаю вас, чи його відїзд не робив не вас вражіння утечі?

— Чому ні! Він виїздив своїм Фордом так потихеньку...

Марселен глядів на Ерика та Кльода сяючими очима. Кльод увесь нахилився до Каранжона.

— А хто сидів в авті на задніх місцях? — питав Марселен.

— Дві особи... двох мушин.

— А біля Пантрі, що їхав як шофер, було...

— Скриня чи валіза... якийсь пакет, з мідяною обивкою..., бо світився в потемках...

Ерик хотів уже крикнути, одначе стримався. Каранжон говорив далі:

— Всі три особи були сильно загорнені, бо було дуже студено. Пантрі я пізнав тільки тому, що я знав його раніше. Щодо двох тамтих то їх лиць я не бачив зовсім.

Марселен закінчив це оповідання таким висновком:

— Це дуже важне для нас. Ми знаємо, що двох Сірігів, з мідяною скринькою, їхало 15-го січня в однім авті, Форді, на залізницю, до поїзду до Марсейль, що їде в 10-ій годині вечір... і їх віз Пантрі! Ось що значить магичне відкриття!

А Ерик продовжував:

— А що всі дані є за тим, що шофер, ямий вів це авто, також сів за ними до поїзду і вбив одного Сіріга в Діжоні, мусимо дійти до висновку, що цього Сіріга вбив Пантрі, щоби його ограбити, а ця злочинна смерть спонукала хутко після цього смерть трьох інших Сірігів!

— Що треба було доказати!—закінчив Марселен.

А звертаючись до Кльода сказав:

— Отже є доказане, що Пантрі знав що о н а й м е н ш е двох з ваших чотирох братів: і Сіріга з Діжон і Сіріга з Понтарліє.

— Зваживши те все,—сказав Кльод — що ми знаємо з доказового матеріялу слідства, на мою думку важко було би прийняти погляд, що він знав тільки двох Рішарів, а інших двох не знав зовсім.

А Ерик міркував собі:

— А що є майже безсумнівним, що всі чотири „двійники“ їли спільно вечеру 15-го січня, я готов побитись об заклад, що вони вечерями в Вільжуїф, у Пантрі. Імовірно, що саме у вежі короля Жана в присутности Пантрі, а може й під його проводом вони разом радились, заки у спільній виправі не розділились. Авто було надто мале, щоби могло їх усіх помістити; якби не те, то може Пантрі був би їх відвіз усіх разом.

— Зрештою — додав Кльод — він мав свої розумні підстави, щоби їхати в авті тільки з двома, коли він хотів стежити за ними далі в їх подорожі поїздом!

— Отже на вашу думку — говорив Марселен — усі п'ять разом їли вечеру в Вільжуїф. Після цього Сіріг з Ножен і Сіріг з Парижа вернулись сами, власною дорогою, до своїх місць, а Пантрі відвіз на залізницю Сіріга

з Понтарліє і Сіріга з Діжон, з його касетою. А тепер Пантрі заховався в якімсь теплім кутику перед оком справдливости, вдоволений своїм зчином і крадіжю, так?

— Так і я розумію. Пантрі був у змові з чотирьма Сірігами, а може й був їх ватажком. В усякому разі їх потайним ворогом і убийником.

— Пане Каранжон — звернувся Марселен нарешті до свідка — чи ви зустрічали у Вільжуїф Сіріга? Мені здається, що це мало би значіння! Ви, що виявили таку бистроту... в обсервації, чи не пригадуєте собі, чи колись бачили Сіріга? Чи ці два подорожні, що сиділи в авті не пригадують вам якусь особу, яку ви може десь колись бачили?

— Ні. А крім цього, я бачив тільки раз дуже кепську фотографію Сіріга в якімсь часописі, коли був у Мадриді... Отже не можу...

— Я зараз покажу вам одну фотографію — сказав Марселен.

Ерик глядів з великою приємністю, як вязка актів Сіріга вертається назад на стіл Марселена і займає поручактів Пантрі почесне місце на інспекторськiм столі. Марселен розв'язав папері і почав їх перекидати...

— Зараз. Сідайте собі тут у моїм фотелі.

Добув з десять фотографій. Кльод поглянувши на них, вказав пальцем на найкращу. Каранжон узяв її в руки і глядів на неї довго крізь свої грубі очиці.

— Ні! це лице не пригадує мені нічого. Дуже мені прикро, але цього Сіріга я зовсім не знаю...

— Погляньте ще на інші портрети — захоочував Марселен, розчарований.

— Аво! — крикнув Каранжон, схопивши зі стола фотографію вирізану з часопису.

Марселен збентежився.

— Але киньте це, це я сам на цьому...

— Ну добре — дивувався Каранжон — чому-ж ви мені казали, що ви не маєте ніякої форографії Пантрі?

— Пантрі?

— Пантрі!

Закричали здивовані майже одночасно Марселен, Ерик і Кльод.

— Чого-ж ви, панове, до біса, вибачте за слово хочете більше? Ось він сам — Пантрі, зі своєю чорною бородою і в капелюсі насуненім на самі вуха!

— Ну, знаєте! — аж задихався Марселен — це вже нова магічна штука, *osco manesco!* Фотографія, яку

Кльод зморщив брови, а Ерик доказував далі :

— Зваживши, що поїзд, який їде до Діжон, виїзжає з Парижа в 11-ій годині в ночі, а пан Каранжон твердить, що бачив авто Форда, яке виїхало з Вільжуїф приблизно в 10-ій годині вночі ; зваживши далі, що Вільжуїф є віддалене від Ножен лише на 10 кільометрів, а Ножен на 8 кільометрів від залізниці в Парижі, тоді — прошу добре обрахувати весь ужитий час, який тут хочу ще раз переаналізувати. Чотирох Сірігів, з яких одного знають у Вільжуїв під фальшивим прізвиськом Пантрі і з фальшивою бородою, радять спільно у вежі короля Жана, їдять вечеру, пізніше один з них відвозить трьох інших автом ; одного лишає в Ножен, другого в Парижі — отже обох недалеко від свого постійного мешкання, а третього везе на залізницю, яка знаходиться в пяти хвилинах їзди від вулиці Арен. І тоді маємо перед собою дві гіпотези : — або двох людей згідно виконують спільно обдуманий замах і їдуть разом поїздом до Діжону і до Понтарліє, покидаючи авто, з фальшивим числом, — або шофер сідає крадькома до поїзду, яким їде його двійник і виконує плян, як це ми вже уявляли собі передтим. У всякому разі Сіріг-Пантрі був би тоді тою самою особою, що Сіріг з Понтарліє, який убив Сіріга, з Діжону. І таким робом, підкреслюю це ще раз, ми вертаємось назад до чотирох осіб Сірігів, яких знаємо помершими.

— Г-м-м! г-м-м! — бурчав Кльод у задумі. Але згодився :

— Що-ж і це можливе. Це зовсім не змінє тайни, яка на далі лишається у всій своїй силі. Повна тайна, основна.

— Повна! це правда — сказав Марселен — але принаймте, що вже дуже освітлена!... Ми є вже на сліді, пане Альбан, я чую це... маю нюх!

— Який-же ваш плян?

— Перш за все дати підписати панови Каранжонови його знамените зізнання! Прощу, будь ласка, підпишіть. Далі: поїхати до Вільжуїф, до сто чортів! і то зараз завтра! Оглянути всі ці місця свіжим оком! Ви поїдете зі мною оба, правда?

Кажучи це поклав вязку справи Сіріга на вязку Пантрі і звязав їх одним алегоричним шнурком.

ви, пане Каранжон, держите перед собою є портретом Сіріґа, до якого я дорисував тут тепер, підчас розмови з паном Альбаном, бороду та капелюх. Це вийшло в мене зовсім машинально. коли я думав про Пантрі, а слухав вашого опису про нього...

— Як собі хочете, пане інспектор! я вам ручу, що Пантрі це Сіріґ, а Сіріґ це Пантрі! — заявив Каранжон.

— Таким робом замість чотирох Сіріґів маємо їх уже п'ять! — сказав Ерик і підніс з жестом розпуки руки до неба.

— Я-ж вам казав — деклямував Марселен з міною переможця — що на світі є ще більше Сіріґів, які роздвоюються і ріжняться від тамтих ріжним способом, наприклад, коли запускають бороду!

„Рішар живе! — думав Кльод увесь перемінений. — Рішар живе!“

Ерик потонув у задумі.

— Обережно, мої панове! — почав Кльод — Сіріґ з Вільжуїф, чи назвемо його Пантрі, ріжниться від тамтих чимсь більше як самою бородою. Його трупа до цього часу не найшов ніхто! Можете мені на це відповісти, що може ще його віднайдуть і що в цій хвилині може він десь уже знаходиться. Одначе на мій погляд Сіріґ з Вільжуїф чи Пантрі, як волієте, найшов забезпечення перед телепатичною причиною смерти. Нема сумніву, що коли він був причиною смерти чотирох інших, то знав, що не вмере від наслідків цієї їх смерти!

Ерик прокинувшись зі задуми, звернувся до Каранжона:

— Скажіть мені, пане Каранжон, чи ви певні, що в авті сиділо тоді ззаду лише двох подорожників?

— Г-м-м... я можу вас запевнити... але...

— А ви були би могли доглянути ще одного, якби він був присів на підлозі возу?

— Не гадаю... Г-м-м... ні! Зрештою на це я не міг би присягнути! Якби ви були на моїм місці...

— Бо бачите — почав міркувати Ерик — уявіть собі, що в авті сиділо трьох людей і шофер. І уявіть собі далі, що Сіріґ-Пантрі мав штучну бороду... Тоді ми мали би чотирох Сіріґів, тих чотирох, яких ми знаємо вже раніше, заки появилася справа Пантрі і тоді Пантрі можна з цієї справи зовсім виключити. Тоді нема ніякого Сіріґа-Пантрі, чи як волієте Сіріґа з Вільжуїф, а є на далі тільки чотирох первісних Сіріґів, яких існування ми ствердили в Анатомічнім Інституті.

VII. Трус у вежі.

Від окраїн Парижа, Вільжуїф віддалене на 4 кілометри. Довге та гарне авто Берлінггема ховзалось тихенько по дорозі, мов лодка по венецьким каналі. У ньому сиділи: Марселен, Ерик, Кльод і Джемс Берлінггем у власній особі. Мільярдер-філантроп також висловив бажання подивитись, як переродять трус у чужій хаті.

По боках краєвид, мов намальований чорнилом, крейдою та сажею. Неба й не видко: скрізь безмежна сіра хмара. Смуток нахмуреного села, якого поневолило великанське місто. Невеселі хатини, без проміння світла, а битий шлях є поганим продовженням передміського бульвару.

— Ми вже на місці — заявив Марселен. — Я візьму на себе честь провідника, що покаже вам цю третю резиденцію! Ех! Боже мій! якби я ще мав такі самі інформації про жінки сховані цим чарівником, як про нього самого!

— Чи маєте вже які звістки про них? — спитав Берлінггем.

— Нічогісенько! Лише малий записник Пантрі з ляконічними псевдонімами. Троє дівчат зголосилось до слідчого судді. Шо-ж? це так звані „втікачки“, що спаслись перед блицем знайомістю з ним. Пантрі познайомлювався з ними, прибравши різні імена як Діяр, Фреміє, Дюпон... Подумайте тільки, що вже Пантрі був прибраним іменем, а він називався Сіріг!.. Ці три жінки не хотіли з ним поїхати до Вільжуїв. Одначе щодо його жертв, ніякого сліду — ні щодо жінок його „наречених“, ні щодо молодого хлопця! Це може чоловіка дратувати!

Авто зупинилось.

— Висідайте, панове. Звідси до вежі короля Жана не дальше як сто метрів.

На краю левади, оточеної деревами, сторчала округла вежа, вкрита черепицею, з покрівлею у формі стіжка і з двома цеглястими димарями. Щось якби величезний вітрак, без крил. Були це останки старинного замку і твердині з доби Жана Доброго, сильно знищеної, вкритої густою повійкою; на пів-висоті була ціла низка вікон, нерівно відділених від себе.

— Ви певно пригадуєте собі, пане Альбан — спитав Марселен — в яким часі Пантрі-Сіріг найняв цей старинний стіжок?

— Два роки тому.

— Вірно.

Полевий сторож одчинив у мурі малу деревляну фірточку і гості ввійшли до занедбаного садку.

— Там, у глибині — пояснював Марселен — відкопали собак з мотузами на шиї. А з цього боку шопа де лежала купа попелу і перегорілого заліза, яку ми перевезли до Інституту судової медицини і в якій найшли кусні порізаних костей. Довгі кости були порізані пилкою, коротші мали на собі знаки сокири. Ввійдім до вежі.

Мури були грубезні. Недурно башта перетривала п'ять століть. Вона була колись центром замку, який уже не існував і останнім фортом, за який можна було сховатись, поза мурами, зрештою і так непереможними.

Марселен станувши на порозі, почав розяснювати:

— Як бачите, мої панове, плян вежі є дуже простий. У партері є лише одна округла, порожня кімната у середині з головною колюмною. Вона була вкрита кам'яними плитами, які ми мусіли зірвати, щоби прослідити, чи нема чого у глибині. Тому бачите цю сиру землю і купу плит. Ця темна кімната була призначена на пральню, передпокій, льох і на робітню. Тут ми найшли зовсім примітивну обстановку зі столярським та шлюсарським знаряддям, яке всі мають на селі: дві-три пилки, сокира, то що. Ніде ніяких слідів крові. У глибині цієї вежечки є сходи, які ведуть на першій поверх і на горіще. Вона має лише один поверх, який оглянемо. На горіщі нема нічого ніякого; це царство шурів і нічних птах. Ходім наверх. Там побачите п'ять кімнат, рівно відмежованих у колі вежі, мов кусні торта.

— П'ять відтінків? — спитав Кльод.

— Так. А сходи займають шестий відтінок.

Вони пнялись по закручених сходах, один за одним. Замість поручча був шнур. Амбразури, що проходили крізь увесь мур, кидали вузьке неясне світло. Башта стала з округлої трьохкутною. Можна було бачити виразні лінії відтінка кола. На однім його боці видно було низькі двері.

Марселен показав пальцем уверх на округле віконце, що було не в зовнішнім мурі, а в третім з черги, на іншій боці відтінка.

— Погляньте туди уважно на цей кусень висячої кількораменної лампи і шматок блакитного килиму, які можна звідси бачити. Вони знаходяться в останній кімнаті, до якої ми прийдемо — в п'ятій. Всі ці кімнати мають по-

реходи між собою, але так сказати сліпими, звертистими коридорами. Ця остання не має дверей, що виходять на сходи. З цього я зробив висновок, що Пантрі зовсім не приготувався на випадок утечі. Мешкати у сліпим коридорі!..

Тимчасом Кльд оглядав знизу те, що можна було доглянути з цієї розвилистої ляmpi крізь брудне віконце і крізь єдину позему щілину, закриту плетінкою, прикріпленою з другого боку муру, перед щілиною, так, щоби закрити її перед недискретним глядачем.

— Дивна річ — обізвався він. — Я бачив десь цю ляmpу, а може тільки мені так здається.. Ах! Боже мій! чи не в нас, на вулиці Конде, в мансарді! Ерику, ця ляmpа була свідком величі наших предків! Ми мали такі дві, в спадщині по прадіді Савелію. Наша мама призначила одну для Рішара, а другу для мене, на прикрасу сальону моєї майбутньої жінки..

— Я не знав, що мій брат забрав уже свою. Мій брат тут! Мій брат — злочинцем! А може й мертвий!.. Чи все це можливе?

— Ввійдім до середини — сказав Марселен.

Перша кімната була досить тісна. Марселен назвав її „передпокою“. Її обстановка складалась з двох солом'яних стільців, дерев'яної скрині на одіж, одного вішала, не згадуючи шафи в стіні, з різьбами з XVIII століття, в отсім куті цього трьохкутника, який набирав завдяки їм трохи домашнього вигляду. Така шафа находилась у тім самім місці в кожній кімнаті.

Ввійшли до другої:

— Ждальня! — пояснив Марселен.

— Трохи більша як попередня, з єдиним меблем — канапою, з якої поліція здерла шовкову обивку.

Третя кімната мала скляний коридор, призначений для переходу.

— Це кухня — лябораторія! Тут панове, стоїть перед вами славна піч Пантрі! Ось грубка, яка зверху має найзвичайніший вигляд. А проте історія поставила її на такім самім педесталі як ванну Марата. Ця грубка є безцінної вартости. Її будуть собі розривати на публичних ліцитаціях і показувати в музеях! Я ручу вам за це. На ній зварено дев'ять нещасних жінок і одного хлопця—а може й більше.

Ерик висловив думку, що така грубка видається йому трохи за малою, щоби могла обернути в попіл такі жертви.

— Тут знавці сказали вже своє слово — відрубав Марселен.

— Їх думка є авторитетна. Вони робили спеціальні досвіди з трупами звірят. Ця мала людодітка проглітає все чудово! Зрештою я сам найшов у ній дві людські, кости, одну на блясі, а другу на рушті. Також аналіза сажі дала безсумнівні докази.

Берлінггем, лякаючись, що ці слова можуть зробити надто сильне вражіння на браті страшенного злочинця, звернувся до Кльода. Одначе він побачив, що цей зовсім не цікавився печею, а пильно придивлявся фляконам, склянним лийкам, ретортам і пробникам, які стояли поруч себе на столику.

— Що-ж там маєте Кльоде ?

— Слушайте! тепер не маю сумніву, що мій брат Рішар мусів побувати в цьому місці — брат, хочу сказати: чоловік, якого я знав у його першій молодости.

Він був сильно схвильований.

— Звідки ви це взяли? Кажіть !

— Тепер пригадую собі години, давні та недовгі, коли я кохав Рішара... Давними часами — я мав тоді може дванадцять років — мене приваблювала химія, як забавка... У тім самім віці Рішар також почув нахил до неї. Ще як дитина, він був очарований, так само як я, тими всіма елементами химії, які є невідхильно фантастичні... Він держав у своїй шафці деякі препарати та скляне приладдя, якими бавився у вільних хвилинах... Я прохав у нього дозволу, щоби дав мені побавитись ними. Він згодився, а навіть почав мене вчити. І нині не без зворушення пригадую пал, з яким ми оба сиділи згорблені, пронизані тою самою радістю і спільним змаганням, над рурками, кльошами, спіритусовою лямпою... Я чую ще його теплий, палкий голос... Це була тільки гра, а життя не признає гри. Одначе нині думаю про те, що якби ми були в тому самому віці, то життя стало би грою! Може оживлені подібними нахилами ми стали би суперниками і додавали собі заохоти до спільної праці! Може цей наш нахил став би покликанням, а забавка нашою кар'єрою? І нині, коли дивлюсь на ці плящинки, ці розкинені рурки... цю лямпу... все це поскладане обережно, у відповідний спосіб, який нагадує мені манери Рішара... Коли бачу, як мої діточі роки і його молодечі зливаються в одно... Коли те, що могло бути виринає перед моїми очима поруч того, що є нині... Вибачте мені... я не вірю своїм очам...

Берлінггем стер дискретно сльозу в своїм оці і поклав свою руку на рамя Кльода.

Марселен уважав, що в цьому місці можна їм перебити розмову :

— Коли ви трохи на цьому розумієтесь, пане Кльоде, то мусите признати, що ця лабораторія є дуже поверховна !

— Так — сказав Кльод, підбадьоруючи себе. — Ми бачимо тут лише діточе приладдя і нешкідливі препарати.

— Тепер можемо перейти по їдальні.

Четверта кімната, більша як три попередні, мала так само суворо-чернечий вид. Стіл, креденс, чотири крісла. На цераті харчувався тут імовірно якийсь самотник, може інколи при співучасті трьох гостей — а варив свої страви у трагічній грубці...

— Нема над чим задержуватись — сказав Марселен. — Усі ці меблі ми перетрусили. Зірвали стелю і там не найшли нічого. Але тут будемо мати зараз сальон і одночасно, спальню, де я попрошу пана Кльода придивитись уважно висячій лямпі і сказати, чи він пізнає її як власність свого брата Рішара. Тому, що я більше ваги привязую до ревеляцій звязаних з цією лямпою як з малою лабораторією. Спосіб, в який хтось затикає плящину не має в собі нічого індивідуального, а така лямпа є дуже рідким предметом.

А проте треба признати, що криштальна китиця, яка звішувала з лямпи, дорогоцінної старовини з венеціанського XVIII віку, зовсім не вражала в цьому нежданому будуарі, викладеному чудовими блакитними тапетами і прибраному старими гравюрами та поважними буржуазними меблями в стилю Людовика XVI. На долівці лежав килим, який кинено тут після ревізії, щоби закрити діри. Плити гарного паркету хилитались під ногами, тому, що їх покладено назад, не прибивши цвяхами. Чудові зелено-сині завіси обрамлювали вікно. Дві софі, з яких одна служила імовірно до після обідного відпочинку, стояли в розпоротими бебехами.

Марселен вказав на щілину віконця високо під стелею, ледві примітне, бо вкрите старенькою папетою; воно виходило на темні сходи.

— Тепер ми є — сказав він — у самім центрі глухого кута. Це парубоцька кімната Пантрі, так сказати позажіноча. Треба признати, що він мав непоганий артистичний смак. Наприклад ці гарні крісла. Або це мале бюрко з прикрасами по боках ! На ньому найшов я злочинний записник.

Сказавши це, підійшов до замаскованих дверей, потиснув гебановий гудзик і нігтем пхнув засувку скриту в дощці. Присутні побачили малесеньку захистну комі-рочку.

— А я таки пізнаю висячу лампу прадіда Савелія — сказав Кльод, оглядаючи сяючий предмет.

— Приймаю це до відома — записав у своїй пам'яті Марселен. — Ось і все, що можна тут побачити, мої панове, і я гадаю, що після цього можемо відіхати. Горіще, як я вже вам сказав, взагалі нецікаве, порожнє.

— Цей бібульник є мого батька — заявив Кльод, узявши зі стола кусень мармуру, на якому стояла бронзова собака. — Ще один родинний спомин!

Тепер вони перейшли ще раз хутко всі кімнати навколо. Кльод навіть не скривав свого страшного зворушення.

Берлінгем потішав його:

— Дорогий Кльоде! треба собою володіти. Ви знаєте, що я не належу до тих, які могли би добачити хоча би тинь провини в тім, що ви жалуете з приводу смерти свого брата. Одначе мусите надуматись на тім, чи не краще місце для злочинця на другому світі, ніж на цьому. Подумайте, якого скандалу оминули ви внаслідок цієї смерти, якби було прийшло до процесу...

— Скажіть : цієї почвірної смерти — глузував з гіркою усмішкою Кльод.

— З другого боку — казав Берлінгем далі — я, щиро кажучи, мвшу дивуватись вашому сумові, коли я мав нагоду бачити, з якою сміливістю ви перейшли важку пробу кохання, якого я не міг зрозуміти. Тим більше, що між вами і братом не було великої симпатії. Ви не лише стояли на двох протилежних бігунах світогляду: ви як спіритуаліст, він як матеріяліст; але крім цього, коли поминути деякі дуже загальні, спільні нахили з ваших діточих літ, вся ваша вдача обурювалась завсїди проти його характеру, наскрізь змислового і неперебірчивого в засобах... Що-ж робити! Коли він помер, краще погодіться з цим фактом і думайте більше про нашу працю. Коли всі ці шумні справи будуть розяснені і втихомиряться цей гомін, що відвернув увагу суспільности від мого діла, тоді знову пічнуться атаки проти нашого скромного зусилля, щоби людському тілу влєкшити його спасення. Тому ми мусимо приготувлятись до оборони. Мусимо шукати, якби це сказати? якоїсь посередньої дороги, яка могла би подобатись Богові і не занадто шкодити людству...

— Ви не знаєте, пане, чому смерть Рішара, — це смерть, в яку я не повірю до цього часу, заки тайна, що її вкриває, не розвіється — ви не знаєте, чому сама думка про неї так лякає мене...

— Мені здається, що я догадуюсь, тому, що я такий самий християнин, як і ви. Колиб ваш брат жив, тоді він міг би ще відпокутувати, надолужити...

— Пане! правда, що — християнин, але я ніщо більш як людина. На жаль! є така душа, яку хотів би я спасти навіть ціною вічного прокляття над душею Рішара!

— Що-ж? бачу, що ви справді ніщо більш як людина.. Але коли для спасення цієї душі вам треба, щоби ваш брат таки жив.. то признаюсь, Кльоде, не розумію..

— Вона, кохала його.

— Максена?

Кльод притакнув головою.

— Ну і що-ж з цього? — здивувався Берлінгем, аж відсапнув.

— Вона шукає його духа в якійсь фантастичній сфері. Вона зійшла з дороги правдивої віри, від світла, на хибну.. Берлінгем зрозумів і аж зупинився:

— Це ваше почування вже більш як людське... і більш як християнське..

Кльод болісно всміхнувся:

— Почування мученика, правда?

— Справді—відповів Берлінгем, зі суворою повагою.

І лишившись позаду інших, вони пішли швидшою ходою, аж за ними зачинилась фіртка зловіщої огорожі.

VIII. Один хоче оминути смерті.

Цей несподіваний факт трапився 18-го лютого. 18-го лютого промовив Амадей Соста.

Два тижні раніше суд присяжних признав його винуватим, в тім, що з обдуманим наміром убив свою тітку, вдову Шакр, сторожиху, при вулиці Мобезж. А що на оправдання цього злочину не було ніяких лагодячих обставин, його засудили на кару смерті.

І тому Соста, щоби оминути кари, якої присуд є невблаганний, промовив.

Дарма, що здається, на свою кару таки заслужив.

Осудіть зрештою сами:

Вісім місяців тому, 1-го червня, в 11 год. вранці, найшли задушену вдову Шакар, в її кімнатці, в камениці, де була сторожихою. Ствердили, що вона вмерла годину раніше. Мотивом злочину був грабунок.

Ще в пів на десяту один з комірників бачив, як сторожиха підмітала сходи. Всі інші, що від цієї години підходили до віконця кімнатки сторожихи, бачили, що кімнатка була зачинена. В 11-ій годині відкрили злочин.

Підозріння впало негайно на сестрінка вбитої, Амадея Состу, кельнера в одній каварні, біля головного заставничого банку. Цей Соста, тип двадцятьлітнього париського веселого вуличного парубка з передмістя, відвідував часто свою тітку „для інтересу“. Вона не нарікала на ці відвідини; старі жінки мають слабкість до молоді, вітрогонів і до сміхунів. Тільки жалувалась, що він відвідував її „для інтересу“, для грошей. А Соста без обиняків глузував з неї за її скупість.

Про це знали сусідні куми. Тому-то й суд дізнався про це негайно. За Состою почали уважно стежити. Соста працював не в якійнебудь каварні.

Довкола головного заставничого банку аж кошиться від малих крамничок, які беруть у застав усякі предмети. У найблищій сусідстві офіціального підприємства ведеться жива, нелегальна торгівля всього, чого люде позбуваються силою конечности.

Соста виконував свою професію у червоній камениці, при таких вузьких хіднику, що туди можна було пройти лише гусаком. А три сходи вище, вхід до каварні. Зі середини йшла хмара диму, за якою збитими гуртами сиділи довкола маленьких столиків міняйли.

Там вештався Соста, наче зроблений з гуми, підбігаючи до гостей з запопадливою чемністю, як знавець діла і його штукарств. Він наливав каву, приносив пиво, передавав склянки та чарки понад нахиленими головами гостей, що роздивлялися дорогоцінний камінь, чи перлу і розкладали їх на мармуровім столику, замазанім від цифр.

Посередники і продавці гляділи на нього з вдоволенням, мов на блазнюка. З таким великанським носом, з маленькими, наближеними до себе очима, розливною губою, з поза якої визирали страшні, погано вставлені зубища, він міг зробити кар'єру сміхуна в кіні. Словом: Соста був чудачком, що любив жарти, „комедії“ та забави і великим „смішакою“. Сам його вид вистачав, шоби люде почали

сміятись. А його „думки“ счиняли регіт. І всі казали про нього „що за ідіотська пика!“.

За таким-то типом мала нагляд поліція. Вона дізналась, що напередодні вбивства сторожихи, Соста не вернувся до хати спати. Він мав вільний день відпочинку в каварні і нічого дивного не було би в тім, що він десь загулявся. Одначе на другий день, коли вернувся до праці, його поведінка не була звичайна. Він був мрійливий і нервовий, і як заявив у слідстві його шеф, власник каварні, „поводився зовсім так, наче би прийшов до якихсь добрих грошей незаконним способом“.

Що казало обвинувачення його особи, більше безпосередно?

Один з поліційних агентів прийшов до нього передполуднем і повідомив його про наглу смерть його тітки, вдови Шагр, Соста почувши це, весь поблід і аж захитався. Та хутко заволодів собою і виявив, як личить, своє сумне здивування. Вістка про грабунок, який позбавив його сподіяної спадщини, причинила йому навіть журбу, в яку не важко було би повірити. Накінець сам пішов на вулицю Мобез і свідки бачили його зворушеним, обуреним, і взагалі коректним.

Це все правда. Але ось і запинка: Соста з цього дня почав розтрачувати гроші, які не стояли в ніякому відношенні до його плати, його напиквів і малих заробітків його професії. Він почав гуаяти „во всю“...

Його арештували.

Він запевняв про свою невинність. Звідки-ж він прийшов до таких грошей? Де провів ніч з 31-го травня на 1 червня? Що робив уранці після цієї ночі? Чи міг виправдатись?

Ні. Не міг. Він твердив, що призбирав собі ощадностей на кілька тисяч франків. Заявив, що одного дня „прийшла йому в голову навіжена ідея розтратити всі ці гроші з особою, якої краса очарувала його, особою з найкращого товариства, якої не міг скомпромітувати. З нею це він провів згадану ніч і слідуючий ранок..“

На нещастя, за ним стежили агенти весь час. Вони знали, що від 1-го червня він бував у товаристві тільки професійних повій.

Особа з вищого товариства виїхала буцім-то з Парижа. Коли? Першого червня? Така збіжка фактів подабала на неімовірність.

Слідство йшло далі. Соста завзято продовжував систему своєї оборони. Його поставили перед суд як вину-

ватця. Нічого не допомогло. Він тремтів в остраху, втратив апетит, сон і свій усміх, не мав іншого зайняття як лектура одного часопису і обовязковий прохід по полі. У цьому страху вижидав кінця процесу і присуду.

Який був присуд, знаємо. Соста напів зідютілий дав себе відвести до келії засуджених на смерть. Він провів там два тижні, на переміну: в непорушній позі, на ліжку, і в незвичайно схвильованій, бігаючи по келії, очевидно серед важкої внутрішньої боротьби.

Ласка президента держави не принесла йому помилювання.

Одної ночі, він прокинувся весь облитий потом, під вражінням, що по коридорі ходить багато людей. Йому лише так здавалось. Зате на другий день уранці, почувавши, що його остання година вже недалека, сказав своєму вартовому:

— Я — невинний. Я хочу бачити головного суддю і подати йому важні ревеляції.

— Знаємо ми це! — сказав вартовий без злого наміру. — Всі ви однакі.

— Кажу вам, що хочу говорити зі суддею. Я невинний. І можу виказати своє алібі...

— Це ти на правду? — спитав вартовий, що не віруючи.

— Слово чести, що маю алібі. Першого червня я пробув увесь день у Вільжуїф. Чи ви читали про записник Пантрі, ге?

— Певно, що читав.

— Отже, я вам скажу: „Архіви — 1-го червня, 10 година“ — це Я!

— То ти є „Архіви“...

І вартовий ще не віруючи, стояв у позі статуї Сумніву.

— Ну, добре — рішив врешті. — Я подам це до відома моїм наставникам.

* * *

Годину пізніше, інспектор Марселен улетів до келії засудженого, мов бомба. Він був незвичайно схвильований.

Соста, побачивши його, порачкував назад, мов рак, і зпоза обвислих губ показав свої вишкірені попсовані зуби. Інспектор, увесь подразнений, ухопив його за обшивку і гукнув:

— Ге? що ти таке брешеш? Ти є „Архіви, 1-го червня, 10 година“? Хочеш тут завертати нам голову?

Соста глипнув на нього з недовірям і прогикав :

— А ви хто такі ?

— Я веду слідство Пантрі, а називаюсь Цезар Марселен. Відповідай харцизяко! то ти є „Архіві“, кажеш? ти — жертва Пантрі і живеш! У це я не вірю!

— Що я живу то правда — сказав Соста, без ніякого гумору. Але чи буду жити то... А як не буду говорити то й так відріжуть мені голову. А як скажу то моя шкіра не буде варта ні витертого сотика..-

— А це чому ?

— Тому, що як пробазікаю всю його штуку, тоді Пантрі мене зловить.

— Що значить, тебе зловить ?

— Він погрозив мені, що як його видам то він зі мною порухується.

— Але-ж ідіоте! Пантрі помер!

— Ех! якби я був певний щодо цього! — і очі Сости заблисли.

— Слухай молодче. Можеш мені вірити. Я, Цезар Марселен, що вів усю справу Пантрі, божусь перед тобою, що він не живе.

Тоді Сости, наче би камінь упав зі серця і він став говіркий, мов лотоки :

— Ну, отже справа така. 31 го травня тамтого року, день передтим, як померла моя бідна тітка, я як, звичайно, був у своїй клітці, каварні, коли приходить якийсь індивідуй з чорною бородсю і шапкою аж по сліпаки, і сідає при окремім столику. А треба вам знати, що це було рано, коли ще каварня є на половину порожня. Замовляє собі каву. Приношу. Він киває до мене. Я нахилию вухо... „Хочеш заробити п'ятьтисяч папірчиків?“ питає мене тихцем. „Це залежить в який спосіб“ — відповідаю. „Зроби так, щоби побалакати на стороні. Тут не можна. Я жду на тебе перед воротами „Архівів“. Платить і шезає. Кажу до себе: „Ось фізіоморда, яку я десь бачив. Знаю, що його знаю з виду, але звідки, не пригадую собі“. Іду і зустрічаю його там, де кавав. „Ходи — каже до мене — побалакаємо в тамтім барі“. Іду з ним. Він усе ще мовчить, а я не можу пригадати собі, де я його видів. Аж пізніше, недавно, коли я довідався з газети, що Пантрі а Сіріг це один і той сам, тоді я зрозумів. Бо Сіріг працював як ювелірний агент і часто приходив до мого пана в антересах. І тоді я зрозумів, чому цей мій індивідуй погладжував свою бороду так делікатно.

— Ну, далі, далі, вали, Состо! Лиши бороду і кажи, що він тобі пропонував?

— Запропонував піти до нього. Він знав, що я маю вільний день відпочинку від полудня, аж до понеділку в полудне. „Пощо я маю йти до вас?“ — питаю його.

„О! ти не бійся, кае, я є артистом. Потрібую модель“. „Ви певно маляр або різьбар“, питаю його. „Більше фотограф“ кае він і дивиться на мене якось дивно „і то не зовсім фотограф, а щось більше“. По тім я зміркував зараз, що маю справу з чоловіком трохи мишігене... І він почав мені деклямувати слова, які ще памятаю, бо маю до біса добру память: Дрогуер, Нікіфор, два Архангели Рафаїл і Михаїл, і ще якусь жінку Бертуюльо чи як там. Вся інтелігенція має їх знати...

— Але з цього всього я ще не дуже мудрий — відповів Марселен,

— Отже, кау, мене наче громом... 5000 франків за те, що буду позувати перед форографом. „Промотай, промотай“, шептав під носом індівідуї. „Що маю промотати?“ питаю його. А він покліпав сліпаками, так, мов би присесту Боже прокинувся з дрімоти. І сверлує мене так, що аж мені студено за шкіру пішло. — „Мусиш обіцяти мені, що заховаєш повніський секрет. Розумієш, кае, що це новий спосіб як фотографувати людей. А як довго він не буде зовсім скінчений і я не здобуду на нього патенту, мушу тримати його в тайні. І тільки тому даю тобі за це 5000 франків. А однонасно попереджую тебе, що буду мати на тебе оці. Коли тільки пікнеш кому слівце... Зараз виправлю тебе на тамтой світ... А зрештою то твоя праця дуже легка. Маєш тільки тихо сидіти, позувати з яких двайцять хвилин.. Але мушу просити тебе, щоби ти явився перед моїм апаратом у добрім стані здоровля... фузикально і мурально, кае. Коли годишся на мою пропозицію ми виїдемо нині пополудне, будеш спати у мене, а завтра вранці будемо робити знімку. В той спосіб я буду певний щодо інтересу... Він не сказав „інтересу“, а знову: фузико - мурального стану... Я добре памятаю такі наукові слова, хоча це не мій фах... І сказавши це, витягає на стіл, під жменею, 5000 франків і кае:

Береш або ні, як хочеш“.

— „Беру“, відповідаю, „але даєте мені слово чести, що іншої роботи як ви казали, там не буде?“ „Даю слово і маєш тут 1000 франків задатку. Завтра, як скінчиш мені позувати, дістанеш решту“. „А тепер скажіть, чому ви ви-

брали мене? Знаєте, що я не такий дурний, щоби думав про себе багато. Є тисячі гарніших від мене і скромніших". „Я вибрав тебе не для краси, Состо, кае. А тому, що добре тебе знаю, хоча ти й не догадуєшся. Я тебе шаную Состо, такі були його слова, бо ти чоловік поважний, дискретний і чесний. Таких характерів як ти — так він сказав мені, пане інспектор! — не можна здибати щодня. Мені подається твоя дискреція і за цю дискрецію я плачу тобі такі великі гроші. Ось що він мені сказав! „А деж ви мешкаєте?“ питаю його. „У Вільжуїф. На окраїнах Парижа“. „А можете мені сказати як називається?“ „Дюран“ відповідає: Іди, приборись, як слід, бо незадовго полудне. Віддай свій рахунок і вертайся сюди. Я зажду на тебе“.

— Кінчи свою історію! Ти мені подобаєшся, хлопче!

— А знаєте ви вежу короля Жана, ге!

— Трохи знаю.

— То скажу вам, що вас добре пошили в дурні?

— Що таке?

— Я бачив у газеті опис цієї вежі і її плян.

— Ну, і отже?

— Таке от же, пане Марселен, що я кажу вам тут у живі очі, що ви не знаєте вежі короля Жана!

— Чорти би тебе побрали, ти Состо! нічого не розберу! — знизував сердито плечима Марселен.

— Блакитна кімната...

— Ну, що таке блакитна кімната?..

— У блакитній кімнаті я спав у ночі з 31-го травня на 1-го червня на ліжковій канапі, а Пантрі спав на матраці у сусідній їдальні..

— Що-ж далі, далі, далі!

— Але він мене не фотографував на другий день, в 10-ій годині вранку, тоді, коли задушили мою тітку на вулиці Мобеж — не фотографував, кажу, у тій самій кімнаті... І в жадній з тих п'ятох кімнат, які ви знаєте... Але це таки було в блакитній кімнаті!

— Гов-гов! ти не шибай! Деж це було? на горіщі? На партері? На сходах?

— На першій поверсі в блакитній кімнаті, як я казав, але і не в блакитній кімнаті!

Марселен розвів руками на знак, що його терпець ось-ось урветься.

— Є дві блакитні кімнати! — заявив засуджений на смерть. — Дві кімнати, одна коло другої і однакові. Але з одної до другої можна перейти лише сінями видовбаними в мурі башти. Коли ви йдете вверх по сходах і бачите

кристальну лампу, то це не є лампа з першої блакитної кімнати; це друга, така саміська! Та ви зробили ту саму помилку, що я. Тому, що крутились навколо з кімнати до кімнати, вам здавалось, що обійшли вежу навколо... А це неправда... Бо лишається ще одна кімната. І лише ця остання є правдива!

Марселен важко зітхав:

— До сто чортів! Бісової мами!... Ану! нарисуй мені плян!

Соста нарисовав коло і поділив його на сім частин.

— Якже-ж — питався Марселен — можна дістатись до цієї сьомої частини, себто до шостої кімнати, яку ти називаєш другою блакитною кімнатою? Який спосіб...

— Спосіб це всяка лампа! — сказав Соста. — Всяка лампа з першої блакитної кімнати! Треба вилізти на стільчик і потягнути лампу. Лампа спускається вниз, а від неї відчиняється мала діра, якої перше не видно, бо схована за віконною завісою. Це щось таке як пастка, що підноситься. До неї входить і сіни в мурі ведуть до другої кімнати.

— Такої самої?

— На око такої самої. Але мушу признатись, що я не бачив її добре, тому, що половина з неї була закрита обивкою.

— Точніше, точніше!

— Темною обивкою, що була спущена від стелі аж до залізної софи. Софа стояла під стіною, яка розділяє дві блакитні кімнати. Там не було майже ніякої постелі, тільки дошка буцім-то матрац, і звичайний валок під голову. Та висока, чорна обивка не давала бачити, що є сховане поза нею; але зпоза неї сторчала якась рура з блискучої печі, як новенької. І ця рура тягнулась аж понад залізну софу, мов видовжена лийка, догори вивернена. Пантрі сказав мені: „Кладись тут“. Не збрешу вам, пане інспектор, що мороз перейшов мені попід шкіру. Я прийшов туди, щоби чесно заробити гроші, але в той мент я був би охотно накивав пятами і віддав те, що вже дістав. „Не маєш чого боятись“! — каже мені Пантрі. Напроти мене висів годинник. Була десята година. „Тепер обережно і слухай“! — крикнув до мене Пантрі зпоза обивки. „Я починаю. Ти лежи як труп, а як не будеш лежати, то я зроблю тебе на правду трупом“! Я почув якийсь скрегіт, так якби оберталась якась машина. Я заплющив очі і в тій самій хвилині зрозумів, що ця лийка це був такий абажур, а на мене впало дуже сильне світло, сильне

і фіолетне, так щось, як блискавка, на яку не можна дивитись. „Не рухайся до сто чортів“! кричав до мене Пантрі, якого я все ще не бачив. І зараз потім за обивкою я почув якийсь сик, гейби самовара, який почав шуміти — ш-ш-ш-ш, немов би пригадував, що треба сидіти тихо.

— А зрештою нічого іншого ти не відчував — спитав Марселен.

— Навіть тепла ні. Я був освічений як при ілюмінації, сто разів сильніше як при фотографії. На хвилинку я глянув кінчиком ока, але побачив тільки в тіни вказівку годинника, як оберталася. Коли вона показала 10:20, Пантрі, який увесь час був схований, каже: „Не рухайся, аж тобі позволю“. І тоді нагло світло згасло, а самовар перестав кипіти. Кімната почорніла, мов на жалобу. Годинник так потемнів, що мені здавалось, що або сплещеться або спізнється... Я прислухувався, що робить за обивкою Пантрі, а він сопів там, мучився... Я чув різні згуки, але ніодного з них не розумів: якесь хлюпотіння води, а потім стогін чоловіка, що шамотається, якісь прибиті зітхання і ляскіт, якби хтось когось бив по лиці або праником по мокрім біллю... Пантрі —

— Сіріг — поправив його Марселен.

— Ага, Сіріг! вийшов незабаром. Був майже червоний, а звичайно був такий блідий. Він стирав піт зі свого чола, на якому мав гудзи, які я бачив перший раз, бо він навіть у хаті носив шапочку. І здер зі себе якийсь порохівник і блюзу і кинув скажений на підлогу. „А тепер забирайся звідси! — сказав мені. Іди геть, ноги на плечі! Маєш 4000 франків, А щоби я більше тебе не бачив. Ти мене не знаєш, ти мене ніколи не бачив і ніколи тут не був. А якби ти по необережності не втримав язика за зубами, тоді ти труп“. І я більше нічого не питався. І тепер знаєте, чому я ці гроші так хутко розтринькав. І чому я дав себе судити і засудити. Коли той Синьобородий ще живий, наші рахунки ще нескінчені. Якби ви його були бачили при цих його фаєрверках, то я не знаю, чи ви могли би зрадити його, навіть перед смертю. Але моя справа інакша, бо я є у виїмковий ситуації... І кінець“.

Марселен помовчав одну мить. Підніс голову і спитав:

— А як це все вигадки?

— Я можу з панамі зі суду поїхати до Вільжуїф. А там побачите, чи брешу.

— Таки треба буде поїхати.

А до себе гукнув:

— Ну й штука! гой-гой! магіка! *osco manasco!*

IX. Блакитна кімната.

Ждучи судів, Марселен, Ерик, Кльод і Берлінггем обходили довкола стару башту. Фляй впущений з ласки через фіртку обнюхував пильно всі кутики цього нового місця. Марселен ратував вікна.

— Чотири, п'ять, шість і — гукнув. — Справді є шосте, біля віконця від сходів. Шосте, з другої блакитної кімнати! Бачите, як легко зводять нас такі прості річі і як ми нехтуємо найбільше первісними явищами. Якби мені прийшло в голову порохувати на самім початку вікна, тоді я знав би заздалегідь, що мусить бути шість кімнат, а не п'ять, коли кожна має одно вікно. Правда, що це шосте вікно є мов око закрите вією, повійкою. А все-ж я дав узятись на таку річ!

Сеготив дощик і оживляв усе довкола: повійку і мох, і немов би шепотів увертюру до незримого світа.

— Ми мусимо схватись до середини — запропонував Ерик.

— Ми можемо навіть піти наверх — сказав Марселен. — Найважніше тільки те, що нам не вільно нічого пробувати в неприсутности панів зі суду.

Вони ввійшли до вежі з подвійною стіною. Всі придивлялись з дивним зацікавленням віконцю при кінці темних сходів, крізь яке видко було кришталеву висячу лампу і шматок блакитної тапети. Незабаром почало слимаком входити наверх все товариство: Соста з перевязаними руками, проведений поліцейськими і панами явно непідкупними, себто слідчим суддею і заступником прокуратора. Між ними йшов також — як легко догадатись — один писар.

Один з важних достойників питався Состу в кожній кімнаті:

— Чи пізнаєте? пізнаєте це?

— Так, прошу пана — відповідав Соста чемним тоном.

— Блакитна кімната. Тут лампа. Чи пізнаєте?... Гарно. Отже, ви кажете, що це віконце в кошиком не є тим, яке бачимо зі сходів? Воно є імітацією другого? А куди - ж воно виходить? — Чи має хто з панів драбину?

— Тут маємо подвійну драбину Пантрі, вибачте: Сіріга — сказав Марселен.

Виліз по шаблях і повідомив:

— Віконце виходить попросту на якусь сіру стіну. — Це штучна декорація, так само як штучна борода тутешнього дідича з Вільжуїф. Підставлене полотно і більше нічого.

Суддя спитав Состу:

— Чи ви бачили як Сіріг маніпулював лямпою?

— Так, прошу пана судді.

— Коли так — заявив суддя — прошу панів вартів розв'язати йому руки, і нехай він вилізе на драбину.

Драбинку з двома боками поставили під лампу. Соста потер собі руки і виліз незграбно наверх. Видряпався аж до лампи і потягнув нею... Шнур, на якому вона висіла, видовжився. Десь з над стелі присутні почули скрип зубчатих коліс, побачили намазану тафлю і одночасно звернули свої очі на завісу біля вікна.

— Я злегковажив собі горіще — бурмотів Марселен. — Там якась головна балька мусить...

Завіса заходила аж на мур немов би мала на меті відкрити амбразуру і спрямувати все світло з надто глибокого вікна. Її відсунули. Тоді поза нею показалися пригаєні двері.

Пастка зникаючись уверх відкрила малий кут. У його глибині, у сутінку, виринула стіна. Був це рід ніші, в якій міг сховатись чоловік невеличкого росту. Праворуч, вона заглиблювалась у якусь тінисту щілину. Туди просунувся Марселен, згорблений, з руками вперед, шукаючи на омацьки. Перед ними біг Фляй. Попереджував усіх Соста. З лівого боку впав промінь світла:

— Одчиніть — крикнув Соста.

Були це низькі двері. Всі йшли за інспектором і за вязнем. Врешті побачили перед собою другу блакитну кімнату, збережену у вежі, мов сховище в якімнебудь меблі.

— Бачите, що я не крутив вам голови! — сказав Соста як переможець. — Ого! не бачу тут уже чорного паперу. Він висів там на тамтій залізній штабі. Але є залізна рура від печі. Го-го! маємо тут цілу фабрику! І купальню! І все це було закрите цим папером!

Всі підходили блище, щоби оглянути, що там є. Ніхто вже не цікавився тим, що дві блакитні кімнати були до себе подібні. Небагато вартости мав тепер факт, що була тут ще друга лампа, а правдиве округле віконце виходило на сходи. Усі цікавились загадковим апаратом.

Цей апарат складався з трьох частин: зі залізної канапи з деревляною спинкою, з бляшаного збірника, що находився під стіною і був неначе продовженням канапи,

а над збірником і канапою цілої низки проєкційних ліхтарень, з центральним апаратом, звідки йшли великі заглибчасті лийки, з яких одна була спущена над канапою, друга над збірником.

Канапа не мала в собі нічого незвичайного, хіба те, що місце на голову находилось у напрямку збірника.

Сам збірник. Рід байсену, завбільшки ванни, на чотирох ногах, зі скляними підставками як при фортеп'яні. У середині: останки якоїсь сірої рідини, калабаня зі срібленими переливами, не глибша на 15 сантиметрів. Назовні цієї великої посудини — поверхня наїжена металевими шпильками. Це були кінчини численних провідних дротів. Вони йшли з якоїсь спільної підстави, що зливалась в один кабель, а дроти довкола басейну подавали на густо засаджений п'ялун, що вповивав його густою сіткою.

Над усім цим висів дивоглядний бальдахим, що творив своїм похоронним небозводом якусь жахливу симетрію між двома видовженнями апарату. Мав він форму стіжковатого дашку, відверненої букви V. Його чотирокутний осередок висів над порожнім місцем між канапою і збірником. А коли хто підніс голову, щоби поглянути в один або другий рукав, що був родом абажуру, тоді відчував пронизуючу темінь телескопічних заглибин, де сяли, мов нічні очі, звої машин.

По стіні тягнулись інші електричні проводи. Крім них були тут ще різні годинники, переривники і ареостати.

На середині стояв високий цинковий стіл зі загнутими берегами, дуже подібний до того, який Ерик, і Кльод бачили в Клямарі. На інших столах, на коминку та полицях, стояли різного рода пляшки, флякони, склянки, — цілий арсенал, що, з виїмком свого безладдя, нагадував у повні лябораторію Інституту судової медицини.

Кльод, поблідлий, водив довкола несупокійним зором. Він хотів миттю все оглянути і все зрозуміти. Марселен зачинив двері від потайного коридора. Кльод, почувши оклик Ерика, відвернувся.

На дверях з могутнім розмахом було виписане вуглем якесь ім'я. Його букви нагадували різьбу і хоча воно було зовсім чорне, здалось, що горить :

П Э О М Е П Е Н

Прометей! Старинний міт валиб об двері вірливими крилами. Хто виписав на цих дивних дверях і в цій таємній кімнаті це крилате слово кари, це іскристе, слово повне

безмежної гордості, це ім'я людини засудженої на великанські муки?

Кльод, зворушений до глибини душі, повтаряв його, не розуміючи. Одночасно зачарований новою машиною, почав блище їй приглядатись, а Марселен, одчинивши стінну шафу, перетрушував її. Ерик, ведений якимсь інстинктом, якого пізніше не жалував, приєднався до цих розшуків інспектора і собаки, яка шнирjala скрізь, мов підплаченг.

У шафі відкрили вони крім батареї акумуляторів, сила нових фляконів і склянок наповнених лікерами, порохам ріжного роду, кришталями, — одяг лікаря, робочі блюзи, той темний папір, що був на стелі, а внизу маса ріжного шпаргалля. Марселен саме почав перекидати цей безладний архив, коли слідчий суддя закликав його до апарату. Кльод одчинив ще одні маленькі дверці і все те, що було у середині, стало ясным. Ерук скулиніг перед шафою, порпався у шпаргаллі з якимсь острахом..

Цей острах хутко виправдався. Між паперами лежало кілька листів, з жіночим почерком, який він знав віддавна. Він хопив їх крадькома і сховав до кишені.

Чому він тицьнув туди, майже одночасно, зшиток у чорній цератовій обгортці? Він зробив це якнайменше обдуманим відрухом, який був наслідком якихсь найдрібніших причин, наслідком одного з тих рухів, які заводять нас над найбільші прірви сумнівів, коли згадуючи про них, хочемо їх розяснити.

Незвичайно вдоволений тим, що найшов листи, він підійшов до Марселена саме в той мент, коли Соста казав:

— З цього всього тут, я не бачив нічого. Зрештою чорна тапета закривала мені на половину цей закамарок. А це що за якісь причандали? Щось гейби електричні лампи, але порядно скомпліковані, ну! А ця скляна штаба, що тримається на своїм кіці..

— Ця кришталева призма — сказав Кльод, мов до себе. — А це ампули Крукса і інші.. Всі октави радіяцій, ціла гама розсіяного прсміння.

Стоячи на стільчику, він придивлявся з незвичайною увагою мінливим кулям і банькам з дорогоцінних кришталів, в яких видно було волосисті спіралі або дивоглядне приладдя штудерно приноврлене до одної ціли.

— Ах! — крикнув суддя. — Погляньте лишень... у цій пливкій масі!.. як смшно! Вона повинна би відбивати те, що є понад нею, а тимчасом, панове, дивіться!.. моя палиця!

Палиця судді лежала на канапі і завдяки комбінації ріжних сочок і призми, вона відбивалась симетрично в рідині басейну.

Кльод зачинив дверці. Образ палиці негайно прибрав точніші обриси.

— Правдивий образ — сказав Кльод.

Явище було чаруюче своєю простотою. Палиця відбивалась так, немов би була намальована на склі темниці у фотографічному апараті. Такі образи завсіди захоплюють очі. Вони відтворюють дійсність з такою вірністю, що вона дивує. Ріжниця була тут тільки в тому, що палиця була тут відтворена у своїх дійсних вимірах і замість відбиватись плоско на поверхні, вона творила свою копію в просторіні, у пливкій масі, яка була екраном, що має глибину. Палиця не лишала самого малюнку, а свій модель. Її дійсний образ був об'ємистим. Геометр міг би сказати, що образ мав три виміри, як дійсна палиця.

Хтось запримітив тоді, що дно басейну і дошка канапи знаходяться на тім самім рівні, і цим можна було пояснити, чому глядач міг би присягнути, що друга палиця лежить у глибині хемічної води.

— Що це за пливка маса? — спитав суддя дипломатично.

Марселен відповів:

— Це те, що лишилось після останнього експерименту. Погляньте на стіни цього басейну, на цю позему рису і цю притьмарену відбитку. Басейн був повний і в частині випорожнився.

Суддя казав далі:

— Розумію дуже добре. Але яким способом образи повстають, наче в середині фотографічної плити, так, немов би ця плита була брилою?

Марселен зробив висказ на знак свого безсилля. Він замочив вказуючий палець у поверхні рідини:

— Це холодне і товсте.

Кльод оглянувши ріжні комутатори, шукав, куди йдуть їх дроти і відгадував значіння всієї сіти.

Вартові і писар стояли непорушно під стіною, як покірні глядачі. Молодий заступник прокуратора вдоволься розумно самою своєю присутністю.

Суддя взяв палицю з канапи. Тоді присутні побачили як у рідині басейну ворухнувся образ його руки.

— Що-ж ви скажете на це все? — звернився він до Кльода.

Кльод, наче й не чув, а сказав приказуючим тоном :
— Прошу, на бік !

І покрутив комутаторами, один за одним.

Всіх немов би осліпило. З двох темних, симетричних абажурів промінювали два жмути світла і кидали на канану та басейн осліплююче проміння з дуже складного рефлектора, скритого в своїм сховищі. Два проміністі стіжки сяйва, фіолетного коліру, непереможної сили для очей, падали з ріжних боків, мов сильна злива.

Рідина під впливом електричного ділання, захвилювалась і почала неждано тремтіти. Незвичайпо швидкі хвилі, що виринули на поверхні, надалі їй вигляд таці з кованого срібла. А басейн почав бурмотіти, та сичати, нагадуючи своїм шумом одночасно гудіння улія і шипіння самовара.

Кльод крикнув енергійно :

— Фляй ! Фляй ! ходи сюди, малий ! — Чи дозволите, пане ? — звернувся до Берлінггема.

— Що лише хочете — відповів міліярдер.

— Чи маєте може який шнурок ? — спитав Кльод вартових — довгий шнурок, щоби можна було привязату собаку ?

Всі шукали довкола. Шнурок нашли аж у стінній шафі.

— Го-го ! — гукнув радісно Марселен — це-ж той самий мотуз, який був на шиї трьох найдених задушених собак !

— Так радикально користуватись ним не будемо — зажартував Кльод. — Нині вистачить нам, що ми це бідне сотворіння звяжемо. Тихо, Фляй, не пручайся.

Зв'язаний фокс глядів на Кльода добрими очима, в яких поруч довіря було дещо з тривоги, Коли собаку звязали, поклали її на канані залитій сяйвом. Образ собаки відбився негайно в глибині прозрічастого басейну. У тремтучій рідині плавав другий Фляй, непорушний та зв'язаний.

Кльод нахилився і нігтем зробив знак на склі, у місці, до якого сягав рівень пливкої маси. Цей рівень лишався весь час незмінним. Після чвертьгодини образ почав укриватись легкими пластівнями.

Тоді Кльод сказав рішучим голосом :— Нехай настане ніч ! — і покрутив переривачами.

На його приказ чудесне світло згасло. Сиропова вода перестала хвилювати. Образ Фляя виринув так ясно, немов би це була сама собака.

Кльод узяв цей образ, добувши його ще скапуючим із утишеної купелі.

Рівень рідини обнизився негайно на кілька сантиметрів.

Тепер на канапі лежало двох Фляїв—один живий, другий мертвий, немов би потопельник.

— Електрохимія — сказав супокійно Кльод. — Удосконалена гальванопластика. Повна фотографія. Це прости. І це гарне. Ця рідина не є тільки полірованим склом темниць фотографічного апарату, а має вражливість і дає безпосередні позитивні відбитки. Крім цього має вона ще інші прикмети, яких покищо я не в силі зрозуміти; бо-ж копія твориться з її матерії.

Велике збентеження зелектризовало присутніх. Вони тремтіли зовсім так само як щойно тремтіла перед ними незбагнена субстанція.

Ерик сказав до Марселена глухим голосом :

— Чи можете ви мені прочитати ті імена, які ви вчора записали під диктатом Сости, слова, які бурмотів сам до себе Рішар Сіріг, заки сказав те, що було виписане на дверях?

Інспектор витягнув свій записник :

— Дрогуер... читав він — Нікіфор...

Ерик не міг стримати усмішки і поправляв його :

— Треба це читати Дагер, а Нікіфор це Нікіфор Нє пс — оба винахідчики фотографії.

— Архангели Рафаїл і Михаїл — продовжував Марселен.

— Це Рафаель і Мікельанджельо.

— А врешті останнє прізвище, буцімто якоїсь акторки Берта Лью...

— Треба розуміти Бертельо!*) — сказав Ерик похвилині надуми.

А свому приятелеві сказав на вухо :

— Я не маю ще певности щодо смерті Рішара. Та, слава Богу, тепер я певний, що він не вбив нікого!

Фляй звільнений із своїх пут, наїживши весь свій хребет, обнюхував мертву мокру собаку, яка була точно до нього подібна.

Один із сторожів звернувши увагу на труна спитав :

*) Вертельо Марселен (ур. 1827, пом. 1907) визначний франц. хімік і політик, автор славних праць у царині органічної хімії та термодинаміки.

— Прошу пана судді, що ми зробим з цим?

— Коли ви не хочете його взяти собі на пам'ятку — сказав Кльод — тоді можете його закопати десь у саді або спалити його на кухонці пана Пантрі..

Х. Таємні папері.

Авто-лімузина Джемса Берлінггема зупинилась на вулиці Бонапарта, перед дверми Альбана. Ерик вискочив з нього покvapно, вклонився філянтрові, і не ввійшов до брами, заки авто нацятковане бризьками болота не відіхало.

На сходах, при одному із вітражних вікон зупинився. Добув кілька листів, які вже від кількох хвилин стискав перово у кишені. Завагався, а в мить пізніше обривисто рішився: прочитав їх від початку до кінця.

У міру того як читав, його обличча каменіло. Перед його сонцем пересувалась сумна хмара. Коли скінчив останнє речення з останнього листа, стояв непорушно добру хвилину з розплющеними очима та заплющеним поглядом.

— Так бути коханим! — прошепотів.

І йшов по сходах уверх, ступінь за ступінем.

— Чи Максена дома? — спитав батька.

— У своїй кімнаті.. Вона тепер завсіди просиджує в своїй кімнаті..

— Хочу з нею побалакати — сказав Ерик.

Його вразив вид сестри, стан її втоми та внутрішнього подразнення, якого вона не в силі була скрити. Хоча вона мала вдачу особи холодної та безпристрасної, всупереч силкуванню, щоби заволодіти своїми нервами та зберігти свою тайну, видко було по її горіючих румянцях, по блиску її пригаслих очей, по силуванім супокою її рухів, що її брат нарушив її сонне оп'яніння, з якого вона немов би прокинулась сполохана.

А одночасно сказала йому ці дивні слова:

— Я ждала на тебе.

— А то яким робом?

Дівчина очуняла. З її зіниць розвіявся дим задуми і вони швидко прочищувались огнем смарагду.

— Кльод повідомив мене, що у Вільжуїф переводили трус. Знаючи про існування моїх листів ти певне їх, звідтам узяв, правда?

— Бігме! ось що називається пронизливість!

Вони гляділи на себе: вона вже всімінена і таємна, він нерішучий, вахитаний.

— Правда — сказав він — ти вгадала.

— Дякую — відповіла, беручи листи, які Ерик передав їй. — Чому ти так приглядаєшся мені?

— Зовсім ні.

Він понурив голову і пірнув у задумі.

— Но, Ерику, прокинься! Скажи, що ви там найшли? Чи вже щось знаєте?

— Я нерадо розмовляю з тобою про Рішара... Нема нічого нового... Що-ж? скажу тобі: ми дібрались до замурованої кімнати. Найшли там цілу лябораторію. На дверях прочитали ліричне імя: Прометей. В одній шафі були папері; там я найшов листи. Врешті головну річ: незвичайний апарат, який репродукує предмети у чудодійній ванні... Уяви собі...

— А далі?.. Остаточо, що-ж ти там бачив? І чого вдивляєшся в мене так, немов би мене ніколи не бачив?

Ерик на мент стиснув своє чоло скорченою жменюю, не зводячи очий з Максени, з якимсь острахом. Він приготував собі промову. Вже хотів їй сказати: „Дорога Ксеночко, вибач мені. Я ніколи не скривав нічого перед тобою. Ти знаєш, що я не вірю в твої спіритистичні небиліці. Отже ясно, що тут справа не в цьому. Ні, ні, я не хочу двозначникія, — я в них не вірю. Я зупинився в своїм оповіданні, тому що... тому що я мав неждано зовсім ясне вражіннь. що не кажу тобі нічого нового, що ти все це вже знаєш... Чи я такий перетомлений, чи нервовий? Чи це омана? Чи може все це наслідок зустрічі з тобою, твого вигляду, тої таємної атмосфери, яка панує довкола нас від кількох тижнів? Чи жоже я дошукувався надто глибокого значіння в дивних словах „Я ждала на тебе“, які ти вимовила, коли я ввійшов сюди? Чи я знаю, що таке?..“

З усього цього він не сказав нічого, а пожалувався, що його болить голова. Він лякався, що вона пічне з нього глузувати. А що на дні душі він казав собі, що проблеми позасвітнього життя починають робити на нього деяке вражіння, він лякався, щоби Максена не заявила йому цього і щоби він не мусів почати брехати в обороні перед нею. Зрештою... що за ідеї! чи необхідно

треба було вірити в позагробні взаємини Максени з Рішаром? Адже Рішар міг дуже добре ще за життя виявити всю свою тайну з Вільжуїф... Можливе також, що він не вмер і захований в якімсь захисті, відомім Максені, піддержує з нею постійний контакт... А проте все промовляло за тим, що його вже не було ни світі. Таким було бажання Ерика!

— А папері? — спитала спокійно Максена. — Чи нема між ними яких ревелаяцій?

— Папері забрали Кльод і Марселен. Вони саме тепер їх перекидають на вулиці Конде.

— Біжи хутко туди, Ерику. Жени! Між паперами, які були у стінній шафі є один чорний зшиток. У ньому є формули, формули неоціненої вартости! Вони не повинні попасти в ніякі чужі руки! Квапся!

Ерик відчув дрож від голови до ніг.

— Звідкіля ти знаєш, що ці формули є в такому зшитку? Звідкіля знаєш, що такий зшиток знаходиться у стінній шафі, а стінна шафа у вежі Вільжуїф?

— Рішар сказав мені про це, ще тоді, коли ми листувались.

— Я маю цей зшиток, ось він — сказав Ерик.

— Ах! — крикнула радісно Максена. — Давай його сюди!

Вона вхопила його і почала перекидати листки записані альгебраїчними знаками та фігурами.

А Ерик шукав природного розяснення того свого покwapного жесту, яким він тоді схопив крадькома чорний зшиток, а тим самим зберіг при собі один доказовий предмет, заховавши його перед очима Справедливости. Яка сила кермувала його рукою? Який вплив заважив на цьому одному менті волевої спонуки?

Блухаючи між маревами жаху і іронічним настроєм, він придивлявся мовчки своїй сестрі, яка мов черниця зачинилась між стінами стрімчастої мрії. Все довкола неї було надихане скупченим настроєм, мов у гарній церкві підчас Великого Входу.

— Цей зшиток не є моєю власністю — сказав він. — Віддай мені його.

Він гадав, що вона буде перечитись. Вона не перечилась. Ерик був у такому настрою, що кожне здивування вкривало його новою тінню. І тому він із задньою думкою сказав на пробу:

— Я передам його Кльодові, правда?

Вона прокинулась із своєї дрімоти.

— Кльодові? Добре. Але тільки йому одному.

Випрямилась, піднесла свою ніжну голову з сибілійським усміхом і затратилась у думках.

* * *

Пані Сіріг, добра стариця, ввела Ерика коридором з нерівною долівкою до прийомної кімнати, де Кльод і Марселен порядкували папері Рішара.

На широкім столі, без килима, папері покійного були розкладені, вже впорядковані, і Марселен поквапно їх перевірював.

— Це все самі дрібниці, пане Кльоде. Не варта нині в них порпатись. Можемо собі залишити цю роботу на завтра.

— Нема ніяких математичних формул?

— Ніяких. Тільки фактури, рахунки..

— Ерику — сказав Кльод тихо, коли цей ввійшов — ми ждемо на тебе.

— Є ще нового?

— Маємо одну певність: Рішар помер. І другу: він не винен у ніякій злочині вбивства. І признаюсь тобі, що ця друга певність піддержує мене у всіх терпіннях звязаних з першою, дотично особи про яку знаєш. Бо тепер, знаючи справжній характер Рішара, бачу, що можна було сподіятись якнайсумніших наслідків. Він не вбив нікого, але він належав до людей, які не зупиняються в своїй дорозі перед злочином.

— Людина невідповідальна! — сказав Марселен.

— Отже ви вже доходите до ключа тайни? — спитав Ерик.

— Нема ніякої тайни — сказав Кльод. — Нема іншої тайни, крім його смерти. А цієї тайни прецінь не відкопаємо з людського шпаргалля — у всякому разі не нині!

Ерик запанував над тремтінням, яке пройшло крізь нього, мов доторк атомів у руху. Якоюнебудь була ця тайна, як довго вона лишалась нею, чи Рішар міг нею не покористуватись? Він, що жив посеред тайни, мову своїй стихії? А що була би про це сказала Максена?

Ех! Фантазії! Втома. Перенервування, Потреба відпочинку та щастя!

— Сідай — сказав до нього Кльод. — Бачу, що ти схвильований. Щож? це зовсім зрозуміле. А тепер, коли хочеш, ми спокійно перечитаємо всю ту мазанину, яку я з Марселеном саме переглянув.

— Точно кажучи — пояснив Марселен — це не є денник. Це начеркане штрихами, мов крейдою на таблиці... Наш автор не дуже говіркий!

— Я знаю когось — сказав Ерик — який ніколи не пише інакше, а проте це непогано написано... і той автор дуже славний. Коли пише обривистими фразами сcinaє в світі чимало шуму...

— А якже-ж він називається? І що він видав? Цікаво було би знати!

— Він пише громами. Це Бог.

— П-сс!.. тихше! — сказав Кльод. — Не вимовляй цього імені... у цьому місці! І не тепер! Це рівнозначне із страшною хулою!

— Чому ж аж так?

— А так... — говорив Кльод рішучим голосом. — Бо твір Рішара, без огляду на те, наскільки він цікавий, не до вподоби. Тому, якого не сміємо згадувати. Бо Він, я певний щодо цього, є вражений його працею, так само якби ти був ображений, ти чоловік, викривленими мінами малпи. Коли боги були фальшиві тоді можна було бути Прометеем. Нані чоловік може бути хіба малпою!

— Слухаю тебе — сказав Ерик.

І Кльод почав читати:

ТРЕТЯ ЧАСТИНА.

Записки Рішара Сіріґа.

Перша фазя.

Нині 1 - го січня.

За два тижні минє рік від, коли я виграв мільон. Це було справедливо. Бо те, що заздальєгідь призначене, кермує випадком. Його, цього призначення, сила володіє. Це та сама сила, яку деякі називають провидінням, тому, що спрагнені покори, падання ниць.

Я — ні, я — ніколи.

А проте щойно від учора знаю, ким я є. Коли я мав яку свідомість щодо цього раніше то хіба як гусільниця, що повзаючи, мріє про те, щоби літати. Так само як вона, я, на протязі сорока літ, уважав химерною мрією неясне прочуття моєї метаморфози. Сорок літ повзав, рік куклився, а від учора дістав крила!

І радощі. Перші великі радощі мого життя. Такі, що переливаються вщерть.

Отже знаю, хто я, ким буду. Моя неждана майбутність перемінює в дорогочінність моє минуле. Люде напишуть мою історію. Ніхто її не знав і не знає, крім мене. Моїм обовязком — усталити її.

Не писати. Маю щось кращого до роботи. Мій час, вимірений, варта більш як усі багатства. А крім цього: домагатись від мене, щоби я висловив свою думку словами це так само якби дати мені гіпс, щоби я зробив хронометр.

Одначе ці короткі записки служитимуть історіографам.

У них не найдуть вони ніяких інформацій з обсягу техніки...

* * *

Моє минуле? Якеб воно не було, я вважаю його другорядним. Досить начеркнути його кількома рисами.

Я був завсіді гордим, самостійним. У моїм позитивістичнім умі завсіді перемагала повна свідомість про його

ясність, певність щодо мого розуму, почування виїмкової умової рівноваги.

Від наймолодших літ — матеріяліст. Культ природи — пристрасть до всесвітньої субстанції в усіх її формах і в усіх її проявах, поза якими нема нічого, — сильна любов життя, яке є найвищою з усіх цих прояв.

Життя — чудо чудес! Прегарне життя, яким довго не дала мені насолоджуватись будова мого тіла, довго не дала його подивляти!

Мій батько залишив мені у спадщині фізичну недостачу, яка вже змалку могла спричинити мою смерть. Погроза цього Дамоклевого меча надімною не лякала мене ніколи, а розбудила в мені захоплення життям; розуміється вживаю терміну „життя“ як природного для мене явища, протилежного до „смерти“, а не в значінні суспільного життя. Суспільне життя не цікавило мене ніколи; я погорджую ним, хоча й не нехтую ним; воно мене цікавить у такій мірі наскільки залежне від тамтого: фізико-хімічного життя.

Маю скінчених 40 літ. Від трийцяти літ щодня дивуюсь, що я ще на світі.

Люде погодяться зі мною, чому я вибрав собі таку скромну професію, коли признають, що вона відповідає незвичайно добре людині мого типу, що не в силі стерпіти над собою найлекшого ярма, що не в силі нікого слухати, а від суспільности домагається тільки насущного хліба і незалежності, людини спрагненої самотности і подорожі (мрій і театральних вистав), мізантропа та філософа.

Якби я був багатим, я зорганізував би лабораторію і продовжував би на широку скалю свої малі спроби, з яких складались забави моїх діточих літ. А що я був бідним, — моя гордість не дозволяла мені служити якось панові, забороняла стати асистентом яконебудь хіміка. Будучи кандидатом на неждану смерть, я не вірив, що зможу жити так довго, щоби піти за спокусою якогось неімовірного майбутнього і то ціною такої прикрої жертви, складеної із себе.

Зате професія комівояжера золотих річей забезпечувала мені негайно, поруч незалежності, не найнище джерело доходів. Їм і пю мало. Жінки не коштували мене ніколи; вони самі приходять інстинктивно до мене; їх слухняність супроти мене є зовсім пропорціональна до моєї погорди супроти них. Мені зовсім припала до вподоби роля того, що обертає в своїх руках цяцьками золотар-

ського фаху і цяцьками людства. Так животів я довгі роки, перемірюючи земні простори, виконуючи для забави легкі функції первісного стану.

Однаке я й заробляв досить, щоби мати на книжки та журнали. Я не забув про них. Таким робом я стежив за розвитком науки. З цим я скривався перед людьми; так казав мені якийсь фальшивий сором. Я не хотів подавати на парія. Я ховався із науковими студіями, книжками, часописами. Я відчиняв їх тільки в залізниці, в готелі, або, заки ще оженився, у своїй кімнаті, ввечером. Прочитавши їх, я негайно їх відпродував. Вони й так не придались би мені більше. У моїй пам'яті лишалось з них те, що найважливіше, мов у добре дібраній бібліотеці.

Цим я в дійсності жив.

У моїй голові — не лише бібліотека. Ще й лябораторія. Там робив я досвіди. Мій вроджений хист відтворював їх на підставі фігур із книжок і того всього, що я знав і що творив своєю уявою. І дивно якимось: сила моєї уяви піддержувала мою зручність, як це ствердила пізніша практика.

Супроти цивілізації до біса! мав я глум.

Зате супроти життя! яке захоплення!

Бог? Ніякий. Лише матерія і рух; покищо солодко-таємний рух у танку кохання: — лише життя! Життя рослин, звірят, чудодійне існування людини, останні обійми любовної пари, єств які родять усе інше — сплетена матерія та рух.

Так, під моїм черепом лежала лябораторія. Лябораторія доказів і дослідів.

Досліди. Я залюбки шукав у міркуваннях, хоча й надаремне, зовсім теоретично, різні можливі роботи, яким я присвятив би себе, якби був багатим. Колись, давно, якась річ видавалась мені утопією. Згодом, вона ставала можливою, по мірі того, як моя думка звикала до неї, а органічна хімія доходила до подиву гідних наслідків. Яка це річ? На перший погляд, приземна. Справа харчевої крамнички. Їжа. Нехай буде!

Що таке?

Зберігти, зашанувати життя, байдуже, яким воно є. Зменшити до якнайменшої кількості різанину. Лишити, річ ясна, — кажу я, хімік, — державам журбу, як зробити війни щораз рідшими. Лікарям місію, як боротись з епідеміями, лікувати недужих. Суддям лишити обов'язок приборкати безглузді влочини. Але я, хімік, шукав би поживної субстанції, яка дала би змогу людям годувати.

себе, не вбиваючи нічого, навіть ні одної рослини, щоби життя перестало бути на службі смерті. Щезають різні і різниці і наших уст не торкається ні краплина крові, а навіть рослиновий сік.

Так я розумів життя, закоханий у ньому.

Ця субстанція повинна би містити в собі, бодай для людської поживи, всі елементи, які находимо у звіринних та рослинних тканях. І вона повинна би їх містити у формі, яку можна би рівно приноровлювати. Чи в табличках, зернятках, рідині? Чи можна би її сконцентрувати? Чи вона зможе погодитись із гастрономічним смаком? Думки про це все були ще від мене далеко. Одначе перевірюючи розвиток Науки, бачучи як переводять органічні синтези, одну за одною, чуючи, що наші вчені витворюють штучно найбільше різноманітні сполуки, які всі разом складаються на тіло звірят і мякушку рослин, я почав будувати пляни студій. Моя давня мрія огрівала мене палом і прибивала у безсиллі. Хтось інший здійснить її; я не маю на це засобів. Я був бідний, і навіть якби мені давали царство, я не згоднвся би попросити фінансової підмоги. Підприємство видавалось екстравагантним і зайвим. Зрештою, я люблю тайни і подаю до прилюдного відома тільки вислідки гідно здобуті.

Бідний! Як це гірко!

Неждано я став багатим.

Міліон. Льос Національного Кредиту. 15 січня минулого року.

Негайно: гарячкова праця. Мрія стала можливою.

Я не рахувався з ніяким практичним здійсненням. Зовсім не журился тим, як прийняли би мій винахід. Найважлише було дійти до нього в ідеї і довершити його. Решту зробить Доля. При цьому я рвався до негайної праці, для неї самої; мета блідла супроти зусиль; кажу про мету у філософічнім розумінні, а не про безпосередно означену ціль: фабрикацію штучної поживи для вжитку м'ясоїдних і другої для травоїдних.

Я працював сам, потайки. Заздрив славі, тепер уже доступній. Ніхто не повинен догадуватись щодо моїх дослідів.

Неодин, коли виграв великий льос, бажав інкогніто. І я забажав цього. Це було природне.

Тому я винаймив у Вільжуїв на довгий речинець старезну вежу, знищену, але ще сильну, яку я відкрив випадково. Вежа короля Жана це знамените сховище безпосередно перед воротами Парижа, дуже добре надавалась

на таємну лабораторію, а крім цього положена на окраїнах села, майже серед піль, була пригожим захистом.

Я оглянув її до останнього камінця. У грубесних стінах, як я сподіявся, ховались муровані переходи; з одного я зробив потайну шафу, з другого таємний коридор між передостанньою кімнатою і останньою. Остановку в обох зробив я ту саміську. Я скасував перехідні двері, сховавши їх під блакитною тапетою. Скінчивши цю роботу, я був власником непроглядного сховища, куди можна було дістатись хіба внутрішнім муром.

Я вдумав собі фальшиве прізвище „Пантрі“, яке, на мою гадку, не насувало ніякої згукової схожости. Театральний фризієр причіпив мені бороду, яка мала навіть прикрашувати моє обличчя, на випадок, коли я не голівся; він не знав, хто я такий і вважав мене актором-аматором.

У моїй інсталяції допомогло мені мале авто, яке я купив. Воно мало стояти постійно у вежі короля Жана; шопа заступала гараж. Я сказав собі, що буду його вживати тільки як Пантрі і ніколи не всяду в нього без фальшивої бороди, нестерпної для мене, але й необхідної.

У короткім часі у вежі находилась найбільше потрібне приладдя та обстановка.

Коли я з цим покінчив, на мою думку доцільним було прибрати менш більше так само і моє життя: підробити його. Адже люде могли запримітити, що я нехтую своєю професією, що підчас своєї неприсутности не подорожую. Треба було так само замаскувати свій час, як я замаскував свою особу.

І я замаскував його таким самим способом, як мою вежу.

У вежі містився один відрізок більше, як можна було запримітити. Так і мій час мав містити в собі один невідомий відрізок. Люде знали про два відрізки: оди — мій дім, на вулиці Арен, другий — мої подорожі. До них я додав ще третій, який, на випадок якби його відкрили, був би вдоволяючим розясненням моїх частих щезань. Це був відрізок — Ножен. Узавши собі як любку танцюристку з театру „Шателе“, я уладив для неї дім у Ножен, і таким робом побільшив ще на одну ступінь математичне рівнання цієї тайни.

Під покровом цих трьох відрізків, які виповнювали коло зуживаного мною часу, відрізок Вільжуїф мусів пройти непримітно, тая само як друга блакитна кімната у вежі короля Жана. Коли якась метода не є хибна, тоді

її можна приноровити однакого добре до часу, як і до простору; це критерій її вислідности.

Таким робом я веду існування подекуди почвірне: Сіріга у Парижі, Сіріга в Ножен, Сіріга в дорозі, але у Вільжуїв — Пантрі.

Моя жінка і моя любка є пересвідчені, що три четвертині свого часу проводжу на мандрівці; а я тоді працюю у Вільжуїв. Ця ошука вдається мені легко, бо ніколи до нікого не пишу, а щоби показати якусь свою торговельну діяльність вистачить мені вряди-годи перевозити одну з моїх касет і вписувати до книги „куплене“, яку-то суму можу одночасно використовувати на власні потреби і в чого маю подвійну користь: раз, що залишаю щось про людське око, друге, що можу обертати частиного мого капітали.

Я почав свою працю з початку лютого.

Про першу добу нема що казати: вона вся пішла на зорудування приладдя. Купував я тоді багато і ізлив часто між Парижем і Вільжуїв, автом. Фордом правив я сам.

Моїм гаслом була обережність і ощадність.

Колись може зясую поодинокі стадії моїх перших спроб, моїх пошуканок наомацьки, моїх помилок, моїх тактичних змін, часткових синтез, які мені вдались, головно щодо альбіміноїд. Згадаю тут лише, що до 20 грудня я не дійшов до ніяких вислідів у загальній синтезі. Отже мій труд найшов свою нагороду щойно перед тижнем. Так само як більшість винаходів і мій завдячує своє здійснення випадкові. Ще й здійснення, яке у великій мірі перевищило всі сподівання.

*

Була 8 ч. вечером.

Я працював у повній сільській тиші, при світлі нафтової лампи. Вряди-годи я пускав електричну течію в мої сяючі рурки. Тоді на моє все приладдя впало живе світло і машини почали хропіти. Після скінченого експерименту все знову затихло і вкрилось пів-сутінню.

Схема ввведення в рух апарату: у лябораторійній місці находилась у свобідному стані сполука ріжних хімічних складників, яких субстанція є відома і синтезу яких, кожного зокрема, зроблено раніше, на підставі ріжних формул: чужих або моїх власних.

Ця скляна миска є вальцевата. Вона була наповнена в трьох четвертинах, приблизно два літри, згаданою сполукою. У ній ялавали дроті електроліви. Ця рідина пода-

бала на каламутний сироп, на пів прозорчастий. Сам цей сироп по собі, двоякий, не був до нічого придатний і був нестійною мішаниною. Треба було найти спосіб, як зробити з нього гармонійну єдність, розмістити його елементи, поділити і зєднати в одноцільній синтезі, яка нагадувала би твір природи.

Я робив тоді досліди над способом як перевести цю синтезу електrolітичним діланням, з одночасним впливом усіх промінів спектра, від інфрачервоних до ультрафіолетових.

Від кількох днів я невпинно змінював приблизне напруження рурок і перемінював різні складові частини цієї змішки.

Не виходило нічого. Я стояв надаремне згорблений над мискою залитою сяйвом, насторожившись на мить, коли ця сполука вдасться. Чи лишить ще з цього який осадок? Чи може слизь? Чи може сироп залишиться сиропом, а перемінить тільки свою атомічну будову?

Нічого не рухалось. Ніякої кружби. Ніякого випару. Огріта змішка мала надалі ту саму теплоту і смак рибячої юшки. Приймала незмінно світло, видержувала течію і не реагувала.

Я був сильно зайнятий. Біля мене між фляконами і мітницями ниток ждала на мене вечера: тверде яйце, яблуко і вода. Я зовсім забув про свій голод. Серце почало мене боліти, руки тремтіли; та я ледві відчував це.

Одначе осліплюючі жмути сяйва своїми обривистими переминами накінець утомили мій зір, тим більше, що рурки були зле поміщені в ненайкращім прожекторі. Я хотів найти на це раду і підніс абажур лампи (претенсіональна „штука“ виклепана з цинку і прибрана крайкою скла) поставивши його з боку при осліплюючій електричній грушці.

З ослабленими очима, трясучими руками, лихий на цю перешкоду в такій невідповідній хвилині, я зробив нервовий рух, якого головним наслідком було те, що я захитав лампою. Вона була би ось-ось упала. Я придержав її миттю одною рукою, а в другій тримав наповнену вщерть реторту, з якої капнуло в рідину кідька крапель розпущених солей срібла.

Ще більше схвильований, я закрляв, і хотів уже перервати течію, коли саме в цю мить побачив посеред свого органічного препарату дві колірві ясні цятки.

Приглянувшись ближче, я побачив, що це були викрвлені образи яблука та яйця.

Мала оптична фантасмагорія. Якесь плитка, що находилась між ванною і джерелом, звідки йшло світло припинила ці образи. Коли я плитку зняв, вони виринули знову.

Я шукав розяснення. Мій обривистий рух, щоби поставити лампу, потряс склами абажура. Ці завішені скла були призмами. Одна з них прийняла положення поземе і передавала ванні образ яблука та яйця, кинений цілою низкою зовсім випадкових сочок, між якими карафка з чистою водою грала першорядну роль.

Спершу я не придавав ніякого значіння цій проєкції магічної ліхтарні. Аж тут бачу, що поверхня моєї пливкої мішанини морщиться і що з неї йде якийсь легкий шепіт. Кілька секунд жду і дивлюсь далі на це явище. Я подумав, що додаток солей срібла викликав випадково так гаряче бажану мною сполуки. А щоби краще бачити, я рішив, що найпростіше буде позбутись цих прикрих світляних відбиток, які плавали у ванні. Відсуваю від діоптричного огнища тарільчик, на якому лежало яблуко та яйце...

Та як я зачудувався! Тремтіння перестає негайно, і бачу, що образи лишають у ванні якусь тінь... Торкаюсь цієї тіни і добуваю з ванни на ложечці дві, одну за одною. Дві ложечки густої желатини, ріжної: — одна зеленкувата, друга біла та жовта. Одна має запах яблука, друга яйця.

Я мусів сісти. Мое серце валило болуче. Я згасив страшне світло. І повний радощів, які видались мені тоді найвищою насолодою, я сміявся в своїй самотности, мов Олімпієць.

Випадок, ще один раз більше, одним воруханням мізинця допоміг Науці Так само як Пастер, Рентген або сила інших, я завдячував йому хутший тріумф. Ще й тріумф повніший. Бо те, що відкрив посеред моїх рурок і мого машинного приладдя, завдяки одному абажурові, одній карафці і одному нетерплячому жестові, це була не тільки хімічна синтеза органічної матерії — матерії, яку я сподіявся найти лише як якусь неозначену безформну спробку — це була крім цього її автоматична репродукція у ріжноманітних формах зроджених природою. Це було шось у роді гальванопластики, повної фотографії, а одночасно не зривало з органічною хімією. Дійсний образ відтворений у купелі служив як зліпинець, як основа, для зєднаних атомів. Штучна пожива не буде ні тістом, ні замороженою справою „желе“; вона матиме вид мяса, городини або овочів, яких буде копією.

Минуло кілька хвилин. Після цього мій винахід утратив прикмети чуда, яким воно стало, завдяки своїй нежданості та несподіяної величини. Коли він став довершеним фактом, він попав у ряд інших чудес уже викривлених, таких як телефон, телеграф без дроту, радіографія...

Я встав. Зрештою, моє недосконале приладдя відкрило мені тільки тайну, і більше нічого. Викривлені, брудні образи, надто швидко відбиті, лишили в купелі тільки дві гідкі личинки.

Я записав як предмети були розкладені. При помочі люп, спектроскопу і мікроскопу, які я відшрубубав, я зорудував апарат при помочі гроша, без порівняння кращий як той, який я мав при помочі щастя...

А тоді я поклав яблуко під огнище проміння.

За цим разом у непорушній пливкій мішанині засяло нове яблуко, повне, виразне і точніське. Електроліза робила своє. Я був зворушеним свідком невиданого процесу. Образ не переходив ніякої зміни. Коли ця операція мала скінчитися? Я не знав, який знак дасть мені про це знати...

Цим знаком був газовий осадок, що вкрив росою образ довкола. Але це вже не був образ. Це було друге яблуко. Синтетичне яблуко. Яблуко науки, добуте мною з матірньої рідини з такою любов'ю та нетерплячкою, як Адам міг зривати заборонений овоч.

Правду кажучи, чи це яблуко спокуси не могло було видатись небезпешним для вірующего?

Я взяв його в свої руки. Я обтер його. Я приклав його до другого, оригінального Мало сказати: вони були подібні; це було те саме яблуко. Я зважив його. Розрівав. Порахував зернятка. Попробував смак одного, другого, не лякаючись долі першого чоловіка...

Їх тотожність була повна. Модель співсутній з оригіналом був найточнішим двійником цього оригіналу.

Яке яблуко втишило коли гарячішу смагу? О, яблука! дивно упривілеєні овочі, якими Легенда та Релігія наповнюють свої промієністі сади... Парис, Гераклъ, Адам... Я.

Я подивляв довго у своїй жмені частини славного яблука — першого, яке не зродилось з квіту. Воно було цінніше, ніж якби я був його зірвав із Гесперидського Саду... Зрештою воно коштувало мене більше як куля з масивного золота. Я видав сила гроша на ніжні апарати і рідкі предмети, як наприклад радій. Перше витворене мною яблуко коштувало мене приблизно 700.000 франків.

В інтересі правди слід додати, що пів години пізніше ціна його продукції впала на половину. Я витворив яйце.

Цього вечора я обідав наскрізь історично. Мій обід, скромний і могутній, складався з яйця Колубма і яблука з Раю.

Я зів їх знаменито і спав чотирнайцять годин без прокиду.

* * *

Мій винахід з дня 20 грудня зведений до дійсної величини. Він шойно початковий.

Від учора знаю про це. Я вжив останніх десять днів цього року на працю, щоби ці почини довести до якогось завершення. Мене гіпнотизувало бажання зробити свій винахід практичним, обернути його у промислове знаряддя і якнайхутше віддати до загального вжитку.

З цією метою я збудував нашвидку апарат, якого механізм видається мені майже вдоволяючим. Він гарний на око. Первісна мийниця перемінепа на акварій, в якому можна помістити 30 літрів змішаної рідини. Від учора я знаю, що я потрібую її в багато більших розмірах.

Від 48 годин усе це приладдя може функціонувати. Я квапився, щоби його викінчити, бо хотів з нагоди Нового Року зробити перевірку мого винаходу.

Моя мама приймає нас щороку в себе 1-го січня: мою жінку, мого брата і мене.

Кілька днів тому я повідомив її, що цим разом я сам принесу всі харчі.

Тому вчора я вибрався до Парижа і купив на базарі індика, з пірям, лосося і перші овочі.

В 2-ій год. пополудне я почав від індика репродукувати мої орудки, щоби принести мамі лише самі „знімки“, фотоплястичні „кліші“, а не, очевидячки, правдиве м'ясо, правдиву рибу або правдиві овочі.

Шойно вчора зрозумів я слова Паскаля: „радощі, радощі, радощі... сльози радощів...“

Від 20-го я не робив ніякого нового досвіду. Я мав лише готову репродукцію яблука та яйця при допомозі фотоплястики, яку я хотів назвати влучніше радіоплястикою.

Мертва птаха була моїм третім моделем. Мертва риба — четвертим.

Саме тоді, коли синтетична птаха творилась таємно у гущі образу і коли я ждав на сигнал газового ферментування, мої думки подавали на схвильовану юрбу, яка не має провідника і жде на свого керманича. Безладдя сил без дисципліни. Хаос при недостатчі проводу. Мішанина, яка хоче щойно стати якоюсь сполукою.

Нарешті перші бульки причіпились до тіла, що плавало в рідині. І я вродив пливку матрицу.

Сотворена птаха вийшла з родючого лона.

Я взважував на долоні мокрого трупа.

Так само колись у померках давнини перші клопоті органічної субстанції творились у лоні морських вод.

Море!

Я мав вражіння, що якесь хвилювання ранило мій мозок у болючій насолоді.

Море!

Нераз, щоби приготована мішанина дійшла до своєї повноти, досить докинути до неї ще одніську течійку. Так само ця одна думка „море“ зясувала в мені всі завішені десь сили.

Анархічно розкинені, вони ввійшли в якийсь звязок. Ріжні сторінки мого власного „я“ осліпили мене наслідком того, що свідомість мого розуму неждано знялась до свого шпилью.

Море!

Який-же хімік був з мене! Мені здавалось, що я зачинаю цикл синтез, додаючи свою працю до праць Шіценбергерів, Русселів, Фішерів, Маярів, Бертельотів; я вірив, що доповняю їх студії. І нема сумніву, що я цього dokonав. З такого становища можна було глядіти на мій винахід. Але до чого довели в дійсности всі мої обрахунки та всі мої досвіди, як не до того, щоби відтворити в лябораторії явища первісних віків, коли життя родилось з моря під впливом сонця?

І я бачив у своїй голові ці перші почини: самотність опустілої землі — землі, яка була тільки морською кулею. Я бачив безмежну хвилю. намулисту, родючу, непомірно більше радіоактивну як теперішні моря, — могутню хвилю, запліднену колишнім сонцем, не таким жовтим як нині, а білим або синявим — сонцем непомірно багатшим у проміння. Я відтворював собі енергійне проміння, що пронизує солону воду крізь атмосферу складену з гелія та водороду у назриваючій стані, в якому їх посочвечення зростають у напрузі.

І нарешті бачив я наслідок великанського акту запліднювання і як самозривною силою родились із себе перші вияви життя, перші організовані субстанції, що плавали на матері-воді як непримітні повісма.

Від тисячів літ ці хімічні сполуки неможливі вже природним шляхом. Століття гляділи на велику зорю та її планету, як вони щораз більше хололи. Сонце пожовкло. Постарілось як море. Пригнічене знесиленням; а безплідна хвиля є лише стихією, де створіння плодяться самі, передаючи спадщину свого сяючого предка і бурхливої пра-матері — морської глибини.

Життя — дочкою Сонця та Моря! Якою незбагненою традицією зберігли мітології неясний спомин про біологічну правду, яку Наука ледві відкрила сама? Як розяснити факт, що коли наші вчені висловлюють цю правду, тоді вони обмежуються тільки до того, що передають своїм жаргоном слова найдавнішої старовини? Скільки неприємних формул повторяє лише значіння фрази „і дух Божий панував над морськими хвилями“! „Венера зроджена з піни“—такий є зміст неодної наукової розвідки!... А чи я, навіть сам не запримітивши, пірнувши в свої цифри та маніпуляції, не відтворив попросту на свій лад кілька промінів старого Феба і кілька краплин Амфітріти, цариці моря? До сто чортів! доказом цього були мої настільні записки. Треба було тільки про це подумати. Ріжниця в словах. Бо хімік, кажучи окис водня і хльорак соду, не думає ні про воду з неба, ні про сіль з моря. Від альгебраїчної формули досить далеко до образу народин світа.

А прецінь я відтворив саме це: народини світа. Найшов радіогенезу! Силою мого знання відмоджене сонце запліднювало море Ювенції*).

Я завернув їх до первісного стану, найшов умовини стихійного родження. А що моя радіоплястика зняла первісний механізм природи на вищий рівень досконалости, то створена мною планета могла родити у моїй штучній воді цілі, викінчені створення.

Я шукав лише сірої протоплязми, а найшов живучу субстанцію, живу істоту. Нема сумніву, що вистачило на місце тих трупячих моделей, покласти живі моделі, а можна було зробити поруч них так само живу їх копію.

*) Німфа, яку Юпітер перемінив у водограй, даючи їй силу відмоджувати тих, які придуть купатись в її воді.

А тоді вже байдуже, чи матиму до діла з птахою, плазуном, ссаком чи рибою, звіриною, чи людиною — вся ця операція не буде складнішою.

Ось яка думка вдарила в мене громом. Щастя вкрило мене блискавками. Я почував себе на збіччю вершини, що веде мене до апотеози. І гордощі надули мої груди подумом слави.

Я стояв на непорочнім шпилі. Я мав силу розбуджувати життя, творити людей. Я був Творцем! Летка іскра послухає мене! Те, чого не вмів доказати в легенді Титан, я докажу. Це чудо було доконане як можливість. Я був Прометеєм, і Прометеєм переможцем.

І тоді, я вхопив кусень вугля і як переможний величень, написав на дверях, у честь тамтого, в поклоні перед своїм переможеним предтечою, якого я помстив — написав його імення, — моє.

Скінчилось. Вибуховий блиск пригас, коли вибухнув. Лишилось з нього лише блажене вдоволення і гарячкова нетерплячка, щоби якнайхутше взятись до роботи.

Я скінчив репродукцію харчів і вернувся до Парижа, на обід, на вулицю Конде, як я заповів, узявши із собою сфабриковані мною дуплікати.

*

Нинішній обід вдоволив мене вповні. Ілюзія — якщо це була ілюзія — була повна. І я сам не міг відкрити найменшого своєрідного запаху або смаку, складу чи вигляду в цих поодиноких синтетичних стравах. Зжарений індик був чудесний. Лосось був незвичайно свіжий. Хвалили мене за смаковиті еспанські карчохи; а моя мама, щаслива, що бачила мій усміх, невтомно повторяла похвали про красу солодкого винограду і запах полуниць.

— Що за чудак! — казала вона, дивлячись на мене з радісною усмішкою — який він гордий цим!

Якби вона була знала! Якби вони всі троє, вона, і мій брат з жінкою, знали, звідки взялось те, що вони їли!

Я насолоджувався їх оманною, мев переодягнений Бог. Я лишив їх у пересвідченні, що їх господар є гільки... Амфітріоном*).

Та я закrywся буцим-то подорожею, щоби хутко з ними розпрощатись. І я вернувся сюди, до Вільжуїф.

*) Тут у такім значінні як у комедії Мольєра „Амфітріон“ : багатого господаря дому та себелюбного.

Від завтра мушу мати нову балію.

Нині вечер, знаючи вже, хто я такий, я хотів писати, хоча я вже все це написав на дверях, одним словом.

Ах! я розумію тепер, чому я так кохав життя! Це було моє покликання.

* * *

Д р у г а ф а з а.

(Ми рішили, що для читача дуде вигідніше, коли зєднаємо кілька записок Рітара Сіріга, з ріжних дат, під одною, так, немов би вони були писані одного дня. Також відкинули ми з них ті, що повторяються на ту саму тему і які, на нашу думку, не мають зв'язку з акцією. В дійсности, цей денник складається із стенографічних скорочень і є подекуди сильно замазаним бруліоном, важким до відчитання. який треба було зредагувати і приготувати до друку.

Примітка авторів).

8 січня.

Усе готове. Маю балію. Я зміцнив її теплоту. Побільшений апарат видається мені в добрім стані. Чи його можна буде удосконалювати? Нема сумніву. Побачимо це далі.

Гарячка кипить у мені. Живу в горіючій мрії. Перемога величне річ. Але невідхильна близькість перемоги стократно краща. Бути напередодні свого коронування? Завтра: творюем. Головокружна нестямя! Почати з амбіції крамничника і дійти аж туди, де я нині. Мріяти про пушки з консервами, а скінчити на перетворенню людства. О, Доле!

Завтра, Бертельоте*)! де будуть твої штучні лабораторійні фабрикати, твої природні істоти, але неживі?

Завтра покидаю моделі „мертвої природи“.

Купіль готова. Вона зберігається при спокійнім деннім світлі, як чутлива кліша в темноті. Лише віднай-

*) Гляди примітка на ст. 118.

дене сяйво соняшної молодости може єдине мати вплив на неї.

Перші експерименти зроблю на собаках.

15 січня.

Я дістав три собаки від живолупа.

Моя перша спроба не була щаслива. Звіря сіпалось. Я занадто стиснув мотузки. Здохло, заки експеримент був скінчений. Вислідок: два трупи. Зате ствердив, що машина функціонує чудово.

Чому-ж не вдалось з другою собакою? Чому я витягнув з ванни лише здохлого мопса, хоча модель живдалі? Тому, що занадто рухався. Ці бестії — неможливі. Шамотаються, стогнуть. Образ хвилювався невпинно. Копії бракувало виразних рисів. Серед таких обставин, чейже нема чого дивуватись невдачі! Це такий-же мертвонароджений плід, як кожний інший. Треба тільки почати ще раз. Сміливости!

Знімка „з ворушкового моделю“ — не дуже гарний вид.

Для обережності я спалив обі копії. Це ще найкращий спосіб, коли треба, що мертве тіло зовсім шезло. Вогонь нищить знищену матерію. Моя грубка при печі тягне добре. Гаряче вапно або сірчаний квас дають швидше наслідок, багато менше радикальний. Найважлише тепер, щоби ніхто не міг запримітити тотожності, яку я продукую. Якби це відкрили, тоді впали би на сліди моєї праці.

Два мої моделі я закопав у глибині саду; один здох випадково, другого я вбив, щоби зробити досліди у середині його організму. Треба було перевести анатомічне порівняння.

Вбиваю? Ясна річ. Життя одиниці не йде в рахубу, коли річ іде про життя родів, а ще менше, коли річ іде про саме Життя, повне, безмежне і яке можна би назвати „божеським“, якби тільки цей прикметник мав якийсь зміст.

Що називаємо „божеським“? Те, чого не розуміємо. Бог це нероз'яснене. Вірючий захоплюється власним незнанням.

16 січня.

Здивування. Сум. Не розумію. Третя собака, цупко привязана до дошки не ворохнулась. Майже ні. А проте я дістав лише репродукцію її трупа...

Правда, що деяких рухів не можна було би тримати на протязі 20 хвилин, потрібних підчас позування, без наслідку смерти. Я не можу задержати віддиху або кружби крові, так само ні як і невинного руху у нутрі тіла, що є невіддільним від самого життя. Правда, й те, що собака, чи якенебудь інше звіря, не в силі обмежити свідомо, на даний знак, ті рухи, які в деякій мірі залежать від волі...

А втім, мені видається, що результат був безнадійно негативним.

Образ віддихав, боки віддихали аж до кінця експерименту, аж до хвилини, коли почали творитись бульки. Нераз усе захололо неповоручно. І я витягнув лише трупа, ще теплого — звірину, яка саме вмерла, хоча й не жила...

Я приголошений, задуманий. Розріз трупів двох звірят-двійників не виявив ніякої різниці, хоча би найменшої, у внутрішній будові тканин. І тут і там бачив я під мікроскопом, однаковісенько складені тисячні ніжні молекули, яких взаємні реакції спричиняють хімічне явище життя...

Але чому так легко можна вбивати, коли так важко родити?

Треба думати. Працювати. Робити досвіди. Мета лежить далі, ніж я гадав.

18 лютого.

Нема сумніву: електролізу треба поширити. Велика матеріальна праця. Одночасно — переробити парові рури з живого срібла. Перевірити також бомбардування радія.

13 марта.

Я дійшов до дна мого знання: моєї сили. Якщо досвіди не відкриють передімною нових овидів, я не можу додати нічого до механізму радіогенези.

Отже час експериментів знову вернувся. Година перемоги пробила.

Я рішився вжити людський модель. Звірята занадто рухаються. Свідома істота зможе здержати віддих, заплющити очі, замовчати.

Врешті: моя мета — відродити людину, а що все готове...

Прегарно. Але людська недискретність? Чи я не повинен її лякати, коли треба би було продовжити тайну?

Ні. Ніяка жінка не видасть мене ніколи. Вона дала би себе швидше вбити, ніж мене зрадити. Я роблю з ними, що хочу. Вони кохають мене і лякаються мене, а це найкраща підстава залежності. Не було такої, яка не послухала би мене. Гадаю, що є в цьому щось з гіпнотичного впливу. Я не роблю цього навмисне. Мій погляд спочине на якійнебудь і вона — моя. Не чванюсь цим ні трохи. Я не одні такий.

Отже: жінка.

Якнебудь. Якна око.

Та хоча як я певний щодо свого впливу, перша річ: подбати про потрібну обережність. Ця жінка не повинна знати ні Сіріга ні Пантрі. Вона не знатиме ані хто я такий, ані де вона. Я привезу її сюди автомобілем, окружним шляхом. Коли проходитиме коридором у мурі, завяжу її очі. І закрию свою машину та ванну завісою.

Що далі — побачимо.

У наелектризованій ванні ворухнеться нова Галятея... Не маю сміливості повірити в це. Коли починаю себе тепер аналізувати, тіні сумнівів прокидаються в мені.

Треба їх позбутись. Повірити в себе. І передбачувати.

Творитись ме жінка, виринати на поверхню, подібна до тої другої, що лежатиме на канапі поза завісою. Ідентична з моделем, але самостійна...

Самостійна? Подумаймо.

Той самий мозок — ті самі здібности. Та сама індивідуальність. Такі самі фібри витворюють такі самі думки. І обі памяти будуть однакові, тому, що є двома акумуляторами, однаково введеними в рух.

Тільки від хвилини цього наукового народження, від хвилини цього подвоєння особи пічнеться життя двох істот, нехайна їх диференціяція, залежно від ріжного середовища і ріжних обставин...

Остаточо, що мені на цьому залежить? Обсервація принесе мені раду. Перш усього треба приготувити затулку на рот, може й мотузи, щоби моделька не чула нічого підзорливого поза завісою... Ех! до біса! зваживши, що радіоплястика репродукує все, колиб я цю особу звязав і затулив їй рот, тоді її копія мала би також на собі всі ці предмети!... Ні, моя гостя могла би ще перелякати на смерть. Чорт знає, що таке підозривала би...

Я заплачу їй щедро. Вона не покажеться в селі. Після побуту, яко мога найкоротшого, я відвезу її нічю назад, манівцями. І до побачення!

А з к о п і є ю... Передбачую деякі клопоти.

Все-ж таки треба подумати.

К о п і я, вийшовши з купелі, буде такою самісенною жінкою. Вона не буде розуміти, що з нею трапилось. Вона не знатиме, так само як її оригінал, що їх є дві. Вона або схоче вернутись до хати, або лишитись при мені... У всякому разі те, що вона вважатиме своїм минулим життям, зватиме її до себе. Чи її приятелі, чи її звички... І колиб я хотів заперти її ще на якийсь час... Мої примусові часті виїзди... Важко позбавити її свободи. Ех! що там! Моя перевага над нею розв'яже труднощі. Яка жінка не є шаслива під моїм терором? Гадаю, що навіть синтетична жінка теж!...

Врешті решт, чи я не маю права життя та смерти над істотою, яку я видав на світ? І хто-ж запримітить, що вона шезла, коли ніхто й не догадається, що вона існує?.. А після неї — інша! З моєї ванни може вийти цілий полк!

Киньмо це. Може мій винахід приготовляє мені якікь несподіванки у царині умовій...

Ця нова жива особа може буде тільки великою лялькою Кондіяка*) позбавлена розуму та почувань, так само як новонароджене немовля. *Tabula rasa*? Треба буде щойно її виховувати? Хто знає? Киньмо це. І перш усього спробуймо, чи це вдасться!

Чи вдасться... Ворування мого серця почислені.

2 квітня. 1 год. у ночі.

Я щойно вернувся до хати. Відвіз її на площу Бастилі, де найшов її.

Невдача.

Образ лишився подібним до модельки аж до кінця експерименту.

Нахилений над басейном як над замороженою колискою, я глядів з острахом, як вона клалась там, супокійна, слухняна, зовсім непорушна, осяєна передісторичним світлом.

*) Натяк на одну теорію франц. філософа Е. Condillac'a (ур. 1715 пом. 1780).

Коли появились перші бульки, я пірнув своїми руками в гарячій воді і добув звідти відбитку — жінку!...

Та в руках лишилась тільки померша.

З тим самим ментом, коли кінчилась таємна сполука безмежно дрібних частинок, з ментом, коли твір доходив до свого завершення, всі вияви життя покидали людську форму. Всякий рух спинився. Всі коліри щевли. І смерть оволодівши предметом, так само як бере у свою владу живі сотворіння, неждано відкрила трупа блідиною привиду!

На одну мить зрепродукований організм дійшовши до критичного вершка, хилитався між життям і смертю...

Смерть легко взяла верх над життям.

Невже-ж я створив лише річ засуджену на те, щоби негайно зігніла?

Ох! як це страшно творити смерть, тоді, коли нашим бажанням було творити життя! Мій басейн — колискою? Ні — домовиною.

Я випустив з рук у воду посинілу голову. Мій смуток мав на собі тягар прокляття.

А тут я приготував затулку та мотузи! Що за глум!

Моделька не скаже нічого з того, що бачила. Це пересічна добросерда жіночка, що не має звички ставити собі якихсь питань. Хустина на очі, завіса, хропіт колісцят, таємність моєї кімнати, все це для неї має щось з фантазії, на яку вона згодилась, без спротиву. Вона належить до тих жінок, яких уже не дивує ніяка примха. Вона покинула мене з жалем. Ця вся пригода бавила її. І вона тепер щаслива із своїми 5000 франками. Це-ж маєток! Я певніший щодо її мовчанки, як до власної дискретности.

— Шкода — сказала мені. — Я охотно лишилась би довше.

Вона не знає, що вона лишилась — у трупячій стані.

І я тепер сиджу з її тлінними останками.

Чому? Чому мені не залишилась жива?

Що трапилось у цій перелетній хвилині хімічної нерішучости?

Життя... Що це за тайна, яка держить нашу субстанцію в рівновазі, на межі розкладу тіла? Наше тіло завсіді невідхильно zagrożене стервом. Одна мить перемінює його в гідь. Непримітно мала подробиця, задирка волоконця чи посудини скидає його на найнищу ступінь матерії... Що бракувало ось тут недавно тому тілу, щоби воно могло встати і піти, замість провалитись у порож-

нечу? Воно ж здорове... Не можу навіть сказати, що воно вмерло, бо знаю певне, що воно не жило ніколи...

Треба подумати.

3 квітня.

Перевів я розріз трупа сяк-так. Зробив аналізу.

Не найшов нічого аномального. Наскільки я міг перевірити—все в порядку. Трупові нічого не бракує; ні зрадних слідів минулого життя, ні найрізномірніших ознак найбільш дійсної смерти. Тільки:—нема ніякісеньких прикмет живучості, яку зберігають деякі ткани ще якийсь час після смерти людини. Отже, що? Ніякого життя не було в ньому? ні на одну мить? Чи підчас ділання радіо-генези, моя химія мала таку саму силу оживляючи цю копію, як шофер, коли вводить у рух мотор авта перед відїздом? невже-ж мотор не мав би їхати і перестати обертатись, коли кінчимо ним крутити?

Отже?

Починаймо з початку. Може мотор поїде при другій спробі, коли я вжину якихсь „штук“.

Покищо треба справитись з тим, що найбільше не-гайне. Треба спалити.

8 год. вечір.

Скінчене. Все повернене в попіл.

Дивний день. Число мерців збільшилось, хоча число живих не зменшилось. І шез хтось, який ніколи не народився.

4 мая, північ.

До завтрішнього вечора задержу свій другий плід. На жаль, ще один труп!

Цікаво перевірити, чи смерть поводитись ме з ним як з природним тілом, чи воно пічне псуватись якимсь іншим способом.

І ця дівчина, так само як перша, не противилась мені ні трохи. Я міг би найти на цій землі стільки співробітниць, скільки лише забагнув би.

Маю надію, що їх листа незабаром буде скінчена. Та для обережності не буду користуватись ніколи двічі тим самим моделем.

У записнику записую „Бастиля — 2 квітня — 10 год.“ і „Панген — 4 мая — 2 ч. попол.“ Не хочу зберегти про їхній побут у моїй лабораторії ніяких інших слідів.

Вона мала кілька дорогоцінностей. Я казав їй постягати їх. Коли з таких предметів раз зроблена репродукція, тоді їх важше знищити як людське тіло, білля або сукно. Не можна себе зраджувати.

На цей раз я рішив не вкидати копії до купелі.

Спочатку простягнувши її на секційнім столі, я вжив усіх можливих засобів, щоби переконатись, чи смерть — безсумнівна; холодне зеркало підложене під ніздря не вкрилось ніяким випаром, волосинки під носом не ворухнулись від ніякого леготу. Живчик — неістнуючий. Нема найменших ознак тремтіння серця.

Я пробував розворушити електрикою внутрениости та язик, ужив усіх засобів для піддержання штучного віддиху. Бездушну форму я сік рісками та бив по лиці.

Надаремне.

Чи треба аж ждати на воскресення? А може ще більше?... Невже-ж у цих тілах не дрімає хоча би найменша іскорка, що в силі розбудити „великий огонь? Не хочу прийняти такої думки. Треба схопити точно-означений мент, коли експеримент кінчиться. А тоді, із швидкістю блискавки випередити смерть, яка жде причаївшись до скоку! Це боротьба за скорість між сірником і гасильничкою, наздогін воску, якого запалений гніт хоче розгоріть аж до білини!

5 мая.

Я захоплений своїми обсерваціями. Смерть поводитьсь з моїми творами як із дійсними мерцями. Я сказав би майже, що вона дає себе ошукувати. Реакція мязів має азотовий квас. Задубіння тіла відбувається чудово, згідно з природним процесом. Я — пан смерти, цар темряви. Але життя? Світло? Коли?..

14 мал.

Вчора третій експеримент.

Нічого нового.

Я квапився.

Ужив ритмічної помпи, щоби піддержати віддих.

Ніякого вислідку.

Тоді я покористувався великим засобом, страшним :
надрівав груди і масував серце повною долонею.

Нічого.

Усе згоріло. Всі мої мрії йдуть з димом.

А втім: я завято вірю. Бо з усіх моїх подрібних
обсервацій виходить, що моє мистецтво копіює точнісько
Природу. Я маю ту певність, що із тіла витворюється
життя, так само як з печінки жовча з мізку думка. І тільки
якесь там зернятко піску перешкаджає мені, що я не в силі
„пустити в рух“ своїх моторів.

30 мал.

Так, основні міти, великі первісні легенди містять
у собі суть правди. Біблія каже, що Бог створив мушину
раніше як жінку. Чому-ж мектувати такою біблійно-біологічною
вказівкою ?

Потрібую мужеського моделю, сина Адама.

Як його вибрати? Покірливого, несміливого, на якого
можна мати легко вплив... Треба взяти молодця, якого
можна буде залякати тими самими погрозами, що жінки.
Дати йому добру плату, як і їм, але так само як і їм обі-
цяти йому смерть як кару за всяку недискретність.

Вже знаю: візьму кельнера з каварні „Архіви“, Состу.
Це вимріяний „зразок“ — тютя з поливяним носом, гу-
ляка, боїться власної тіни. Ще й пригадую собі, що він
згадував мені раз про Вільжуїв. Знає це місце. Байдуже.
Воліє цей *minus habens* як якогось мені невідомого.

2 червня.

Експеримент приніс таке саме розчарування як і по-
передні. Я лихий. Скажений безсильно і гупо. Пробувати
покликати до життя цього зорганізованого манекена, який
не знав ніколи ніякого іншого існування, як на образі
відбитім на матовім склі фотографічної темниці... Парадокс?

Ні, ні і ні, я з цим не згоджусь. Легені втягають і випускають повітря із штучного віддихування. Тіло є вражливе на поличники. Серце в моїй жмені є еластичне.. Одного не можу зрозуміти — психологічної секунди, тої блискавкової митті, яка виринає між закінченням радіопластики і першими проявами розкладу, в глибині віддихового про-воду.

Завзяття!

4 червня.

Я спалив учора вечером двійника Сости в саді. Кел-ська думка. Хмара диму. Заграва. Стораз краща кухонна піч, але щоби з неї користати, треба раніше тіло шматувати, а це втрата дорогоцінного часу.

10 червня.

Арештували Состу, обвинуваченого в злочині. Його подорож до Вільжуїв дає йому „алібі“. А проте він не покликався, на нього. Він не скаже, бо інакше вже би був сказав.

Віддихаю спокініше. Заки переведуть над ним суд, моя праця не потрібуватиме вже таємности! Зрештою дола цього паяца зовсім нецікава. Одного чоловіка менше, овва! Зате я маю свою ванну! Народини людей можуть меншати. У майбутности не треба буде їх родити. Будемо мати фабрики готових людей!

Та це мрії. Покищо фабрикую тільки трупів.

5 серпня.

Ще одна невдача. Список моїх експериментів видовжується у записнику. Вже сьомий з черги: Реамюр — 4 серпня, 8 год. веч.

І ніщо, ніщо, ніщо!

Стогну як доктор Фавст, згорблений над своєю завороженою книжкою в альхімічній печері.

Час змінє коліри. Печера стає лябораторією, альхімік дістає назву хіміка. І старі мрії, невпинно пошукувані, врешті стають тілом. Коли вони житимуть? Коли заблісне цей день?

Дарма, що на протязі віків передавали собі покоління жагуче бажання творити життя — покищо, нині, нічого ще не зроблено. Гомункулус — жива людина, що має вродитись під нашими пальцями перегриженими всякими квасами, пораненими вогнем чи різним промінням, покищо не вийшла з наших печей. У хімічних сполуках повстали задеревілі кристалізації, бездушні альги прикрасили дно реторт, у моїй радієм осяєній ванні поселились трупи. Одначе життя, якого ми шукали, відмовилось слухати нас з віку на вік. І починаючи від рурок та лийок, моя балія лишається так само порожною як казан старинних ворожбитів.

Чи-ж Прометей не був першим альхіміком? Чи не він завдяки поступенним аватарам*) називався: Альберт Великий, Люль, Флямель, Парацельсій, Квентон, Бертельо, Сіріг? Чи-ж це не його безсмертна мрія проводить мою діяльністю? Чи не є я останнім вживленням легендарського Титана себто людини, в якій тепер жевріє невміруща Ідея?

Я — Прометей. Так само як він пірвав огонь і я найшов його. Бо я також маю вогонь: іскру. Бо грім це екектрика, а електрика це світло. Отже я питаю себе, питаю в собі Прометей. Скажи, Титане, за яку заборонену перемогу, за який хвилевий успіх вазнав ти карі від вірла?...

За ніяку перемогу. Орел це безсилля, це пораза! Ганьбою моїх творінь є те, що вони не є сотворіннями!

Чи-ж нарешті я не зможу заспокоїти тебе, ненастна туго людства, томляча потребо творити? Чи проживу досить довго, щоби перемогти? Чи він, Прометей засміється обличчам Сіріга, станувши перед величним твором, він, що стільки разів умирав, не посунувши навіть цього твору вперед? Чи я буду ним? Я, чи може в майбутности, інше втілення Ідеї — нове перевтілення мого „я“, яке є тільки ідеальним, безсмертним Прометеем?

Ах! колиб я вірив у душу, якби я справді вірив у реінкарнації! Якби я тоді вірив, що я справді — Прометей! Яким певним був би я, що відживу пізніше в іншій постаті, щоби довести до краю „божеський“ твір, коли моє бідне серце не лишить мені часу зробити це за цим разом!

*) „Аватар“ — так в Індіях називають перевтілення богів, головю Вішну. Те саме що: метаморфоза, перевтілення.

Але душа? Чи можу повірити в душу як основу відокремлену від тіла? Чи можу повірити, що душа це таке життя і що життя-душа це в дійсності полум'я, якого смолоскипами є наші тіла? Чи можу вірити, що єдина вища Всемогутність управляє цим огнем? що я тільки фабрикант смолоскипів, мертвих свічок? і що запальник гнотів не може стати живою людиною? Що за чудасія? Я стою проти Біша, на боці Маженді і Кльод Бернара*). Життя не є „якоюсь цілістю функцій, що ставлять опір смерті“; нема „життєдайного принципу“. Життєві акти є лише фізико-хімічними явищами. Життя з горінням, спонтанічним горінням. Тіло мусить черпати всгонь із себе самого, у бажаний мент, мов науково приготований лік, поділений на дози. Коли воно вмирає, коли вогонь у ньому гасне, тоді нищиться фізичне паливо, з якоїсь причини, такої чи іншої.

18 серпня.

Вчора мій 8-ий експеримент: Ля Вілет—17 серпня — 4 год. попол.

Ніщо! Тільки одна жінка, що приїхала та відїхала, залишаючи свій мертвий портрет.

Я попросту борюся з трупом, із смертю, з життям, — чи я знаю з чим? Але борюся.

Але я поборений.

Ким?

Розпука мене хапається. Зробив я секцію трупа. Держав я в своїх руках складний мозок з його півшарами, звоями, глибокими закрутинами. Розрізаний на половину він видався мені подібним в усіх пунктах до правдивого мізку: білою субстанцією, сірою, шишковою железю, в якій Декарт добачував осідок душі.. Фільософія. Поезія.

Пізніше, орган за органом, я розкладав довго мій органічний „мотор“. І не найшов у ньому нічого зіпсованого...

Та заки тіло відало із себе останній віддих, я кинувся на нього. Я розрізав груди ще в ванні. Серце ще билось. Я вхопив його в долоні і у супровід його ударів,

*, Bichat (ур. 1771, пом. 1802) славний франц. лікар, анатоміст і фізіолог і Magendie (ур. 1783 пом. 1855) франц. фізіолог, відомий із своїх студій над нервовою системою. Найбільший з них Claude Bernard (ур. 1813 пом. 1878) найвизначніший представник експериментальної науки при кінці XIX в.

піддержував його. Воно неждано зупинилось; бульки множились і смерть починала панувати над моєю скінченою статуєю!

Не кажіть про удушення або втоплення. Я найшов проти них уже віддавна спосіб при допомозі віддихача, приноровленого до моделя; цей віддихач також репродукується, а допомагає витворюваному образу віддихати через рурку, якої жерло виходить на поверхню налітої у ванні рідини.

Ах! який борець змагався колинебудь так завзято, як я! Який любок мав стільки пристрасти в своїх обіймах!.. Цілу годину витрачував я все своє знаття, всі свої сили! Я розбуджував, заохочував, приказував...

І ніщо!

Якась безвладна сила стоїть проти моїх живих сил. Пасивний опір стримує мої наступи. Я надібую непохитний антагонізм чого сь. І мушу берегтись того нахилу ума, який спонукує нас завсіди дошукуватись у предметах якихсь намірїє, якоїсь особовости, раз прихильної, раз ворожої. Ми покvapно добачуємо в ріжних енергіях, а навіть у пасивних станах, значіння чогось одноцільного і назву якоїсь істоти. Під покришкою тайни щось не видко стає ким сь. Я вже сказав: ми не в силі без страху знести існування незрозумілого; і тому робимо його богом. Таким робом грім став Юпітером, а душа Психеєю. Ось саме тепер, я збунтований проти власного безсилля, пригортаючи в своїх обіймах надлюдським зусиллям незворушний предмет, яким хочу заволодіти, я мав вражіння, що на мить борюсь з якимсь темним, великанським противником, який боронить свого добра своєю непереможною масою.

Як мусів би я його назвати, якби мій розум піддався моїм слабощам, моєму інстинктові? На думку про це знизую плечима. Що таке? Невжеж тому, буду винаходити Бога, що маю боротись проти неназваної сили? тому, що знесилення путає мене і насилає на мене свого хижака?

Гей, Сіріг! Нема ні Бога, ні позагробного життя. Єдине, що існує це туземне життя і матерія. Людина є місцем, де блукає думка, яку він очищує так само, як квітка видає свій пах. Бо це химія. Душа звязана з життям. Куди вона йде після смерті? Вона йде туди, де є полум'я погаслих смолоскипів. Вона щезає.

Є дві можливости: або я не викрав іскри вогню, або ця іскра захолола в моїй руці.

Гаразд! Я роздую її, як треба буде! А як буде треба, я викраду її!

13 вересня.

Ех, чорт! Щоза розчарування. Мій девятий експеримент найгірший з усіх. Це досконалення було лише безглуздим назадництвом. Я не бачив ніколи чогось страшнішого, як ця рбздута, липка водна пухлятина, яку я витягнув із купелі. Ще й на нещастя, модель не міг довше залишитись.

На цю молодичку ждали дома, у Монтрей, перед північчю. Я мусів додержати своєї обіцянки і відвезти її аж туди. 5000 франків за один портрет, ще й „проциндрений“ — це дорого. А мої фінанси тануть як сніг.

А проте не треба квапитись. Я дійшов до пункту, в якому кожний дослідник повинен зупинитись, отямитись, надуматись. Крім цього, слід було би робити експерименти в довших відступах часу, з огляду на дим (його вже запримітили). Тому вважаю розумним не продовжувати того побуту, який не має добрих виглядів.

У всякому разі, в низці моїх дослідів чогось бракує. Я переводив паралельну секцію собаки і її двійника; також розрізував двійника людських моделей; одначе я ніколи не робив такої паралельної секції із людським тілом і його копією. А це треба. На них треба би також ствердити, чи є такі самі.

Признаюсь, що відганяю від себе перспективу жертвувати моделем для простої перевірки такого рода. Пізніше побачу, чи це конечне. Та спершу я хотів би попросту зробити репродукцію з людського трупа, з тіла мущини або жінки, що вмерли звичайною смертю, і прирівняти їх подрібно з їх репродукованою знимкою.

Звідки таке тіло дістати? Ось де hic. По шпиталях бракує трупів; їх статистику ведуть суворіше, ніж колинебудь; знаю це від мого брата. Недобрий час для підкуплення якогось сторожа із анатомічного інституту. А доба резурекціоністів минула. Отже, коли вже треба би вбивати, я волів би зробити все на власну руку.

Справа не така проста. Подумаю над нею. Але вже тепер бачу, що найкраща розв'язка ситуації була би: відкопати в ночі якогось доброго трупа.

14 жовтня.

Я знов тут.

Маю цілий плян загальних дослідів.

І спеціальний плян, як роздобути тіло для секціонування — тіло, що жило.

Від кількох днів я рішив украсти його у ночі, на однім цвинтарі.

Я був на похоронах. Запам'ятав собі, де знаходяться свіжі гробниці.

Не знаю, чому я так гаяв з цим. Хіба з огляду на досить велику вогкість, яка не могла лишитись без впливу на стан тіла мого покійного помішника...

Та нині вранці читаю про смерть славної акторки Манони Дюге, що вмерла без недуги. Кажуть, що її тіло, зрештою зовсім незмінене, забальсамували так само, як звичайно переховують тіла для анатомічних студій. З цього ясно, що воно збережеться ненарушене довше, ніж я потрібую. Крім цього її поховують разом з усіма її клейнодами, а така добича відверне підозріння від моєї праці. Мотивом грабїжі буде крадіж клейнодів...

Гов! Убивати — так. Красти — ні. Небезпечно. Що зробити з дорогоцінностями? Не можна нічого, бо інакше попаду в категорію підзорливих погайних грабїжчиків і можу себе зрадити. Правду кажучи: прикра історія, бо не маю вже відваги перерахувати грошей, які мені лишились, а мої інтереси не були в останнім часі знамениті. Занедбую золотарську торгівлю і роблю зле.

Ні; дорогоцінностей таки не вкравду. Таким робом шукатимуть слідів якогось безглуздо-пристрастного кохання. Акторка мала не одного звеличника. Люде будуть гадати, що це божевільний вчинок якогось непотішеного любка у своїй розпуці, що завдрив навіть могилі. Романтична пригода!

А хто зможе пізнати Манону Дюге у чорнім димі, що кружїлем зніметься з вежі Жана?

Отже: нема про що балакати.

24 жовтня.

Не забуваю, що радіоплястика, яка небавком стане радіогенезою, є незрівняною методою.

Чи я в цьому сумнівався? Ні трохи. Але я в усьому домагаюсь експериментальної перевірки. До біса! Адже

з людьми те саме, що із звірятами; про це знав я певне. Труп є трупом, без огляду на те, чи колись він став багатший ще на одну „душу“, чи ні!

Манона Дюге та її двійник є вже тільки одною хмаринкою між хмарами, димом, розвіяним на чотири вітри.

Мряка стала мені в пригоді. Небагато бракувало, а був би я попався; нічні вартові обходили цвинтар. Та я запам'ятав собі добре топографію Пер-Ляшез*), но і, на щастя, маю ще силу та легкість у ногах.

Зупинився я із своїм Фордом на алеї Гамбетта, якнайблище мавзолея. Я привіз із собою широчезну пелерину, щоби загорнути свою добичу. Я переїхав рогачку без труднощів. Моя товаришка, тепло вгорнена, буцім-то дрімала поруч мене...

Приїхавши до хати, я, не гаючи хвилини, взявся до операції. Таке тіло, вкрадене, могло стягнути на мою голову найгіршу біду...

В 8-й год уранці все було скінчене. Я знав, на чім стою. Два зразки краси, один правдивий, другий синтетичний, дали мені бажаний доказ. Задивлений в їх чудесну подвійність, мені не здалось ні на мить, що це сон. Їх чудова подвійна велич, якої двічі торкнулась смерть, не зворушила мене. Холодно реєструю новий здобуток, якого мені бракувало. І не жалуючи перел, думаю про іскру.

Думка про душу навідує мене поневолі. Цей метелик дразнить мене. Відганяю його; він невпинно вертається. Метелик... Так; у такій формі змальовували душу старинні Греки. Жінка з крилами метелика-махаона! Психея! Коли вона сідала на якомусь створінню — наставало життя. коли відлітала — смерть.

Ах! ах! Якби цієї ночі душа Манони Дюге хотіла втілитись в якусь форму, на чому, до сто чортів, вона сіла би? Чи на моделю, чи на його репродукції? Ручу, що ніхто не зміркував би ріжниці! Це була та сама подоба!

Сміюсь. Не можу стриматись від сміху...

---

*) Père-Lachaise, головний найкращий париський цвинтар, названий від імені єзуїта, з доби Людовика XIV., якого він був співдником. Прегарні городи, де нині цвинтар, були колись власність цього єзуїта.

31 жовтня.

Вчора вечером: вечера з нагоди заручин мого брата Кльода.

Цей день є чимсь для мене. Не можу тут давати мотивів. А проте відчуваю потребу його записати. Він має значіння в моїм житті, навіть після 20 грудня минулого року, коли здійснився мій винахід.

2 листопада.

Мій брат Кльод уже не наречений. Тепер мені вільно пояснити, що позавчора я здобув — нарешті — кохання жінки гідної мене.

Тої не можна змішувати з рештою череди.

Чому вона не біля мене нині, 2 го листопада! Календар пригадує мені, що це день моїх уродин, задушний день! Я, що змагаю до творення життя, дійшов лише до того, що помножую мерців. Вони оперезують мене своїм сліпим, мармуровим колом. Я настільки звик до їх товариства, що живі люди видаються мені смішними дивами, що не трівають, і такими нечисленими, коли їх рівняти з тою великанською кількістю вже і ще неіснуючих: померших, що жили і померших, що житимуть!

Поринаю в похмурій розпуці, не тому, що довкола мене стільки мерців, а з остраху перед кожним мерцем, якого роблю, щоби я не став подібним до нього, заки він стане подібним до мене.

Одної іскри! іскри! Колиб я вірив у чорта і в душу, я віддав би свою душу чортові за іскру!

15 листопада.

Охопив мене неспокій. Навіщо я довірився панні А...? Я не сказав їй нічого точного. Вона не знає і довго ще не буде знати про існування Пантрі та вежі короля Жана. А втім мені вихопилось кілька слів про мою працю, про мою мету. Як я міг так призабутись? Чи я покохав би її?... Охопив мене неспокій... Нинішній її лист успокоїв мене. Це вже третій. Ах! що за прегарне серце, незрівняний характер, яка душа...

Душа?... Вічно це слово! І вічно ця проблема!

А якби так було? Якби наслідком якоїсь фізичної загадки, ще непроглядної, душа існувала сама собою! А пізніше? Згодімся на хвилину на таке божевілля: що душа в силі продовжувати своє існування поза скін тіла і відлітати при допомозі незримої піддержки, об'єднаною матеріальною, як нпр. клуб пари, подув етеру? А пізніше? Чи - ж треба прийняти, що вона зв'язана з життям? Що душа і життя є одною цілістю? Що життя не могло би оживити організму, так, щоби ipso facto не вселилась у нього душа?... Дуже можна лише придбати, виплекати, на протязі життя!

Ті, що вірять у душу, не признають її існування звірятам. А проте звірята живуть. І найбільші спірітуалісти мусять погодитись з тим, що душа, як вони її розуміють, не є життям, хоча, на мій погляд, стара собака має більше душі, як двохденне немовля...

Хо-хо! Що за комплікації! Тіло це кадильниця, життя — вогонь у ній, душа — її запах.

18 листопада.

„Любер — 17 листопада — 12 година“

На протязі одної хвилиночки мені здавалось, „що... вже“. Синтетична жінка, загорнена в білля та тепле сукно, штучно віддихала, при допомозі моторової помпи. Я масував її серце крізь відчинене горло, де рана, на жаль! не кервала — це-ж лиховісний знак! Електрична течія пукала хвилю за хвилею в напрямку нервових осередків...

Здалось, що ця істота відповідає. „Мотор“ почав знову крутитись. З хірургічної рани полилось трохи крові...

Навіщо робити собі ілюзії? Невже-ж я не бачив, що трупи можуть тремтіти під гальванічним впливом?

Це й не було нічого іншого.

І ця жінка була також гарна — кажу про живу.

Спаслась. Небагато бракувало. Сама не знає, в якій була небезпеці... Адже колись буду примушений зробити секцію живого моделю, який позує мені, поруч його двійника... Це вже на другий раз. Льогіка наказує зробити перевірку. Кожна річ у своїй часі.

22 листопада.

Мушу перервати свої студії.

Не маю більше гроша.

А потрібую.

У касі : 33.000 франків.

Заки цих 33.000 фр. розійдеться, мушу знайти новий капітал. Це конечність. Маю покинути свої досліди? Радше вмиру.

Але капітал.. Звідки його взяти?

Виявити свою остаточну мету якомусь грошевитому підприємцеві? Ніколи. Перш за все, я заздрий за цю тайну. Пізніше: мене всадили би до в'язниці. Творити живих людей? Божевільний! Божевільний!

Як вийти з цієї ситуації?

„Пустити в світ“ мій харчевий винахід, мою синтетичну поживу? Ех! якби кошта його продукції не перевищали звичайні ціни, тоді можна би над цим інтересом подумати. Я мав би на своїм боці всі товариства опіки звірят, усіх звіролюбців, усіх ідейних вегетеріянців. Але я мусів би зломати опозицію всіх тих, що годують звірята на продаж, усіх різників, могутніх синдикатів. Така революція в суспільної економії не могла би довершитись без опору; вона могла би затягтись, а навіть скінчитись невдачею. Врешті я зовсім знехтував практичними наслідками мого винаходу; раніше як десь за кілька місяців я не міг би постачити своїх харчів на ринок по доступним цінам. А час утікає. Отже треба шукати інших способів.

Фабрикувати золото? Копіювати люідори*), монету? Це неважко. Одинокий закид. Скільки коштував би мене один люідор? Щонайменше 1000 франків.

Репродукувати банкноти? Я міг би їх мати, скільки хочу. Тут я мав би гарні зиски. Одинока перепона. Або пускаю в обіг лише копію паперового гроша і задержую собі його оригінал, а тоді це не посуває справи вперед, або пускаю і копію і оригінал. В останньому випадку оба вони мають те саме число. За якийсь час мене заарештували би як фальшивника грошей.

Отже моя радіо пластика, що стане радіогенезою не може мені в цьому допомогти. Треба би, щоби вона раніше дійшла до стадії промислового розвитку. Треба би, щоби я міг її представити як дешевий спосіб репродукування серія ми всякого рода предметів, не лише харчів. На саму думку про таке практичне поширення її — які овиди простягаються передімною!..

*) Один люідор — стара назва для 20 франків у золоті.

Не думаймо про це. Покищо я можу хіба великим коштом репродукувати предмети та трупи. Хто - ж купить у мене предмет стократно дорощий, як на торговельнім ринку? І хто відкупить від мене трупи на вагу золота?..

Хто?... До біса! — Джемс Берлінгем!

Після тої славної вечери дня 31-го жовтня, на вулиці Бонапарта, я довго розмовляв з цим філянтропом. Він оповідав мені про засновані ним ліги для спасення тіл померших. Він і Кльод дуже журились становищем Медичного Факультету. Берлінгем сказав мені, що він жертвував би своїм майном, якби міг погодити інтереси Науки і Релігії. Він був пересвідчений, що це неможливе. Тимчасом — навпаки: що-ж лекшого?! Дрібничка! Треба тільки поставити добру ціну! Мої синтетичні трупи це чудові моделі для секцій в анатомічних інститутах; можна їх різати на безліч малих куснів, не лякаючись, що можемо позбавити якусь людину душі, коли стане на Страшнім Суді! По суті: чи не байдуже мені, що мене називатимуть фабрикантом трупів? Найважлиша річ — не видати себе, що шукаю тайни життя! Найважлиша річ — могти продовжувати досліди над нею потайки!

Ну отже, все гаразд. Від завтра...

Ага! А лікарі? Знаю я цих панків! Уже чую їх: „Штучний труп, пане філянтропе? Невже-ж, по вашому, можна вивчити анатомію на сфабрикованім манекені? Тете-те! Хто поважно вас схоче боронити!.. Правда, що імітація дуже добра, погоджуємось! Вона краща, як моделі людини, обдертої із шкіри, в паперовій маси, які можна відчиняти, мов скриньку, де знаходяться нові скриньки у формі людських органів! Певне, що вона краща, як з воску, але... розрізувати її?! Ким ви нас уважаєте? Ні, ні, дорогий, пане Берлінгем, нам, зрозумійте це, треба правдивих трупів. Дуже нам прикро, але на це нема ради“..

Добре. Рутиня, пересуди, надутий скептицизм професорів стане проти моїх надій.

Одначе, якби я так стрібував замістифікувати лікарів? Якби я доставив їм фальшивого трупа, а вони повірили в його правдивість? Якби вони дістали такий зразок у таких умовах, що мусіли би його під кожним оглядом переаналізувати! Якби вони дали себе піймати на цю вудочку і якби вони зробили цю помилку так прилюдно, що пізніше не могли би вже її відкликати?

Ось над чим треба пометикувати.

Дітвацькі мрії? Шукаймо.

Третя фаза

23 листопада.

Я найшов.

На чому ґрунтується вся проблема? Де ціль, до якої треба прямувати?

Треба довести до офіційної секції фальшивого трупа перед очима всього світа. Перемінити світ у великанський амфітеатр, в якому судова медицина проголошує, не знаючи в чому діло, абсолютно тотожність моїх репродукцій.

Тим самим треба намотати страшенну мистифікацію в якій могли би відограти свою звичайну роль головні чинники суспільного зацікавлення.

Які-ж це чинники хвилюють народню масу і надають славним процесам зворушуючі прикмети?

Смерть. Дивоглядність. Злочин. Таємність.

Ось з чого складається найбільше проймаючий жах?

Як сфабрикувати цей жах?

Таким робом:

Смерть. Найдуть трупа з моєю подобою.

Дивоглядність. Найдуть цього трупа в кількох примірниках.

Злочин. Бодай один з них мусить піддати думку про плянове вбивство.

Таємність. Треба, щоби довший час ніяке розяснення не навело людей на сліди правдивої події.

Знаменито.

Який модель вибрати? Потрібую особи певної, якої могла би щезнути на тиждень, десять днів, і якій можна би довірити тайну. Тепер уже потрібую спільника.

Найкращий спільник — я сам.

Отже: я сам буду позувати, сам буду себе репродукувати, а потім щезну, так, немов би я помер у кількох примірниках.

Скільки примірників? Це питання. Чорт! моє-ж життя складається з трьох відрізків, менш - більше відомих: Париж, Ножен і мої подорожі. Отже сфабрикую три фальшиві трупи своєї особи.

Цієї самої ночі одного лишу в Парижі, на вулиці Арен, другого в Ножен, на вулиці Ляфонтен, а третього... де? Де би я провів тиждень під фальшивим прізвиськом? У Швейцарії, добре... Отже: Діжон, у Петіто... Прегарно. Що каже про це розпис залізниць? Годиться. Щораз краще.

Точніше: сфабрикую трьох мерців Сірігів. Коли смеркнеться, двох посаджу на заднім сидженню авта, добре їх підложу та обложу, як Манону Дюге. Третього схочую в одну велику скриню на свої золоті вироби. Скриню покладу на переді авта. І в дорогу!

Ножен. Вулиця Ляфонтена — опустіла. Скидаю одного Сіріга. І в дорогу! Париж. Вулиця Арен у затишку. Другого Сіріга несучу аж наверх. Сторожиха на партері не за примітить, що я не зачинив за собою дверей і що зійшов назад навшпиньки. І в дорогу! Станція в напрямку Ліон — Марсєйль. „Будь ласка, два білети: один до Діжону, другий до Понтарліє!“ Авто з фальшивим числом, без ніякої особливої зверхньої ознаки, лишиться. Скриню наддам до Діжону. І в дорогу! Діжон. Приятелі Петіто...

Там буде найлекше заінсценізувати злочин. Витягну із скрині третього Сіріга і чкурну з усіма грішми. Позір! Не забути лишити в кімнаті вбрання, яке матиму на собі, коли приїду до Діжону. Отже взяти із собою з Вільжуїф, ще інші, а одночасно лишити в покиненій валізі ще одно вбрання, щоби ще краще позатирати сліди за собою. Зааранжувати влом через віконні завіси та розбиту шибу, щоби дати розяснення, куди ввійшов і вийшов вломник-злочинець. Ніж, клей до вікон. Не брати при собі нічого, що могло би мене зрадити, хто я, якби все не вдалось.

І в дорогу! Понтарліє. Швейцарія. Добре заслужений відпочинок. Захоплююче вчитування часописів: злочин у Діжоні, три трупи жахливо ідентичні, один у трьох і трьох в однім, смерть через телепатію, збентеження лікарів, спантеличення Науки, накінець поява справжнього Рішара Сіріга. Розяснення. Всі задубіли. Наука піддається. Джемс Берлінггем фінансує. Я постачаю йому правильно анатомічні відбитки трупів. І в затишку, у Вільжуїф або деінде, шукаю далі у дослідах — іскри!

24 листопада.

Ідея кількох тіл знаменита. Над ними переведуть секцію з тим більшою дбайливістю, бо їх потрібне існування буде видаватись фантазією. Хоча би один труп був не знати яким таємним, він ніколи не в силі розбудити такого зацікавлення. Таким робом бажаний мною доказ буде переведений уповні.

Безсумнівно жалую, що не можу приготувати ще одного замаскованого вбивства. На самім трупі не можна зробити нічого. Рана або задушення спричинили би в дійсності порушення організму, які неможливо наслідувати. Суловий лікар запримітив би негаймо, що таке насильство зроблено „після смерті“.

А зрештою треба буде вжити деяких засобів обережності. Мої твори не жили. Отже якийсь час нічого не пережиє їх, у них самих, — як це буває після правдивої смерті. Нігті їм не ростуть. Волосся і борода також ні. Найду на це штучку. Заки спортретую себе в двох примірниках, запусчу собі нігті та бороду. Таким робом люди не запримітять, що те, що довге — не видовжилось.

Але й в середині тіла, життя також спізнється. Деякі його прояви перестають проявлятись щойно кілька годин після смерті. Обережно! обережно! Не треба допустити до того, щоби моїх бовванів розрізали хоча би й на хвилину перед часом, заки повна внутрішня смерть приходить звичайно. Ех! нема чого лякатись. Тут діло хіба в девяти або десяти годинах. Підкинувши своїх побратимів у ночі, де треба, можу бути певний, що їх не будуть досліджувати перед бажаним речинцем.

В усякому разі, щоби оминати несподіванок, розум каже, що нічого не можна лишати ня гру випадку і що треба знати все, що можна знати. Тому необхідно знати, як будуть поводитись після смерті... мої трійники. Отже, ніяких вагань. Щоби довідатись про це, мушу заздалегідь сфабрикувати одного мертвого Сіріа, якого початковий розклад мушу дослідити так само, як я це зробив у маю із синтетичною жінкою.

Так, це необхідне. А цей дослід опізнить виконання мого пляну. Та зрештою чи я й так не є приневолений відкласти справу? Чи не мушу трохи приготувати людей? щоби звикли до мого більш занедбаного виду, як дотепер, — з довгими нігтями і кілька днів неголеною бородою? Чи не мушу навмисне важкою ходою входити по сходах на вулиці Арен, де одної ночі маю підкинути свого двій-

ника, рівного мені вагою! На жаль і так багато дечого виправдує мою втому та охлялість. Моє бідне серце виснажене і день з трьома трупами буде переважний.

Зате як я собі відпочину в Швейцарії!

25 листопада.

Приніс я сюди свою найбільшу скриню. Влізаю в неї дуже тісно, але влізаю. Буде важити яких 85 кільо.

1 грудня.

Треба було приладити апарат передайних машин і зеркал для приготування власної радіоплястики.

Підготовчу студію зроблю нині вечір.

2 грудня. 6 год. веч.

Вже цілу добу доглядаю власного трупа.

Якби я не звик до цих похоронних приятелів то цей епізод мав чим мене зворушити... Та те, що лежить ось тут на секційнім стілі, по суті, чим воно є? Нікчемною статуєю, зробленою науково. Фотографія з обрисами та заглибчаста. Кліша некручена, яка розкладається.

Гаразд. А проте, коли я витягнув з купелі свого помершого двійника, в трагічній хвилині, коли очі з безмежно-нічною зіницею втрачуть увесь свій блиск; коли сніжоче лице вкривається рисами т. зв. гіпократичними, які є нічим іншим як перехідним станом між живим лицем і трупячою маскою... бр-рр!..

На щастя, думка про моє завдання піддержала мене на душі.

Все добре.

Температура тіла впала нормально. (Це має тільки умовне значіння для означення часу смерті, тому, що множник охолодження даної особи може бути дуже різний).

Досліди над скорченням м'язів вдоволяючі.

Тіло почало деревіти шість годин після операції, — шість годин після дивоглядної смерті, що є одночасно пародинами! — Задубіння йшло невідхильним шляхом: шиївки, шия, нищі частини тіла, то-що, при звужуванні

зіниць. (Те саме застереження що й при температурі. Індивідуальний множник дуже змінний).

Не довіряти блідині лица і западинам. Вони вказують, в якому положенні тіло хололо (а навіть форму його піддержки). Для „двійників“ призначених для Парижа і Ножен, які підкину ще теплими, це не має значіння. Але для діжонського „трійника“ потрібна обережність

Памятати: до скрині покласти того з трьох, якого зроблю останнім.

3 зрудня 10 год. вночі.

Я саме спалив свого пробного трупа.

Тепер треба лише почекати.

Гадаю, що все піде гаразд.

Тайна повніська. Нікому не сказав нічого; навіть панні А... Сповідався хіба перед цими сторінками, з мовчанці та самотности.

Серце гнітить мене. Ось де орел запускає свої кігті та клюв, Часи змінюються: — кати сіпають інші внутренности. Мій предок ревів з болю від утроби. А мене болить серце.

Я робив нині секцію свого серця, на зразку того другого, яке було його відбиткою. Бачив я в ньому ту хибу, яка мене вбє. Подивляв я ту незгійну „соломочку“, від якої маю вмерти. І це вже все?...

Що за чудесна полекша для медицини: мати змогу від нині, при допомі мого винаходу, робити секції на подобі недужих! Який це поступ у порівнанні з промінням X! Яка певність у ставленні діагнози! Скільки людям спасу життя!...

.....

Кльод Сіріг перестав читати.

— Це вже кінець? — спитав Ерик.

— Кінець — відповів Кльод — таким голосом, немов би його дух був десь дуже далеко. — Лишилися ще вказівки, зрозумілі самі собою, „пригадка“ щодо самого виконання пляну. Бачу тут інформації для його власного вжитку щодо буди на авті, яка коли буде спущена краще

сховає трупячих подорожників, а піднесена багато влекшить скидування їх у різних місцях. Бачу тут ще коротеньку згадку про зустріч з вами в Ножен, без коментарів. Є тут розпис часу передбаченого за весь останій тиждень. Є плян, мінута за мінutoю, праці 15-го січня і ночі 15-го на 16. Є ще список страв, призначених на останню вечеру, які судові лікарі мають пізніше відтворювати... Список одягів і предметів, які треба покласти до кишень цим репродукованим двійникам... Останнє слово є з дати 15-го січня, 5 год. пополудне. Це слово вживають механіки-летуни, коли все готове: „Контакт!“

— Що за чоловік, ех! — сказав Марселен. — Усе обрахував, усе передбачив.

— З виїмком своєї смерті — відповів Ерик. — Перевтомився. Ніч з 15-го на 16 була для нього страшна. Мусів виконати, не гаючи ні хвилини, одну з найважших праць, найскладніших, найбільше томлячих, і не міг видержати цього...

— Його серце перестало битись у поїзді до Понтарліє — сказав Марселен.

— І це — додав Кльод — був четвертий труп Рішара Сіріга, який ще побільшив тайну і зробив її безсмертною. Бог вкинув у безодню ключ цієї проблеми.

— А знаєте що я вам скажу, пане Кльоде, — говорив Марселен — що мені аж важко на серцю, коли подумаю, що ваш брат помер, заки йому це вдалось...

— Це вдалось, що?

— Як, що? це діло: творити життя, викрасти його іскру! Або коли волієте: заволодіти душею!

— Він не міг Марселяне, її „піврати“.

— Адже знаття йому чейже не бракувало!

— Знаття ні, але мабуть розуму, і напевне: віри. Він був лише вченим, а це не вистачає. Бачите, Марселене: тому, хто хоче піврати психею, геній мало стає в пригоді. Йому треба ще Любови... Гей, Ерику, ти над чим так задумався?

— Над тисяч ріжними справами. Над твердою вдачею і закаменілим серцем того чоловіка, якого не хвилювало нічого, крім остраху, що може скінчити невдачею. Думаю також про похибку очей Суду, який з упертістю бачив перед собою цих чотирох людей, а не чотирох трупів. Про недбайливість яка напевне проводитиме секцією четвертого Рішара, правдивого покійника — коли так можна сказати — в дванадцять годин після секціонування тамтих...

І думаю ще про живих: про Шарлоту, Максену, про тебе, Кльоде... І не в силі стримати остраху, який відчуваю з тремтінням перед чимсь, сам не знаю чим.. стільки разів ця історія пересувала попри мене різні тайни і вела понад беріг темряви! Чи справді все скінчене? Я хотів би в це повірити. А не зважуюсь.

ЧЕТВЕРТА ЧАСТИНА.

I. Важка місія.

На другий день.

Кльод Сіріґ саме скінчив читати Берлінггемові „Записки“ свого брата Рішара. Збирав із стола листки.

Берлінггем сидів задуманий за своїм широким бюрком, підпершись ліктями, з долонями під випрямленою бородою.

— А тепер — сказав Кльод — передаю вам математичні формули. Вони є вашою власністю.

Берлінггем узяв від свого секретаря малий чорний записник у мінливій обгортці.

— Можете зробити з ним, що вам до вподоби — говорив далі Кльод. — Його передав мені вчора вечером Ерик Альбан, коли відійшов Марселен. Я перекинув його побіжно. Маю вражіння, що це лише записки для пам'яті, а не повний формуляр. Іншими словами: рецепта на радіоплястику мабуть десь затратилась... Треба би це простудіювати.

— Я маю глибоке пересвідчення, що секрет вашого брата не пропав — відповів Берлінггем. — Я певний, що сам Бог цьому протривить. Якби ви знали, яку радість відчував я вчора, коли я зрозумів, коли побачив цю бездушну собаку, цього штучного трупа! Направду, Кльове, шляхи Господні незагнені. Він сотворив цього страшного чоловіка, щоби розв'язати велику проблему, що так довго мене мучила. Він ужи в цього небезпечного генія, щоби дати нам змогу діяти згідно з його законами, а одночасно не перешкаджати розвиткові цивілізації. Нехай святиться імя Його!

— Амінь. Нехай святиться за те, що дозволив на винахід, а забрав винахідчика, заки він міг дійти до злочину.

— Чи ви не вірите в можливість — спитав обривисто Берлінггем — що вашому братови могло колись удатись оживити своїх ідолів?

— Нехай мене Бог сохранив від такої безбожної думки! Бог дозволяє нам бавитись матерією, але коли ми

хочемо заволодіти життям, душею, тоді пробуємо наважитись на Його владу. Зверніть лишень увагу, що Рішар приготовлявся до вбивства. Одинайцятий модель не був би вже вийшов живий з його лябораторії. Якби був мав трохи більше часу, трохи більше гроша, вже був би це зробив. Дякую Богові, що стримав його від цього.

— Як не як, а це був велитень! Великанська потвора, незрозуміла.

— Без сумніву Прометейська — згодився Кльод.

— Милосердя Боже безмежне і нічого не діється без волі божої. Бог рішив, що ваш брат зробить те, що зробив. А коли корисне діло було доведене до кінця, аж до того циганства, яким він здобув марку офіційної Науки, Бог забрав творцеві машин душу разом з його життям. Рішар Сіріг був знаряддям у Його руках, і тому мушу вірити, що він не буде терпіти мук вічного пекла.

— Ах, пане! а я лякаюсь, щоби Рішар не найшов на тамтім світі клюв ще страшнішого вірла, як розчарування. І коли його страдальна душа кружляє в цій хвилині довкола нас, коли вона терпить мукою вічного прокляття, нехай мій брат знає бодай, що я вибачаю йому всі кривди заподіяні мені! Рішаре! я вибачаю тобі!

Берлінггем відчув як від цього беспосереднього поклику в атмосфері повіяло чимсь позагробним. Невідоме стало таємним. Порожня просторінь стала ніяковою. Потреба зрозуміти все, кликала рятунку. Тоді прилетіла уява і створила марева, які маячили.

Такий настрої трівав одну мить: морозу по шкірі. І негайно прийшов до голосу хист дійсности.

— Ваші кривди запсдіяні ним! — сказав філянтроп. Вони більші, як я міг догадатись з того, що ви мені довірили...

— Більші, як я сам гадав. Від волі Рішара не залежало, чи панна Альбан має кохати, чи ні. Одначе він не повинен був з нею пізніше зустрічатись і не дозволити на листування з нею, як це виходить із його „Записок“. З його натяків там виходить, що він приложив до цього злочинну руку. Він згодився на зустрічі з нею, дав їй свою адресу на „посте-рестанте“. Я був тут для нього нічим! Зрештою...

— Що зрештою?

— Він ніколи не любив мене. Він нікого не любив. Лише панував і погорджував.

— Чи вас це болить, Кльоде?

— Боліло би мене менше, якби Максена мала розум. Я хотів би бачити її розумною і щасливою тим, що робить розумно. Але спиритизм перевернув їй у голові. Надаремне веду з нею дискусії, благаю; ані мої промови, ані благання не в силі вивести її на шлях правди.

— Подивляю вас, Кльоде. Маю повну пошану для вашого самовідречення і воно мене аж бентежить.

— Ах, пане! я-ж лише ваш покірливий учень.

— Чудово! — крикнув Берлінггем трохи нагально. — Ви мій учень? Коли так, то гадаю, що ви не відмовите мені нічого?

Кльод заінтригований склав обі руки так, немов би передавався в його опіку.

— Я хочу просити від вас одної жертви, мій дорогий... може занадто сильного зусилля... Щоби ви зріклись становища мого секретаря...

— Пане!..

— . . . на те, щоби ви могли мені служити в корисніший спосіб.

— Що-ж я маю зробити?

— Ці формули — —

— Слухаю...

— Ви повинні перестудіювати, якщо треба — доповнити і передати на службу нашій справі.

— Я? ! Але-ж я тільки ремісничий челядник. Ви можете найти сотки хіміків краще підготовлених до такої праці.

Англієць глянув йому просто в очі:

— Ні, Кльоде, ви не ремісник-челядник! Ви скорше належите до тих учнів, які в дуже короткім часі доходять до мистецтва. Я бачив, як ви крутили апаратом у Вільжуїф і маю про вас свій вироблени погляд. Зрештою, точно кажучи, в данім разі треба лише відтворити експеримент при помочі готових формул...

— А коли деякі з них бракують, як мені видається?..

— Ви виповните прогалини сами! Ми не маємо права випускати з рук такої тайни, настільки цінної для моралі та релігії. А тому, що ви мені зробили дарунок з цих формул і винахід став моєю власністю, я не можу довірити його комусь, хто міг би повернути його із шляху, що веде до вищої мети. Я вибираю вас. Маючи вас — буду спокійний. Знаю, в яких руках спочиває цей записник. Той, хто сам, з власної волі позбувся його, не зробить з нього поганого вжитку. Ви, Кльоде, не будете пробувати перейти

меж, поза які не повинна виходити цікавість християнина. Я вам довіряю. І вам одному.

— Пане! — відповідав благаючим голосом Кльоде — я пригнічений таким тягарем. Ви домагаєтесь від мене чогось понад мої сили! Чи маю признатись вам, що накладене вами завдання не лише надто важке для мене, але ще й наводить на мене страх? Як вам це пояснити... Ваші слова наповнили мене жахом і сумом. Ні, ні! Прошу вас: залишіть мене тим, чим я є: вашим скромним секретарем...

— Кльоде, Кльоде! Заклинаю вас Христовим іменем, послухайте! Подумайте про плідотворні наслідки зробленого діла!

— А я присягаю вам.. що не хочу! Не я!

— Признаюсь, мій друже — сказав філіантроп з незвичайною лагідністю — що я не сподіявся вашого спротиву. Ви зробили мені ним несподіванку... Звідки взялась у вас така нехоть, такі сумніви?... Киньмо це, правда? Ви годитесь? Я замовлю для вас зразкову лябораторію...

— Дайте мені ще трохи надуматись. Ви помиляєтесь щодо моїх здібностей. Я мушу зосередитись, перевірити свої сили...

— Кльоде, ви хочете відкласти свою відповідь. Стрібуйте!.. Чейже ви не лякаєтесь напруженої праці. Ви лекше найдете в ній забуття!

— Все це правда і ніякий оспіх у таких випадках не є надто швидким. А проте.. — гляньте! аж піт виступив на моє чоло! — дозвольте мені надуматись 24 години..

— Дивна історія! — бурмотів під носом Берлінггем. Відтак станув просто Кльода і спитав його несміливо: — У чому-ж діло? Скажіть, що з вами, мій хлопче?

— Проста річ: боюся.

— Чого?

— Пане! ви мене знаєте, правда? Отже можете дати собі відповідь за мене. Чи я боягуз?

— Ні!

— Отже! Якби я знав, чого я боюсь...

— Ви не будете більше боятись, Кльоде. І вибачте мені...

— Я відчуваю незясований жах, розумієте? якесь схвилювання, яким я не можу заволодіти, так само, як ударами свого серця. Мені здається, що це щось у роді „треми“, яку кожний з нас має над берегом якогонебудь Рубікону...

— Добре, надумайтесь до завтра. Я звертаюсь до вас з такою точною пропозицією: переглянути формули ра-

діопластики, коли треба — відтворити їх, а коли це зробіте — zorganizувати осередок продукції подібної до тої, яку мав у пляні ваш брат.

— Ви мене замучуєте!

Берлінггем розсміявся так щиро, що Кльод відчув якесь радісне втихомиріння.

— А тепер до праці! — сказав філантроп. — Будь ласка, скажіть Бертранові, що від нині мої двері вже не зачинені... Передпокій може бути повний...

— Ви більше не потребуєте мене особисто? — спитав Кльод — коли так то дозвольте, що я піду до своєї кімнати.

*

Бюрова кімната Кльода була маленькою та низькою, сумежною з кабінетом Берлінггема. Призначена на будуар, вона мала довкола деревляні обивки останньої моди і чепурні меблі. На подушці одного фотеля спав скорчений у клубок Фляй, який почав вимахувати хвостом, коли побачив свого старого приятеля. На столі, роботи Була*), який немов би ображували такі модерні винаходи, як телефон, Кльод закріпив блакитну коперту телеграфічного листу. Його поклали на самій середині стола підчас лектури „Записок“ Сіріга у Берлінггема, який заборонив усім входити тоді до кімнати.

Кльод пізнав почерк Максени. Узяв лист і читав:

Мій друже!

Ерик передав Вам формули Вашого брата. Ви маєте в своїх руках тайну радіопластики. Не дайте постороннім людям використати чудового винаходу. З ним зв'язане імя Сіріга. Тому, що Рішар умер, Кльод повинен його продовжувати. Ота божеська пошана, з якою я гляділа на великого покійного вченого, наказує мені звернутись до Вас з таким проханням, в імя всієї могутньої

*) Bouille або Boule, франц. різьбар у дереві, якого вирощіли в нірідні і дуже дорогі (урод. 1642. пом. 1732).

дружби, яку ви придбали собі в мені. Цей винахід — Ваш. Кажу вам щиро, як роблю це завсіди, що мені було би незвичайно прикро, якби праця Рішара Сіріга мала послужити до слави якогось добродія Х або Z. „Слава це сонце померших“. Збережіть-же це сонце для Того, який усе життя жив у тіні. Його пам'ять заслуговує на це і хочу жертвувати собою для Його пам'яті.
Lux perpetua luceat ei!

Я розумію вагу того, чого прохаю. Крім цього знаю, що Ви не розуміли свого брата і що він вас не оцінював справедливо. Одначе: „зуб за зуб“. Знаю, що Ваша симпатія, яку дуже ціную, бунтується проти моїх спиритистичних студій. Я радо покину їх, коли ви сповните моє бажання.

І буду Вам помагати, як лише може помагати дослідникові приятелька—профан.

Само собою, що кажу лише про радіоплястику. Радіогенеза лишиться у царині мрій, тому, що її мрійника вже нема між нами.

Підписуєте цю умову?

Ваша давня приятелька

Максена Альан.

Кльод з легким тремтінням, з тремтінням, яке вказувало на здушену в собі силу, а не на завмерше знесилення, прочитав ще раз лист коліру серпневого неба, неба Успенського свята...

Що таке? Максена відречеться окультизму! Пам'ять про померші душі заступить їй викликування духів! Культ покійників займе в неї місце пересуду некромантів! Ще зає віра в неясне продовження життя! У серці молоді дівчини вселюється нова віра: вічного життя, воскресення тіла, весь Апостольський Завіт! І цей поворот до віри може нарешті піддержувати, здійснювати він, Кльод!...

Загуділо щось у телефоні. Кльод узяв обі слухавки.

— Це ти, Кльоде?

— У власній особі.

— Тут я, Ерик.

— Я пізнав тій голос. Добрийдень. Що чувати?

— Ось що. Я в справі записника, який передав тобі вчора. Догадуюсь, що Берлінггем уже нині вранці склав з тобою ріжні проекти, і тому я хотів тебе попередити... Кажучи коротко, мій дорогий, така справа: мені залежить на тому, щоби репродукції з експериментів Рішара були зроблені якнайшвидше... Розумієш? Як треба буде, я подбаю для цього за потрібні фонди..

— Ти зїхав з глузду, чи що? Це-ж непотрібне. Чому ти так хвилюєшся? Що з тобою?

— Це з огляду на Шарльоту. Я саме мав з нею розмову, оповідаючи їй про те, що ми бачили у Вільжуїф. Можеш уявити собі, в якому я був радісному настрою! Я був певний, що її побоювання і її недовірчивість шезнуть. Тимчасом Рішар усе ще володіє нею! Вона вірить уповні в містифікацію і дійсність видається їй настільки неімовірною, що вона поширює цю містифікацію на всі подробиці цієї справи. Одним словом: вона пересвідчена, що ми впали жертвою ошуки; що фабрикувати фальшиві трупи неможливо; що її чоловік лише перехитрив нас...

— Стривай! Адже в цій його ванні лишилось ще досить пливкої матерії, щоби доказати Шарльоті, що...

— Ах! мій дорогий! у цьому і все лихо! Саме в цій хвилі вийшов звідси Марселен у розпуці. Нині рано один запопадливий поліційай, пораючись біля ванни розбив її по необережності. Все з неї витекло!

— Ов! це справді неприємна історія. Головно з огляду на Шарльоту. Бо ми бачили фабрикацію власними очима...

— Так, ми. Але не Шарльота. Вона повірить лише на власні очі. І аж до цього часу справа моїх заручин буде завішена. Вона хоче бачити, як невірний Тома. Ах! чи повіриш, що я ще готов занедужати з цього. Цей вічний терор, це фасцинуюче марево того другого, над жінкою, яку кохаю! Яка мука!... Вона вічно уявляє собі, що обдурюю її...

— А прецінь вона кохає тебе!

— Кохає; навіть дуже. Але той другий тероризує її. Тоді вона плаче і є безмежно нещаслива. Врешті я видер від неї таку обіцянку: ми заручимось того дня, коли я покажу їй, як функціонує апарат радіопластики... Тепер розумієш, чому мені так залежить на цих дослідах!

— Чи жалоба Шарльоти кінчиться 15 листопада?

— Галльо! не чую...

— Питаюсь, чи вам вільно би було взяти шлюб уже 15 листопада?

— Так.

— Гарзд! Коли це буде залежати від моїх сил, тоді ваше свято зможете призначити на цей день.

— Справді?! Якже-ж я тобі маю дякувати!

— Ти подякуєш мені 15 листопада. Від заручинової згоди до подружжя так само далеко, як від чаші до уст...

Кльод повісив телефонні слухавки.

Увійшов Берлінгем.

Кльод устав, сам здивувавшись, що почуває своє зворушення, немов доороволець, який зголошується до небезпешної місії.

— Годжусь — сказав він енергійно.

— Чи ви гадаєте — відповів Берлінгем — що я в цьому сумнівався?.. Подайте свою руку, Кльоде.. Дякую вам. Але яка-ж у вас студена рука... Хлопче, ви немов у пропасниці..

Кльод, даючи свою згоду на те, щоби зустрітись вічно навч з цією новою гидрою, відповів щиро, супокійно і сміливо:

— Находить на мене жах.

II. Один знак і Неозначене.

Мати Сірігів стукала ніжно до дверей:

— Кльоде! Кльоде!

Вона тратила вже щораз більше слух і підчас розмови прикладала до вуха акустичну трубку.

— Кльоде! май розум! Сидиш від полудня... Відпichni трохи! Пята година доходить. Максени ось-ось невидко!... Приберись трохи! Кльоде, чуєш?

Почула повільну ходу. Ключ обернувся двічі в стариннім замку. Вийшов Кльод. Мати глянула на нього благуючим поглядом:

— Ти перепрацьовуєшся, дитино. Я не можу на це дивитися.

Кльод упав на фотель.

— Це правда. Я перемучений!

— Но бачиш.

Він мав на собі полотняний фартух похляпаній химічними плямами і сям там перегрижений ріжними квасами. Розкуйовдане волосся вказувало на те, що він їздив по ньому нервовими пальцями.

Протер долонями обличчя та очі, немов би хотів їх обмити, і захолов непорушний, з пальцями на висках.

Від п'яти тижнів він працював.

Його мати поглянула на його лабораторію, яку було видно крізь одчинені двері. У тій кімнаті Кльод читав книжку „Записки“ свого брата. Та хто цізнав би її нині? Завдяки грошам Берлінггема вона перемінилась у наукову салю, чудово обладнану.

Замість старого ріжнманітного скла були там великі „діамантові“ шибі, непроглядні, а збільшуючі світло. Під двома вікнами стояв довгий, високий стіл, а на ньому ряд кристальних гльобусів і реторт, від найменших до найбільших, мов рурки церковних органів. На місці ватрана висів плащ, що спадав аж до огнища з лякерованих цегол, як бальдахим над ліжком. А під стіною радіопластичний апарат простягав свої два видовжені рамена: одне над зовсім порожньою ванною, друге над широкою вільною площиною.

— Треба би туди впустити трохи свіжого повітря — зважилась висловити свою думку мати Сіріга — і зробити порядок...

Кльод відповів тихим, утомленим голосом:

— Коли хочеш, зараз буде можна. Потягнути раз щіткою від сміття і раз від пороху. Я вже нині не буду більше працювати. Але служниці не впускати.. Може ти дорога мамусю...

— Не бійся, мій хлопче. Як завсіди. Ти знаєш, що лише я і Максена маємо туди право входити, згідно з твоїм бажанням.

Кльод охлялий, кивнув згідливо головою. Помовчавши хвилину сказав:

— Правда, що має прийти Максена. А я так працювався...

— Чи тобі приємно її бачити?

Він перемінився і кілька разів притакнув головою.

— Дуже.

Його мати була щаслива. Вона підійшла до нього і погладила його по голові.

— Кльоде... чи ти маєш надію?

— Тс-с!.. Не причиняй мені болю. Я не маю ніякої надії. Але мені приємно, що вона часто заходить до нас. І досить. Коли я з нею розмовляю, тоді я щасливий. Крім цього вона мені багато помагає..

— Справді?

— Так, так. Вона піддержує мене на дусі, заохочує.

— Ах, бачиш, мій коханий! Я певна, що вона любить тебе і що позбудеться своєї незрозумілої примхи. Чи вона

приходила би сюди щодня, якби тебе не любила? Чи вона з таким запалом стежила би за твоїми дослідями?

Кльод, стримавши болісну міну казав далі:

— В її присутності мені любо, а її інтелігенцію ціну дуже високо. Коли вона біля мене то робиться якесь чудо: я починаю думати ясніше. Гіпотези і розвязки, над якими я навіть і не думав виринають у моїм мозку. Маю вражіння, що стократно краще думаю, маю більше інтуїції та пронизливости...

Мати всміхалась з безмежною добротою.

— Це ще не все — казав Кльод далі. — Часто вона сама розсіває деякі неясности з неімовірною бистротою. О! прошу не думати, що вона є чимсь у роді Кюрі!...*) Максена не є хеміком, хоча вона, на мою думку, має до всього незвичайний таланти... Ах! цей записник Рішара! Замазаний безконечною кількістю покручених формул, незрозумілої всячини, майже незбагнутої.. Рішар писав його для власного вжитку і часто користувався у ньому хитрими закарлючками. Лякався, що він може попасти в чужі руки. Передбачував, що він може згубити цей свій денник або що хтось може його вкрасти. Його записки стають подекуди справжніми криптограмами, які не мають ніякого звязку із звичайними записками...

— Криптограмами? а це що таке?

— Криптограм, мамо, це документ, записаний таємними знаками, текст, який можна відчитати щойно тоді, коли найдемо до нього ключ. Отже мушу тобі сказати, що ти не уявляєш собі з якою бистротою і швидкістю Максена поборювала ці труднощі. Я знаю, що це умова вправа, всім доступна, бо вона не домагається ніякої наукової підготовки. Але Максена виявила в цьому запал і майстерність — незвичайні!

— Це знак, що вона тебе любить — піддала йому мати ніжно ще раз цю думку.

Кльод заплував очі перед своїм болем. Від пяти тижнів він добивався важкого успіху і мучився не для себе. Все це було для щастя Ерика та Шарльоти, для задоволення Берлінгема, для приєинности та для добра Максени. Чого ж він міг ждати від цієї праці? Приємної полекші після обовязку, сповненого із самовідреченням. Добре.. Та врядигоди у товаристві тої, яку він кохав, він

*) Curie, сучасна найвизначніша жінка в науковій царині, професорка в париській університеті; вивахідчивя раду, спільно із своїм покійним чоловіком проф. Кюрі, і лавреатка Ноблі.

забував про це все; а коли це товариство ставало співробітництвом, тоді він серед солодкої ілюзії поринав у стан неясного, безтямного щастя, мов у сні.

Сні... Чи цей сон завсіди лишиться тільки сном, мій Боже?

Хтось задзвонив. Мати не чула. Дзвінок відозвався ще раз. Кльод звернув на нього увагу, а побачивши, що служниці нема в хаті, пішов відчинити сам. І аж тоді неждано стало йому жаль, що так недбайливо одягнений.

— Якже-ж справи? — спитала Максена. — Як далеко ми зайшли?

Кльод замрячився. Максена думала лише про одне: про радіоплястику. Скрізь Рішар! Рішар, коли треба було віддати йому шану, шукаючи за ним і коли треба було розвинути його винахід! Служить Рішарові ще й після його смерті! Ця витривала праця Максени є лише вислідком її вірності супроти небіщика. Кльод був лише ремісником, служачим безглуздої побожності.

— Я знову застряг — сказав він сумно.

Максена навіть не зморщилась. А проте Кльода вразила якась суворість рисів її обличчя, яка перемінила його в непорушну маску, немов з камяної різьби.

— На чому-ж ви зупинились? — спитала Максена.

— На однім незрозумілім знаку.

— На яким? Неможливе, щоби це міг бути знак, бо ми вже відчитали всі і наш словник знаків уже повний.

— Ні, він неповний, бо я зовсім природно пропустив число 7, не вважаючи його знаком.

— Число 7?

— Так. Коли воно перекреслене, тоді 7 значить 7, щодо цього я певний. Але неперекреслене має якесь зовсім інше значіння. І тому я наробив маса помилок!

— І ви не в силі при допомозі різних висновків дійти до правдивого значіння неперекресленого 7?

— Працюю від двох днів і вся моя логіка наніщо не здалась.

На чолі дівчини з'явилась морщина. Кльод відчув, що вона ось-ось крикне з нетерплячки, розчарування та погорди. Але вона заволоділа собою.

— Ви не повинні перетомлюватися — сказала. — Ви зовсім виснажені. У такім стані не можна нічого зробити.

— Нема сумніву. Але коли я бачу, що ви якнайшвидше хотіли би дійти до кінця... Я так хотів би, щоби ви були вдоволені...

Вона стиснула йому руку і його вислів обличчя змінився негайно.

— Чи є там хтось у лябораторії? — спитала. — Бо чую — —

— Це моя мама робить порядки.

— Хочу привитатись з нею...

Ввійшли тоді. Мати саме зачиняла вікна.

— Ох! Кльоде! який ти обдертий, на правду! Максено, ви повинні на нього накричати. Скажіть йому, щоби він зачесався і взяв на себе якесь приличне вбрання. Це - ж не забере йому більш як п'ять хвилин.

Максена, щоби послухати, видала чемненький приказ:

— Ідїть Кльоде!

А коли він завагався, мати взяла його за руку і потягнула за собою:

— Я приготую йому річи... це буде швидше. Ви вибачите, правда? Лишаю вас саму, але не забувайте моя дорога дитино, що ви тут як у себе дома...

Скільки почувань скривалось у цій буденній фразі! Скільки жалю, надії, матірнього серця! Максена мов би і не догадувалась цього. Вона десь блукала далеко, задумана. І уважно придивлялась записникові, що лежав на столі між паперами і кусниками олівців, повний формул.

*

Коли пані Сіріг вернулась із сином, який трохи прибрався, дівчина держала в руках чорний записник. Максена гляділа з визиваючим усміхом; її лице було вкрите румянцем.

— Мені здається, — сказала — що наш клопіт скінчений!

— Якже це? — здивувався Кльод.

— Гляньте!

У куті одної сторінки, вкритої цифрами, замазаної олівцем, вона вказала на одно рівняння, яке було буцім-то помилкою. Рішар написав його там поперек:

$$33 + 9 - 7 = 24.$$

І число 7 не було перекреслене.

— Що за історія! — крикнув Кльод. — Я прочитав увесь шиток, сторінку за сторінкою, методично чотирь рази і не звернув увагу на те, за чим шукав! Треба на правду бути дурним!..

— Ні — відповіла Максена — лише дуже втомленим

— Надзвичайно! А я був би присягнув...

— Поміркуйте лишень — сказала Максена. — $33 + 9 = 42$. Але $42 - 7 = 35$, а не 24. Щоби одержати 24 треба число 7 заступити 18. Отже неперекреслене 7 рівняється 18.

— Бігме, я рішуче мушу лічитись — сказав Кльод. — Це або анемія мізку, або: не розумію нічого. Мені здавалось, що знаю всі сторінки записника Рішара напам'ять.. Нема що й кавати! Я пізнаю його почерк! А прецінь я був би кілька хвилин тому дав свою голову, що він тут нічого не писав!

І вдаривши себе в чоло:

— Зараз побачимо.. Нічого тут не розумію.

З якогось ящика він витягнув ще більший зшиток:

— Це копія формуляра. Я з обережності виписав тут чорнилом усі вказівки.

Максена та пані Сіріг підійшли ближче. Він перекидав листки... Зупинився на одній сторінці..

— Ого! — крикнув здивований. — Чи я не починаю плести? Мусите перевірити сами, бо я вже сам не знаю, чи маю вірити своїм змислам! Чи ключ до знаку 7 неперекресленого знаходиться на копії, чи ні?

— Ні — відповіла Максена.

— Ні — повторила пані Сіріг, заложивши очі.

— Не маєте чого бентежитись, Кльоде — сказала Максена дуже спокійно. — Всі ми буваємо розсіяні. Ці цифри, затрачені в гушавині інших цифр — цифри записані наперек — могли вихопитись з під моєї уваги. При першій переписувинні я їх не запримітила і це вже було причиною, що я не запримітила їх надалі. Ви добре знаєте, яку роль роль в таких явищах грає звичка. Люди звикають до того, що не бачуть деяких річей, так само, як звикають до до інших, які бачуть із шкодою для свого середовища..

— Не можу повірити в таке розсіяння!

І Кльод у праці глядів на ці критичні цифри, як пильний і переляканий шахіст.

III. День, в якому все квітне:

Ніжнозелена та ясноблакитна весна чарує Париж. Повітря алей пахне, мов на пільних дорогах. Розквітають пелюстки; навіть ті, що не бачуть їх, віддихають їх нахом.

Люксембурський сад, захований, розкидає свої пахощі на сусідні старезні дома. Відроджена весна розсилає по вулиці Конде якісь вісти із квітучих гияляк; і між сірими мурами линууть подихи, мов офіційальні повідомлення із столиці.

Ерик іде з Шарльотою.

— Чого Кльод може від нас хотіти? — питає вона перша.

— Не знаю.

— Ах! ви кажете це таким тоном, як особа, що не догадується.

— Я вас кохаю, Шарльото.

Вона зітхає і їх руки стискають себе.

— Скажіть, збитошнику, чого він нас кличе?

— Скажіть мені Шарльото: коли ви будете мати доказ, якого бажаєте... перед 15-им листопада... що тоді буде з нами?

— Тоді негайно заручимось!... Не кажіть... у це важко повірити!...

— Шарльото! Я кохаю тебе... і маю одну ідею.

— Прошу вас... не кажіть до мене „ти“... бо колись що забудеться при людях... А знаєш: Я тебе також кохаю!

— Отже послухай. Ідея така: знаєш Беляджіо? В Італії, над озером. Це добре місце для заручин! Уяви собі нас там у двійку!

— Не кажи. Проекти віщують лихо.

Входять у дім. Застають Кльода самого. Але якась досвідна рука розсипала весну по сальоні. У вазах пишються квіти. Розкішно приладжений підвечірок жде на три особи. Кльод зустрічає їх:

— Мама прохає вибачення перед вами, Шарльото, але мусіла вийти з хати і дуже жалує, що не може вас бачити. Маю для вас добру звістку... Лише не хвилюйтесь... Бачите, що все тут має святочний вигляд...

— Ви віднайшли?..

— Так, віднайшов, Шарльото. І зараз дам вам доказ, якого ви так бажали.

Бідна жінка стримує віддих свого серця і стискає щораз сильніше руку Ерика.

— Ох! ви хочете?.. Я трохи боюсь... Ви знаєте, що трупи для мене — —

— Не бійтесь нічого. Ввійдіть блище, зробіть мені цю честь і огляньте мою лабораторію. Не побачите там нічого сумного. Нині — день погоди. На все маємо час.

Лябораторія прибрана; має справжній вигляд вільного дня, святочного.

У великій ванні повно хвилюючої рідини сріблястого відтінку.

Кльод зриває китицю білої бузини, яка пишається в китайській вазі і кладе її на плиту поруч ванни.

Трах! і передпотопне світло продирається із глибини відчинених рур. Уся ванна та плита блищать. Жмут білого сьйва відбивається у чутливій глибині. Шарльота захоплена сама гарніє. Рідина тремтить. Невидна машина мурко че як кіт у ночі... Уся атмосфера надихана релігійним скупченням і чудесністю.

Врешті діамантова роса осідає на квітучім образі. Кльод гасить осліплююче світло. Він закочує рукав і вкладає руку до предвічної води. І як чародійник-ілюзіоніст витягає нову китицю, ще всю мокру.

Шарльота аж руки склала зачудована. Кльод узяв дві китиці у пригорщі і зєднав їх. Повстав цілий кущ. Ніжно-горді квіти випрямились переповнені соками Природи. Ще більше як пахощами дишуть вони свіжістю та молодістю. Вони одночасно непорочні та шлюбні, — наречені...

— Ерику! — каже Кльод — це ти повинен передати Шарльоті цю першу китицю в день ваших заручин!

Сказане — зроблене. Взаємний цілунок. Лише уста від надмірного зворушення трохи засохли. Крім цього Ерик і Шарльота, хоча які щасливі, почувають себе трохи ніяково, тому, що той, якому вони завдячують свої радощі — сумний і самотний понурив голову у споминах...

Плита, довга як дно домовини, опорожніла. На дні ванни дрімає непорочно животворна вода.

Ерик питається :

— А... дальша праця... те, що цікавить Берлінггема... Коли ти пічнеш її?

Кльод відповідає з хмарою в оці :

— Якнайпізніше.

— А це чому? — чудується Ерик.

— Якби ти мені міг це розяснити... Твоя сестра так мене благає, закликає... а я вагаюсь... Це щось страшного.

Енергійним рухом зганяє із своїх очей марево. Задержує усміх, що ось-ось був би щез з його уст :

— Сідаймо до підвечірку! А решта, мої діти, це не ваше діло. Нині хочу бути лише квітникарем вашої любови!... Що-ж ви будете робити аж до свого шлюбу?

Ерик задивився у подиві в Шарльоту. Вона пестить своє лице бузиною, немов би хотіла її колисати.

— Ідемо до Беляджію, коханий друже. А потім кудись у гори, ще не знаю куди. Вернемось у перших днях листопада... Згода, Шарльото?

— Я вже не маю ніякої волі...

Ерик від щастя ледви може проковтнути тісточко.

— Чудова розвязка! — каже Кльод — їдьте!... Беляджію прегарне місце. Колись я проїздив туди... Пригадую собі: озеро... лодки... немов плаваючі альтани... А в одній віллі, на протилежнім березі. відома різьба Капови...

— Яка?

— Амор і Психея...

На останньому згуці його голос завмирає. Він пірнув у мрії, в яку вдивились його сумні очі...

Чи за зачиненими дверима лабораторії скривається якийсь небезпечний противник, що він так дивиться туди? З якою думкою він зачинив їх? З якою їх відчинить?

IV. Тайна прогнана дверима — вертається вікном.

Джемс Берлінгем до Ерика Альбана.

Париж 29 квітня.

Дорогий пане і друже,

Дійшла до мене сумна звістка, що вневдовзі після вашого приїзду до Беляджію, пані Шарльота Сіріг занедужала. Кажуть, що тиф. Спочиваю вашому нещастю і пересилаю вислови своєї симпатії.

Джемс Берлінгем.

Ерик Альбан до Джемса Берлінгема.

Беляджію, 3 мая.

ВШановний і дорогий Пане,

Ваша

листівка зворушила мене незвичайно. Недуга продовжується. Сам не знаю, що зі мною. Вибачте, що відповідаю

так коротко. Ми не могли лишитись довше в готелі і я на-
няв віллу, де моя наречена має якнайкращу опіку. Не від-
ступаю від неї. Маю надію, що за які два тижні її покра-
щає. Проти моєї найкращої волі я не зможу бути присут-
нім 12-го на шлюбі Кльода та Максени, який насправду
здивував мене своїх поспіхом. Та я живу лише для Неї!

Ще раз дякую Вам від щирого серця.

Прийміть вислови моєї глибокої пошани

Ерик Альбан.

Ерик Альбан до Джемса Берлінггема.

Беляджію, 4 червня.

Дорогий Пане,

Звертаюсь до Вас

у двох справах.

Перш за все мушу Вам сказати, що ми спасені! Моя
кохана недужа перейшла вже небезпеку. 42 дні велась бо-
ротьба життя із смертю! Нарешті віддыхаю! Почалась
конвалесценція. Небезпека минула.

Знаки тифу виступили 22 квітня, дванайцять днів пі-
сля нашого приїзду до Беляджію. Від того часу сам не
знаю, яке було моє життя. Моя наречена ще страшенне
виснажена. Але коли все піде як слід, при кінці цього мі-
сяць вернемось. Туга за рідним краєм мучить мою Шар-
льоту. Її гарячка більшала від жаху, що вона, бідна, може
вмерти на чужині!

Коли вона тратила пам'ять, я бачив, який сильний
вплив мали на неї останні події. На її устах з'являлось по-
стійно одно ім'я. Не важко відгадати яке! Шарльота ви-
мовляла його з жахом. Цей чоловік прибив її, а морально
замучив. Її життя було лише довгою низкою „трансів“ —
від дня її шлюбу аж до 5-го квітня цього року, коли
Кльодові при допомозі чудодійної китиці вдалось її переко-
нати, що вона таки вдовиця!

Тепер хочу сказати Вам кілька слів про Кльода. Коли
моя будуччина вже з одного боку запевнена, починаю
журитись іншими справами

Що таке трапилось з Кльодом? І з Максеною? Я вдив-
ований їх рішенням. Те, що знаю про них не вистачає
мені. Чому вони так швидко подружились? І чому так
мало написали мені про це? Як розяснити собі те, що моя
сестра не приїхала до Беляджію, щоби мені допомогти
своєю опікою і підбадьорити своєю присутністю?

Ви єдині можете мені пояснити ці дивоглядні факти. Бо - ж Вам відомо, що мого батька не можу тут рахувати. А що Кльод і Максена є саме тими, які мене цікавлять...

Чи можете мені зробити цю чемність і написати мені? Ще раз повторюю своє питання: що таке трапилось?

Ось що я знаю сам:

Я виїхав з Парижа із своєю нареченою 10 квітня, себто п'ять днів після того дня, коли в радіоплястичній ванні завітла бузина.

Напередодні нашого відїзду, як Ви може собі пригадуєте, я прийшов з Вами попрощатись; ми розмовляли про успіхи Кльода. Пригадую собі, що Ви висловили деяке здивування з приводу повільної праці мого друга. Вас інтригував факт, чому він не зробив репродукції людського тіла, коли вже міг це зробити. Які вагання стримували його від цього? Навіщо було відкладати? Навіщо було гаяти в довершенням побожного діла? Ви не зясували своєї думки, але я відчитав її на Вашім обличчі і щодо цього пункту, ми мовчки відчували ту саму невпевність, а може і той самий... острах. Я хотів уже зрадити Вам його дуже дивні рефлексії, висловлені після створення китиці, але не зробив цього з почуття дискретности.

Два листи від Кльода пригадали мені його двозначне становище. Я одержав їх тут: один з датою 12-го квітня, другий з 14-го. Вони дуже палкі, але короткі і похмурі. У них видко той сам неясний, неблаганий жах, якого він не міг затаїти передімною і який я повинен був Вам виявити. Його завдання обезсилювало його. Врешті було видко, що він лякається. Признався до цього. Лякається чого? Сам не знав. Це був чоловік у небезпеці перед тайною.

Від часу цих двох листів я не одержав від Кльода більше ніякої звістки.

17-го квітня Максена листівкою повідомила нас про їх назначений шлюб. Максена писала нам, що Кльод закінчив свою працю з успіхом, що спосіб радіопластики віднайдений, що вона відчула як у ній відродився давній потяг і що на їхнім шлюбі 12-го мая вони, річ ясна, сподіються нас бачити.

Це була третя листівка, яку я одержав від Максени. Її тон не ріжнився нічим від двох попередніх, хоча в ній було повідомлення про таку подію.

Шарлоту і мене чудував не сам шлюб... Ми подекуди передбачували його. Але його швидкість, нежданість

цього нового епізоду! Якже це? Так зпечевя? 12-го мая!
І ні одного слова від Кльода!...

Все-ж таки ми рішили, що вернемось у Париж на 12-го мая, дарма, що моя наречена нарікала щораз більше на серце... Нещастя хотіло, що 21-го вона мусіла залишитись у ліжку. А 22-го доктор поставив діагнозу: тиф.

Від цього часу якась лиховісна мряка нависла над моїм життям. Мною заволоділа повна байдужість. Усе те, що не могло причинитись до здоров'я Шарльоти перестало для мене існувати. Я одержав листи. Вони всі лежать тепер передімною. Більшість з них — від Максени. Вона пише мені про своє щастя, каже, що Кльод замешкав у Сен-Дені*), де вони тепер обоє. Згадує мені про мого батька, свого мужа, свою свекруху. Це все в дружнім тоні, чемнім, трохи холоднім... З усім тим: вона не приїхала сюди допомогти мечі і лишилась біля Кльода, який від того часу не пише нічогоісенько.

Я відповів своїй сестрі. Я вислав кілька листівок до Кльода у дуже теплім тоні, запрохуючи його сюди до Беляджію, на відпочинок, упевнюючи його, що його дружба була би великою полекшою в моїм горю... Ніякої відповіді!

Що я маю думати про становище Кльода супроти мене? Як його виправдати? Воно мене болить і хвилює. Тому звертаюсь з проханням до особи, якої симпатія приносить мені найбільше чести — до Вас: будь ласка, розясніть мені загадку, яка мене так пригноблює.

Дякую Вам задалегідь і прошу прийняти запевнення моєї найглибшої пошани

Ерик Альбан.

V. Ясний герой стає неясним.

Джемо Берлінгем до Ерика Альбана.

Париж, 10 червня.

Дорогий пане і друже,

Ваш лист зробив мені велику приємність. Хоча я одержую постійно звістки від Вашого батька, я прочитав з великою втіхою

*) Передмістя Парижа.

новину про виздоровлення Вашої пані. Боку дякувати! І нехай щастя більше не покидає Вас!

Ви питаєте мене: що трапилось?

Гадаю — хочу вірити — що опис подій вистачить Вам для розуміння того, що діялось у недоступних глибинах, де творяться явища, які виринули на поверхні — те єдине, що ми, глядачі, можемо тут пізнати, коли ми обмежені до свідомства самого ока та вуха.

Передаю Вам точно факти. Скажу також, як я реагував на них і ви зможете виробити собі погляд, чия в своїм осуді тоді помилився. А коли вернетесь у Париж порозмовляємо. Це моє велике прохання до Вас, бо ви єдині, в яким можу побалакати про нещастя, за яке я в частині відповідальний, так само як і ви, дорогий друже!

Я так потрібую когось, з ким міг би поділити тягар думок, які мене пригнітають!...

Відчуваю, що Ви аж підскочили, прочитавши слово „відповідальний“.

Так! Ви і я — а головню Ваша сестра — всі ми зробили дуже нерозумно, що настоювали, щоби Кльод узявся за відчитання формул. Це джерело всього нещастя.

Він сам прочував це. Як він вагався! Він, що звичайно має стільки рішучості та сміливості! І чи можна не вірити, що такі його побоювання мали тривку підставу в його підсвідомості?

Та я обіцяв Вам держатись фактів.

Голі факти виглядають так:

Безпосередно перед Вашими відвідинами, коли Ви прийшли попрашатись, Кльод сам повідомив мене, що його праця успішно закінчена. Я не бачив його часто, але він мав змогу при допомозі телефону, з вулиці Конде, розмовляти зі мною кілька разів денно.

Вранці 5-го квітня Кльод повідомив мене про свою перемогу. Я знав, що він запрохав Вас і паню Шарльоту, щоби Ви були присутні при виробі синтетичних квітів.

Від 5-го до 15-го, себто на протязі десяти днів, Кльод приготавлявся до експерименту, який мав для мене таке саме значіння, як для Вас мала відтворена бузина. Ми зустрічались багато разів, чи то в його хаті, чи в моїй. Він був мовчазний, розсіяний, боязкий. Ваша сестра вічно підганяла його, щоби скінчив свої досліди і проявляла в цьому якесь дике завзяття. Він протиставляв цьому оспіхові лише безмежний смуток і заморожуючу мовчанку. Я мав вражіння, що він гаяв (як уже я Вам згадував),

одначе я не вважав доцільним ще й сам його дразнити, бо його поведінка вражала мене.

Переляканий дивною тайною його меланхолії я пробував її розсіяти. Я силкувався довести Кльода до того, щоби він передімною висповідався. А проте я не міг добути з нього нічого більше, крім запевнення дружби, приязання як до батька, пошани.

Врешті питаю його :

— Що таке з вами ?

— Нічого, мій пане... нічого нового...

— Страх ?

— Він зменшився.

— Чогож ви ще лякаєтесь ?

— Все те саме: Невідоме.

— Якжеж це ? коли ваш страх зменшився, то тим самим „невідоме“ також обмежило свою сферу ?

— Це правда. Тепер я бачу краще, куди доля тягне мене...

— Ви мене трівожите. Маю вражіння, що ви з мухи робите слона!.. Та коли ви справді не маєте відваги, чи не краще було би зупинитись у своїй праці ? Ви віднайшли формули і тепер інші вже могли би продовжувати ваші досліди... Я був би волів вас... але врешті..

— Тепер уже запізно !

— А це чому ?

Він не відповів. Такою менш - більше була наша розмова 15 - го квітня.

На другий день у 8 - ій год. вранці, Кльод зателефонував мені :

— Все буде готове нині пополудне. Чи будете такі добрі зайти на вулицю Конде в 5 - ій годині ? Я скінчу до до цього часу.

Я прийшов точно. Мати Кльода прийняла мене в сальоні, сумежнім з лябораторією. Вона сильно недочуває і з нею важко вести розмову. Зрештою, я не прийшов туди з цією метою. Двері від лябораторії були зачинені і я чув за ними шелест, як підчас праці та порядкування...

Я навмисне розмовляв дуже голосно. Кльод мабуть зрозумів і озвався зпоза дверей :

— Одна хвилиночка і я до ваших послуг.

І двері справді небавком відчинились. Кльод був страшенне блідий і хитався. Його уста кривились, щоби усміхнутись. Він зрікся цієї усмішки і підійшов до нас непевною ходою.

Його мати перелякана кинулась до нього :

— Мій хлопче! що з тобою?! Ах! я не сумнівалась, що ти скінчиш цю роботу якоюсь недугою!

Він сів важко на крісло і глядів блудним зором.

— Це нічого... це нічого... — бурмотів.

— Чи ти не маєш флякону з етером у своїй шафі?
— спитала його мати.

І хотіла ввійти до лябораторії. Кльод встав і задержав її:

— Не йди туди! Я забороняю тобі входити. Кажу тобі, що це нічого. Подай мені скляночку вина...

І випив дві склянки.

Ми гляділи на нього перелякані. Його ліва рука була звгорнена білою шматою.

— Чи ви зранили себе?

Трошечки. Попросту не маю вправи... Звикну до цього... Там уже все добре. Мамо, будь ласка, лиши нас самих, прошу тебе дуже!

Це був приказ гострим голосом. Мати вийшла з кімнати слухняна та перелякана.

Тоді він сказав до мене:

— Хочете побачити? Прошу, ввійдіть.

І ввів мене до лябораторії. Безладдя було там виїмкове. Мене вразив як стій вид тіла, що лежало вдовж на канапі. Немов би крізь мене пройшла гальванічна течія.

Мені й в голову не могло прийти, що Кльод схоче зробити власну радіопластику. Тому-то я став, як приголомшений, коли побачив трупа, який був його особою.

Він лежав прикритий аж по шию настільним килимом. Я мусів заволодіти собою, щоби втишити свої нерви. Мусів нагадати собі, що це — радіопластика. Посиніла голова і обличчя скаменіле від смерти потрясли всім моїм єством. Знаючи, як я любив Кльода, можете уявити собі, яке вражіння зробили на мене його тлінні останки. Мої очі мимохіть зупинились на його живій особі з непереможною потребою ствердити, що він тут і живий. Я кинувся йому поривисто на шию і міцно пригорнув його до себе, щоби натішитися його присутністю...

Одначе Кльод прийняв холодно це моє захоплення... може і смішне. Я виправдувався, трохи збентежений:

— Вибачте мені. Я не міг стримати свого серця. Цей штучний труп — найстрашніше видовище, яке я бачив в своїм житті!

— Я його спалю нині вечером — відповів Кльод байдужим тоном. — Для першого експерименту я не хотів ко-

ристуватись моделем. Мені не було би дуже приємно, щоби мій організм, навіть у формі репродукції, став жертвою медикусів.

Я признав йому рацію. І хоча нишком я промовляв собі до розуму, моє зворушення не покидало мене. Сила смерти та дружби така велика, що страшна трупяча копія притягала надалі мою увагу і піддержувала мій пригноблючий настрій. Що з того, що це був мертвий ідол? Він володів моїми змислами та почуваннями. Передімною лежав мій дорогий Кльод, без життя! Міркування були безсилі проти вражіння сильнішого, ніж вони. Мені здавалось, що сам холону в обіймах марева.

Підійшовши мимохіть bliще я запримітив на одній лицівці трупячої копії дивні знаки подібні до синців... Немов блискавкою пригадав я собі історію Рішара Сіріга. Заки я встиг піднести килим, який закривав груди двійника, у моїй совісті зродилось обвинувачення особи Кльода...

Зірвавши одним рухом руки килим — одночасно осудив Кльода Сіріга.

Чи повірите? На грудях штучного трупа була червона діра від рани! І я побачив тоді у своїй уяві, Рішара Сіріга, ворога Бога, як він зовсім так само розрізував горло своєї трупячої подоби, щоби викликати неможливе чудо: розбудити неживе серце!

— Пане! — крикнув тоді Кльод.

Я стояв мовчки, у розпучі. І як слідчий суддя і одночасно обвинувачений глядів я на це неспокійне місце, на ще мокрі плити, на забризькані стіни, на мідяну викривлену штабу, перевязану руку... Все це вказувало на гарячковий поспіх, з яким оператор витягнув з ванни тіло свого „двійника“. Видко ще було сліди завзятої боротьби експериментатора з трупом, якого він сподіявся оживити.

Кльод, блідий, як його мертва відбитка, стояв вдивлений в мене, ждучи на мій проклін.

— Невже-ж ви, християнин — кажу до нього — могли зважитись на такий атентат!

Він понурив мовчки голову. Я говорив далі:

— Чи це можливе? Мій Кльоде, змилюйтесь... бороніться, розясніть мені...

Тоді він сказав слово за словом:

— Як вам це сказати? Коли я побачив цю істоту, подібну до мене, над берегом смертної безодні... я мав вражіння, що вмираю сам... І тоді я поспробував її оживити. Я силкувався спасти життя комусь, хто був мною...

А врешті, щоби сказати вам усю правду — навіщо таїти її? — я знав заздалегідь, що ця спокуса буде мене навідувати... Життя це - ж така гарна річ!... Бачите: з рани полилась кров. Це - ж добрий знак.

— Кльоде! — крикнув я, зжахнувшись.

— Залишіть — сказав він — скінчилось, гріх довершений. Не звертайте вже уваги на цього тілесного манекіна. За кілька годин його пожре вогонь. Я зроблю інші замість нього і ще побалакаю з вами про наші пляни.

Коли ми перейшли до сальону, я спитав його:

— Які наші пляни? Чи ми вже не порозумілись щодо них?

— Ні. Мені здається, що ми нічого ще не списали...

— Ви так само добре знаєте, як і я — відповів я приголовшений зворотом нашої розмови.

— Отже ми порозуміємось остаточно. Ви зорганізуєте мені робітню на передмістю, але я хочу задержати собі повну свободу щодо...

— Вибачте: формули — —

— Є мої.

— Ви - ж дали їх мені!

— Я беру їх назад собі.

— Кльоде, друже мій! Що за отрута дісталась до вашої крові?

— Ніяка. Я лише передумав.

— Але обіцяєте мені, що не будете більше пробувати радіогенези і вдоволитесь радіоплястикою?

— Це моя справа!

— Коли так, то я не даю своїх фондів!

— Це мені байдуже. Віднині я розпоряджую чудовим джерелом доходів: радіоплястика дає змогу робити з недужих їх моделі і таким робом ставити діагнозу. Отже можу вже без вас обійтись, Але як ви можете обійтись без мене? Ваша релігійна ідея...

— Добре, годжусь! Приймаю всі ваші домагання.

— Вони прості. 4000 франків за один модель, пересічно, з гарантією, що річно буде щонайменше 1000 замовлень. В речинці, який означимо, я зверну вам кошта за експерименти та інсталяцію. І від тоді ви не будете мати ніяких виїмкових прав до доходів.

— Як ваша воля...

Я слухав цього мов у сні, у гарячці! Слова Кльода падали на мене зпоза матрацної обивки. Я починав поволі розуміти і робив собі докори, що не зрозумів цього раніше, коли ще не було занадто пізно найти якусь раду!

Ми забули, що Кльод був братом Рішара! братом напів божевільного! і що він був до нього подібний неодною рисою своєї вдачі, головню: тим самим нахилом до хемії, тою самою подиву гідною здібністю в атомістиці!

Коли я слухав, як протегований мною диктував мені умови нашого контракту, мені здавалось, що чую покійного його брата, золотаря, як розмовляє зі мною про торговельні справи, або ще більше: його брата, дивоглядного вченого, як він викладає без найменшого тремтіння в голосі своє страшне підприємство!

Мене гнітив тягар моєї відповідальности. Чи я не приложив руки до цієї катастрофи? чи я не пхав Кльода над безодню? чи не дав товчка до цього швидкого та лиховісного ходу подій?... І пригадавши собі сцену, як це мій секретар боровся в розпуці між моєю волею і своїми інтуїційними побоюваннями, я відчував з приводу його упадку безмежне спочування.

Саме тоді ввійшла Максена разом з панею Сіріг, яка скористала з нагоди, щоби вернутись до сина. Мати спитала зараз свого Кльода, як він себе почуває. Він не відповів їй. Мати і я були там лише статистами. Знаючи те, чого вона не знала, я не сумнівався у цьому ні хвилини.

Коли я поглянув на Вашу сестру я мав безпосередне пересвідчення, що вона була в змові з ним. Вона надаремне силкувалась затаїти це. Скажу ясніше: „змова“ є може надто сильним словом. Максена робила на мені вражіння радше особи, яка підготовила мовчки такий наслідок і яка прийшла схвильована перевірити його. Я стежив за нею від хвилини її приходу. Вона видалась мені спершу знервованою під маскою небуденного холоду. Вона була дуже бліда. Рука, яку я стиснув на привітання було нервова і задубіла. Вона вдивлялась у Кльода тривожним зором. Ця жінка вся тремтіла недоброю надією, яка сказала їй, що її бажання сповнились і що її вплив таки заважив. Чи вона прочитала в очах нашого друга признання щодо святотатства, до якого вона сама потайки його спонукала? На це не можу Вам відповісти. Але від цієї хвилини я мав певність щодо їх недалекої злуки. Я бачив, як дівчина розвернулась, уся проясніла; від радощів стала ніжнішою. Коли вони стиснули собі руки, тоді вона силоміць пробувала вдержатись на ногах, а її уста склались у форму болючого цілунку..

Одначе Кльод був на далі суворим і непроглядним. Він мав у своїй особі щось студеного, що неждано зжахало мене. Я пізнав у ньому непохитний холод його брата.

У Кльода появилось тавро його брата і сліди цього тавра відбивались на його обличчі. Максена могла вже його кохати; вона зробила з нього нового Рішара, виплекавши в його душі страшний зародок химери!

Тому - то, коли проголошено їх шлюб, я не здивувався ні трохи. Кльод повідомив мене про це підчас одної розмови, коли ми балакали про „інтереси“. Тепер ми розмовляємо про інтереси! Нас ділить уже на віки безодня. Так, безодня, до якої поглиблення, на жаль, я причинився!

Як вам відомо: новоженці мешкають у Сен - Дені. Їх лябораторії оборудовані в будинках, що належать до їх віллі. Вже почали їх поширяти. А „маестро“ має власну робітню, куди нікому невільно входити...

Здається, що Ваша сестра є дуже щаслива. Вона присвятила всі свої сили своєму чоловікові. Але він... Ах! він... Як Вам змалювати образ цієї людини? Що - ж, побачите його сами. Аж до тої хвилини я мовчатиму про все те, що передумав від того осоружного дня, якого історію тут описав.

Я повинен би бути вдоволений... Дивоглядна фабрика в Сен - Дені фабрикує чудові копії. Їх доставляють правильно до анатомічних лябораторій. Медицина та хірургія не могли би вже обійтись без радіоплястики, яка є чудесним доповненням радіографії. І релігія є в пошані. А проте якою ціною заплатив я за всі ці добродійні дари неба?.. Ах! мій дорогий друже! я нічого не згадував Вам про мої безсонні ночі, про мої гидливі роздумування, про всі муки, яких зазнала моя душа від моїх сумнівів!... Я хотів тільки покласти перед Вами деякі дані хвилюючої історії — ось і все. Таким робом Ви зможете висловити свій ясний погляд, коли зробите мені цю приємність і як нетерпляче жданий гість — приїдете до мене. Ні; нині забороняю собі продовжувати цього листа. Це було би зовсім протилежне до тої методи, яку ми повинні вибрати. Зрештою, чи я був би в силі висловити свою думку?.. Чи я зважився би бо-дай довірити Вам тихцем те, що є мукою моєї самотности?

Дай Боже, щоби Ви застали мене вже в спокоєного. А колиб я ще не був ним, тоді дай Боже, щоби Ви могли втишити мене, Ви єдина довірена душа, перед якою я можу сповідатись, як перед самим собою...

Але чи Ви знаєте, що я вже не говорю навіть сам до себе без остраху та недовіря?..

Ах! приїзжайте! я занадто самотний. І я також відчуваю страх.

До швидкого побачення!

Джемс Берлінгем.

VI. Замотані вузли — перерізані.

Ерик обтирав своє вогке чоло, насолоджувався свіжістю ждальної салі і прохожувався по килимах, мов по оксамитній траві.

Його впустили негайно.

Берлінгем з простягненими руками йшов йому назустріч. Вони кинулися до себе поквапно.

— Якже-ж Ви їхали — спитав філянтроп.

— Знаменито. Ми вернулись учора. Вас відвідую першого. Я не бачив ще нікого, з виїмком свого батька.

— Тим краще. Я ждав на Вас як ми умовились. Якже-ж відчуває себе... ваша наречена?

— Все ще слаба. Має дуже надшарпаний організм. Дуже поволі вертається до здоров'я.

— Я страшенно хотів би її побачити. Приходить мені на думку, що ви могли би обоє з'їсти обід зі мною. Хочете? Ви лишитесь тут, а мій шофер поїде за вашою панною. Згода?

— Ні, дякую вам дуже. Шарльота занадто втомлена дорогою і я боюсь... Вона потребує відпочинку. В останніх часах вона справді розстроєна. Яканебудь дрібниця виводить її з рівноваги. Я не можу відійти від неї, щоби вона кожним разом не мала сліз в очах. Вона домагається, щоби я вічно сидів при ній. Мушу їй казати, куди йду; тоді вона лине за мною в думках. А коли вертаюсь, тоді можна би мати вражіння, що я воскрешаю її, так вона страшенно радіє!

— Ви щасливі.

— Я сам себе питаюсь, чи це правда. Бо цей її страх це ще вічно спомин про т а м т о г о... І я мучусь цим, так само, як мучить мене вид її чорної сукні, вдовичого капелюха і прізвище, яке вона носить ще надалі.. Інколи, ледви відійду від неї, а вона вже біжить за мною. Бо самотність наводить на неї жах. Чи ви гадаєте, що вона тоді шукає за мною? Ні! Вона втікає від спомину!

Берлінгем перебив йому:

— Не їдьте до Сен - Дені у відвідини до своєї сестри. Або коли вже, їдете їдьте сами. І коли хочете послухати моєї ради, їдьте з панею Сіріг якнайдалше звідси, хоча би завтра.

Ерик глядів на Берлінггема трівожними очима.

Англієць і він дивились на себе мовчки. Атмосфера ставала напруженою. Ніколи ще обличча Берлінггема не було більше непевне. Врешті промовив:

— Якби я був знав, я ніколи не дозволив би вам вернутись... Не питайте мене більше... Я мав намір виявити вам.. Я відчував потребу висповідатись перед вами з моїх побоювань... Я ждав на вас нетерпляче... А тепер, коли стою перед вами і маю поділитись ще з другою особою тайною, яка мене гнітить, я... Ні! це витвори уяви... Коли ви зараз тут зустрінетесь з Кльодом, я побачу... Вичитаю в ваших очах.. А тоді по вказівці ваших очей остаточно замовкну або скажу. Кльод зараз прийде. Він телефонував до мене позавчора, прохаючи зустрічі зі мною. Знаючи, що ви будете тут нині в 9-ій год., я призначив йому зустріч на 9 і пів. Він точний і буде тут за кілька хвилин. Придивіться йому — судить. Я сам уже нічого не знаю.

І так стояли хвилину проти себе, впяливши в себе очі, схвильовані різними тайнами — один не маючи сміливості ставити питання, другий не хотючи довірити свою думку словам.

Цю мовчанку перебив шум авта, що колом заїзжало перед дім. Липнече сонце панувало над світом. І все довкола них сяло. Берлінггем з важко зажуреним чолом повів поглядом і зупинився на своїм робучім столі. Ерик доглянуv, що хрест був звернений у напрямку вільного фотеля. Він бачив його відворотну сторону і в його уяві зродився невиразний образ, що вони знаходяться у виклятій країні, поза плечима Бога.

— Благаю вас — сказав Ерик тремтючим голосом — скажіть мені, заки він приїде. Мене мучить ваше неприродне схвильовання. Мені здається, що ви хочете поставити мене віч - на - віч з таємним противником, не давши мені зброї на оборону...

Берлінггем ходив від стіни до стіни та нагло зупинився. З піднесеною головою, з ясним, хоча й нервовим поглядом, заложивши руки на плечах, сказав:

— Ні. Побалакаємо аж після його відходу, може... Раніше можу хіба вам сказати, що.. Ось що: маю перед собою, ми маємо перед собою проблему, яка простягається під нашими ногами, мов прірва. Можемо прийняти дві гі-

потези. Кожна з них розв'язує проблему однаково вдоволяючим способом. Перша стоїть на ґрунті здорового розуму. Друга.. дратує мене, жахає, доводить до божевілля! Чому? Тому, що вона належить до тих гіпотез, яких не можна сформулювати безкарно. Вона належить до тих, які інколи стають безсумнівно-очевидними правдами, коли минуть століття, але які лякають при своїй першій появі тих, що дійшли до них і нищать тих, які їх проголошують. Даю вам слово честі, що я вагаюсь. Колихаюсь між двома розв'язками, так, немов би я був прив'язаний до грузила великанського годинника, розгойданого в безмежнім просторі. Не дивуйтесь, що від цього крутиться мені голова — аж задихаюсь! і хочу кричати з болю та переляку!

І знизивши голос, відділюючи слово від слова, закінчив :

— Отже я мушу видобутись з цього стану. Рахую на вашу поміч... А тепер більше не скажу. І так уже я настроїв вас аж занадто.

Він сів за столом і зчипив свої обі руки з такою силою, що його пальці закаменіли. Вдивлявся в мармурового Христа розп'ятого на гебановім дереві. Впялив свій зір так, немов би хотів задержати своїми очима тінь невмірущої святости цього схрещеного дерева і якби від цієї хвилини хотів глядіти на все тільки крізь ці дві попережниці.

А одночасно Ерик почув шепотіння :

— Господи! Господи! невже - ж Ти дозволиш на це?

Коли Берлінгем міг дозволити, щоби його бачили підчас розмови з Богом, то це значило, що така хвилина була неабияка в його житті. Ерик Альбан глядів на нього із заляканою пошаною, коли саме застукали тричі до дверей і ввійшов льокай із заявою :

— Пан Кльод, прошу пана.

Ерик затремтів. Берлінгем володів собою краще і вигладив зморшку скривлених уст :

— Добре Бертроне. Попроси пана Кльода, щоби був такий добрий і хвилиночку заждав. Я зараз задзвоню.

Коли двері зачинились за льокаєм, оба вони переглянулись.

Здалось, що напружена атмосфера зросла ще вдесятеро.

— Чи ви готові? — спитав філянтроп. — Треба взяти себе в руки... Ви не повинні нічим зрадити свого схвилювання... якщо ви схвилювані..

Ерик рішив, що дальша розмова на цю тему зайва. Не хваючи свого боязкого зору, кивнув головою.

— Ну, добре! — сказав Берлінггем — (Go on!*)

І потиснувши гудзик дзвінка потягнув нитку Призначення, щоби вона розмоталась.

*

Увійшов Кльод: худощавий, посинілий, зовсім оголений. Його чорне вбрання висіло на ньому. Якийсь дивний висказ обличча надавав йому майже страхітливую суворість. У його зіницік дримала ніч. Здалось, що він ходить як сонний, задуманий у гарячці над якоюсь гробовою тайною.

Берлінггем і Альбан прийняли його свобідно, як звичайно. А проте Ерик придивлявся гостеві з напруженою цікавістю, яку розбудив у ньому Берлінггем. Філянтроп, щоби відвернути увагу Кльода, звернувся до нього у веселім тоні:

— Ов! хлопче! а це що з вами? Ледви вас можна пізнати! Бачу, що навіть вже оголені! Идете за модою! Хотите задержати родинну схожість. Аж дивно як ви подібні тепер до... своєї мами - добродійки! Правда, пане Альбан?

А Ерик ані не моргнувши бровами:

— І ти щось дуже похудів, мій друже. А Максена нічого мені не згадувала про твоє здоровля. Чи тобі що бракує?

Кльод відповів, немов би з віддалі, не ворухнувши ні одним мязом свого обличча:

— Ні, мені нічого не бракує. Дякую... Я не сподівався... побачити тебе тут... Не питаюсь, що в тебе чувати, бо Максена передає мені ногини...

І просто звернувся до Берлінггема:

— Я хотів з вами бачитись, щоби порозмовляти про відчинення філій. Інтерес у Лондоні находиться в добрій стадії. Щодо Нью-Йорку то є деякі труднощі...

З менту, коли він перейшов поріг кімнати, з кута відзвувалось якесь бурмотіння, що щораз зростало. І неждано Ерик побачив собаку Берлінггема, як стягнула свою морду, наїжила шерсть і блиснула очима. Фляй, що до цього часу сидів так тихо, немов би його і не було, не переставав бурмотіти і починав кружляти довкола Кльода. А проте лякався підійти до нього блище, як усі собаки, що вагаються між страхом і відразою.

*) (Go on (англійськ.) — до діла! гайда!

— Фляй! Фляй! а це що значить? — крикнув Берлінгем, користаючи з нагоди, що може продовжити сцену перевірки. — Підеш - ти зараз під фотель, чи ні?! То ти не пізнаєш свого старого приятеля, пана Сіріга? Ех, ти дурню! забирайся геть звідсіля!

Викинув собаку за двері і прохав вибачення у Кльода, який, зрештою, не звернув на цю сцену найменшої уваги.

— Отже балакаймо — сказав Берлінгем. Це нічого довірочного, правда? Чи присутність пана Альбана вам не перешкоджає?

— Ні трохи.

Ерик сів на боці, взяв часопис і буцім - то читаючи, стежив зовсім свобідно.

Нема сумніву, що Кльод від першої хвилини своєї появи вразив його своїм зміненням виглядом... Одначе лист, який він одержав від Берлінггема був того рода, що міг дати розяснення всьому. Цей лист ослаблював заздальгід його зачудовання... Нема що й казати: Кльод не був уже тою самою особою. Революція, яку він перейшов, перемінила його. Ерик знав яка...

Кльод сидів і розмовляв холодно, гостро, вживаючи якихсь нових рухів і нових переливів голосу. Інколи якимсь порухом руки або відтінком голосу нагадував свого брата, який тяжив над ним своєю страшною спадщиною. Та сама манія наближувала їх до тої самої зовнішної подоби. Не обличча змінилось у ньому, обличча, яке він оголив; змінився його висказ. У цьому зеркалі не відбивалась уже колишня спокійно - чиста душа, а дух, якого шарпало, виснажувало терпіння..

А найдивнішим був його зір: заморожуючий; хоча й нагадував зір свого старшого брата мав у собі дещо невпійманого. Ерик не міг собі його зясувати. І цей погляд наповнював щораз більшою безнадійністю, а очі Кльода, немов би вдивлені в темряву, де не в силі доглянути, очі коліру брудної води доводили його до розпуки..

Розмова наближувалась до кінця. Берлінгем узяв перо і сказав:

— Напишу вам чек на 100.000 франків. Будь ласка, зголосіться з ним до каси. Одночасно порозумійтесь з моім касіером. Чи ми дійшли до порозуміння?

— В усіх пунктах.

Берлінгем ударив по однім клявіші телефонної скриньки:

— Прошу мене получить з бухгалтерією. Бухгалтерія? Добре. До вас іде пан Кльод Сіріг. Прошу перегля-

нути з ним плян організації в Нью-Йорку. Він має повну свободу ділання., Щоби за чверть години ця справа була поладнана...

— Я скажу вислати замовлення з Ліону — сказав Кльод. — До побачення!

Тоді Ерик не в силі був заволодіти своїм зворушенням і крикнув з глибини душі:

— Кльоде! Мій дорогий Кльоде!

Чи суворі уста злагідніли? Ні, вони скорчились неозначеною усмішкою. А в очах лишилось повно смерку, немов в ямах черепу. Кльод простягнувши руку сказав:

— До побачення!

І сказавши це розсіяно лишив їх без церемонії, так, немов би виходив з порожньої кімнати, яка нічим нічого не нагадувала йому.

Берлінггем провів його і глядів за ним, заки він не щез у дверях бухгалтерійного відділу.

Фляй попрощавши гостя гавканням, вернувся до кімнати, виявляючи свою радість і любов до свого пана ріжними викривленими позами.

Берлінггем кинувся до Ерика із запитом:

— Ну якже?

Цей зробив ухильчивий рух.

Англієць кусав свої губи, а врешті сказав:

— Я пожертвував би тижнем свого життя за те, щоби можна здерти цю вивіску!

— Яку вивіску?

— Мідяну вивіску, прибиту на кінці коридора з надписом „Б у х г а л ь т е р і я“. Розумієте?

— Ані трохи.

Берлінггем нервово відчинив двері:

— Бертроне!

Увійшов льокай.

— Бертроне.. Чи на вашу думку пан Кльод змінився? Ми лякаємось за його здоровля.. я і пан Альбан, його шурин. Чи ввійшовши сюди привитав він вас яким чемним словом?

— Ні, пане — відповів Бертран, прикушуючи губи, з офіційною міною. — Пан Кльод не був ласкав обізватись до мене.

— А прецінь давніше..

— Ех! давніше! це був пан, який не був гордий на свою особу... Завсіди казав: „добрий день... а що у вас чувати? як там ваш син, донька?..“ Завсіди був уважли-

вий... Де би я міг сподіятись, що пан Кльод колись буде глядіти на мене так згори!

— Дякую Бертроне, можете вже відійти... Бачите, що пан Кльод є дуже хорий.. Не беріть йому це за вину. Радше помоліться за нього... добре?

Після таких слів на обличчі льокая зявилося болісне здивування, а одночасно вислів симпатії, яку Кльод зеднав собі в нього на протязі літ.

— Якби я міг це був знати! — сказав він.

— Ну йдіть Бертроне і моліться за нього,

— Помолюсь від щирої душі!

Берлінгем і Ерик лишилися сами. Англієць повторив свій запит:

— Ну якже?

— Мій Боже!... ви мусите мені вибачити... скажу щиро, що ваше становище видається мені дивним...

— Справді?... А ця метаморфоза... антипатія пса, який гинув за ним... цей його нежданий холод супроти служби... ці трагічні очі...

— Я вже на підставі вашого листа передбачував усі можливості незвичайної переміни, про які зрештою знаходимо чимало прикладів в історії психіатрії. Кльод упав жертвою родинної манії. Він хопився горячково за здійснення безглуздої мети... Чи дивниця, що та сама праця і ті самі досліди можуть прокинути в двох особах, споріднених кровю анальогічні бажання?

— Ах! — відповів Берлінгем, ломаючи руки — нехай би ці анальогії та схожості були не знати які близькі! Хоча як болюче це для нас бачити, що Кльод засвоює собі ідеї свого брата, його хиби і перебирає в свої руки цю пошесть!... хоча яким неімовірним видається мені те, що в очах Кльода появляється ледяний і сталевий погляд... усе це не хвилює мене найбільше! Ці його очі, ці очі...

І замовк від остраху, який зростав у ньому. Видавалось, що Берлінгем задивлений під впливом медузійського вору в якусь страшенну катастрофу.

Ерик сказав благаючим голосом:

— Скажіть-же ж у чому річ?

Англієць, якби зачарований примарою своєї уяви, почав казати:

— Його очі... вони виглядають так, немов би раз відбивали глибину моря, а раз неба. А яка в них темінь ночі!... Ви занадто молоді, пане Альбане, і дечого не знаєте... Та я вже бачив чимало, зазірав в неодну людську совість. Я вдивлявся в очі, в яких відбивались безмежні страхо-

вища. Не знаю, чи хто другий у світі мав нагоду приглядатись такій кількості душ, як вони боролись з жагою, викидами совісти, переляком.. І мушу вам сказати, що ніколи ще — розумієте: ніколи — я не бачив у людськiм зорі такої прірви, як та, що розвертається передімною, коли Кльод Сіріг гляне мені в очі... Це темна, головокружна безодня, в якій є щось безмежного та вічного, а на дні має невимовимий жах!... Слухайте: пригадую собі одного місіонаря, який виїхав сам один у центр таємного Тибету. Вернувся звідти після чотирьохлітнього побуту. Його мучили там лями, тамошні священики. Він перейшов не знаю які муки. Він помер на моїх руках, напів божевільний, ніколи не промовив, після втрати мови і всі свої спомини передавав тільки блудними очима... Цього місіонаря нагадає мені нині Кльод. Над його життям навис якийсь упертий, навіжений спомин, немов незгійна недуга. Він нагадає собі якесь лихо, яке людські сили не можуть видержати... Очі того місіонаря не мали в собі стільки страху. Він не привіз із своєї далекої подорожі такого відблиску з безмежної блуканини, такої тіни позасвітньої мандрівки, та кого пронизливо-хвилюючого спомину з країни своїх мук!

Ерик промовчавши хвилину, відповів :

— Чи ці його шалені досліди не є того рода, що можуть спричиняти такий задуманий сум? Він же - ж так само як його брат, плаває по морі мет афізики, шукаючи казкової розвязки...

Берлінгем заперечивши головою кидав слово за словом :

— Дух, який відбивається в його зорі мандрував по країні, якої ми не знаємо..

І наблизившись до Ерика, додав :

— Можу вимовити одно імя, яке допоможе вам зорієнтуватись. Та це імя праведника. Бог дозволив йому та приказав йому одчинити очі в солодкім світлі Бетанії...

— Лазар!

Ерик остовпілий, подався взад. Берлінгем страшенне блідий казав далі :

— Той чоловік, що саме звідсіля вийшов, скажіть, по кому носить він жалобу?

— По кому... жа — —?

— Чи це жалоба по його власній особі?

— По ким - же як не по братові?!

— По якому братові? Кльод носить жалобу по Рішарі, чи може це... Рішар носить жалобу по Кльоді? Хто був тим, що ось тут недавно вів ділову

розмову з моїм бухгалтером? Чи це бідолаха пригнічений фатальною долею і жертва атавізму, який ми бездумливо піддержали в ньому? Чи може навпаки: це окаянний, по-сварений із самим Пеклом? Скажіть: який це з них — Кльод, чи Рішар?

— Алеж це Кльод!

— Тілом і душею?

Ерик пробував розуміти Берлінггема в атмосфері надходячої бурі. Його умові сили розплутувались. Тратив під ногами ґрунт.

— Щодо одного нема сумніву — хвилювався Берлінггем — а саме: що ваша сестра своїм впливом пхнула Кльода у цьому напрямку... Варта би лише знати, яка була її дійсна мета: — чи вона зробила це з власного почину, йдучи за голосом свого серця і темпераменту, чи може вона виконувала якийсь диявольський плян у порозумінні... з кимсь... з тим, що відіхав на вічне заслання, з якого вона приготувала йому цю жахливу втечу!... Прошу вас, тільки не протестуйте. Хоча я ширий християнин, а таки кажу вам це. І повторюю вам, що це лише гіпотеза. Всеж-ж вона накидається моїй думці зовсім з такою самою силою, як кожна інша... Ви не бачили, як Кльод Сіріг вийшов із своєї лябораторії: поблідлий, розхристаний, подібний до борця, який скінчив змагатись прихапцем накидає на себе вбрання... Цілими тижнями він піддавався без спротиву ідеям вашої сестри. Куди вона його вела? Може й він сам не знав нічого. А може мав свідомість таємної небезпеки, проти якої йшов сміливо з любови, так само як мученик жертвує собою.. В усякому разі він старався відсунути від себе цей речинець...

Ерик аж крикнув:

— Він лякався себе самого! Він не довіряв жадобі, яка почала прокидатись на дві його душі!

— Це можливе. Але повторюю ще раз: треба було його бачити, як вийшов з лябораторії. Ви не бачили, як глянула тоді на нього теперішня його жінка, як жагуче стежила за ним... І моя нинішня розпука це муравлище гідких, осоружних питань щодо цієї історії. Скажу вам лише одно останнє з них: — той труп, якого мені показали на вулиці Конде з розрізаними грудьми, — той поси-нілий труп, буцім-то сфабрикований Кльодом пів години раніше, труп, який подавав на нього і якого він власноручно спалив цього-ж вечора, заки хтонебудь міг його блище дослідити — ким був той труп?

Ерик утратив віддих, затрівожений :

— Як?!

— Питаюсь, чи це справді було синтетичне тіло, об'ємистий портрет Кльода Сіріга, ним самим зроблений і який він пробував оживити? Чи може це був справжній труп злочинно вбитого Кльода Сіріга?

— Ви говорите жакливі речі!

— Уявіть собі лишень, як Кльод міг задеревіти з огляду, коли положившись під своїм радієвим апаратом, побачив неждано в зеркалі, у глибині відроджуючої води свого хвилюючого двійника! Перші бульки вхривають перлистою поволокою трупячу подобу. А одночасно діється чудо: витворений манекен починає рухатись! Кльод пересвідчений, що має галюцінацію, скаче на рівні ноги... Другий Кльод увесь мокрий, вискакує з ванни, мовчки кидається на нього і хапає його за горло... Змагаються із собою груди проти грудей, оба однакові суперники, оба однаково гидкі! Двійник хапає за ніж чи скаल्पель, чи я знаю за що... Кльод уже зрозумів... Рішар, дух Рішара вжився в тіло репродукованої форми, у той самісенький мент, коли вона щойно відлита мала стати поталою смерті. Уявіть собі цю нову форму — живою, а новий дім — порожнім! Злочинець утік, переодягнувшись у чужу маску! Змова повелась... Ви - ж знаєте Кльода. Якщо такий осоружний ученик міг істнувати, чи пак: якщо так можна було ошукати боже Провидіння, він бачучи це все, не мав мабуть сил боронитись і для добра своєї коханої дав покійно принести себе в жертву!

— Отже той, хто відчинив двері — — ?

— Це лампа завішена над гробом! Душа Рішара у подоби Кльода! Той чоловік ледви держався на ногах від виснаження. Чи наслідком бійки? Чи наслідком насильного зусилля, щоби вирвати себе з країни темряви і вселитись у цього свіжого манекена? Хто там може знати! Все це тільки здогади.. але здогади, які незвичайно дивно потверджують факти!... Подумайте: стара мама, зовсім глуха, що не в силі була почути шамотні, — безладдя в лябораторії, — окривавлене тіло трупа, що не жив, — блідина охлялого муштини, який ще далі називав себе Кльодом Сіріг, — поведінка панни Максени.. врешті продовження цього всього: неждане подружжа, моральна метаморфоза, вдаряючий процес схожості від.. Кльода до Рішара... ці хвилюючі очі людини, яка була помершою... усе аж до оголеного обличчя, яке вказувало на поворот до звичок попереднього життя...

Ерик здригнувся. Робив вражіння, що пробує визволитись від хмари марев, що обсіла його :

— Ах! ні! ні! я не хочу! Кльод не вмер! Це він вийшов звідси у цій хвилині, він є поважно недужий, але це він! Він не є тою страшною сполукою, неімовірною примарою! Ви накинули мені суггестію, піддавшись їй сами!. Ах! я тепер у тій самій ситуації, що й ви: дві протилежні гіпотези сіпають мною в двох протилежних напрямках!.. Слухайте! ми мусимо знати! не можемо так жити далі, не знаючи правди! Чейже не можна жити в такій непевності! Приглядаючись поведінці.. цієї особи —

— Він живе постійно в Сен-Дені. Ваша сестра єдина могла би... Але ваша сестра, без огляду на те, яке буде наше становище, ставиться вороже..

— Треба перевірити його пам'ять! пам'ять..

— Тепер уже розумієте, чому я перед хвилиною казав про цю вівіску на дверях. Колиб її там не було, я міг би був перевірити, чи він має ті самі спомини, що Кльод, який добре знає мою хату, чи це Рішар, який тут у мененіколи не був і який нині вперше ввійшов до моєї бухгалтерії..

— З цим треба скінчити! Так далі бути не може! Мусимо його просто спитати..

Берлінгем відповів поволі:

— Це не так легко, як ви собі уявляєте. Він мовчазний і відповідає лише тоді, коли сам хоче. А зрештою... як вам це сказати? Він не належить до того рода людей, яких можна питати. Від його погляду уста вам зачиняються..

Ерик поблід. Його спину облив студений піт. Мороз мурашками проходив уздовж його плечей. „Він не належить до того рода людей, яких можна питати“! Ті саміські слова, які сказала колись Полета Вассар про Рішара Сіріга!..

Ерик, викликаючи спомином минулі образи, перейшов одною миттю всі сцени, які полишили йому вражіння, що Максена піддержувала взаємини з „тамтим світом“... І він згадав епізод з чорним записником, епізод, що став для нього тепер сильно двозначним. Що за невидний дорадник шепнув їй на вухо спокусливу раду, щоби вона взяла собі на власність цей записник? Який невідомий агент відкрив його сестрі тайну існування цього записника, його зміст, його вартість і місце, де Рішар за життя ховав його?

Та й це все — Ерик розумів добре — можна було ще розяснити природно, без помочі головокружної гіпотези!

— Ми — в галюцінації! — заявив він тоном глибокого пересвідчення.

І твердив це, щоби переконати себе самого. Чи Рішар не написав цих слів: „Якби я міг вірити в душу, як вірив би я тоді справді в реінкарнації! Якби я справді вірив у те, що я Прометей! Якби я був певним, що можу віджити згодом в іншій постаті, щоби довершити божого діла“!

Берлінггем озвався:

— Боже! невже - ж Ти можеш дозволити на таке чудо і на таку несправедливість?

Ерик поглядів на годинник, який мить за миттю значив хід подій, і сказав:

— Він мабуть ще не пішов. Скінчим з цією справою. Нехай він прийде сюди і розяснить це все!

А Берлінггем докінчив патетично:

— Господи! змилуйся над нашими страшними сумнівами! А коли така Твоя воля, що ми маємо бути свідками цього всього, то дай нам сили, щоби...

Але не докінчив.

Гострий крик пронизив повітря.

Вони рванулись до дверей. Ерик біг як божевільний. До передпокою.

— Шарльото!

У коридорах счинився шум. Злітались урядовці.

Шарльота лежала на землі, на килимі, охаючи, поси- ніла, з виверненими очима. Її піддержував Кльод з Бертраном.

— Моя кохана! Шарльото! Шарльото!

І кликав у розпуці.

Берлінггем подобав на алябастрову різьбу:

— Лише спокійно! занесіть її до мого кабінету, на софу.

Кивнув на Бертрана пальцем:

— Ходіть - но сюди, на одно слово!

Ерик заніс свою жінку і поклав її на подушки. Довкола зібралось багато осіб. Машиністки роздягали її. Кілька хустин намочених водою з карафки простягнулось до неї. Хтось подав флякон із сіллю і вона тремтючими руками наблизила його до безкровних нівдрів.

Берлінггем потягнув льокая на бік:

— Що тут скоїлось Бертроне?

— Нічого, прошу пана. Ця пані ввійшла і спитала, чи є тут пан Ерик Альбан. Каже мені: „Я хотіла би з ним ба-

читись", ось і все. Саме тоді вийшов пан Кльод, з бухгалтерії. Він може вам сам посвідчити, що — —

— І вони розмовляли?

— Ні. Пан Кльод тільки вклонився цій пані, а тоді вона крикнула й зомліла..

— Дякую. Зателефонуйте за доктором. І нехай ніхто тут не перешкоджає.

Ввійшов до салі і сказав голосно до присутних :

— Дуже дякую вам усім, моє панство. Та будьте ласка вийдіти, бо сюди зараз прийде лікар. Я гадаю, що аж до його приходу мусимо зберігти повну тишу і мовчанку. Зрештою маю вражіння, що маємо до діла із звичайним ослабленням.

Кімната опорожнилась. Коли міцні двері зачинено, в атмосфері нависла повага нещастя.

Берлінггем спершись об бічніці дверей, стояв кілька секунд непорушно, блукаючи гарячковим поглядом.

З одного боку Ерик навколішки при софі вдивлявся набожно в Шарльоту, чи не прокинеться.

З другого Кльод — якщо це був Кльод! — підійшов до вікна і стояв там, повернувшись плечима, у глибокій задумі.

Чути було шепіт, тихенький, мов заколисна пісня :

— Моя найдороща Шарльото.. це я — Ерик... Як ти себе почувашь?... Кохана моя!

Берлінггем дивився, як на малім виблідім личку двоє ніжних блукаючих очей завітло волошками. Одночасно Шарльота з трудом зробила важкий рух рукою і відсунула від себе руки Ерика. А з її уст, які ледви ожили, чути було невиразні слова :

— Рішар... Завсіди він!.. Ні, ні... Це він... Я не маю права... Він живе!..

Ерик ухопивши її слабу руку вкривав її цілунками. Чути було, як він здержував хлипання.

Тоді Берлінггем рушився із свого місця. Поволі підійшов на віддалі кількох кроків до Кльода і зупинився, наче на краю кола, накресленого рукою Призначення.

— Кльоде! — озвався глухо.

Той стояв як воскова статуя. Лише його тіло було присутним. Його думка кудись ширяла. Берлінггем віднаходив у ньому сліди його обличчя.

Таємний чоловік задивлений у небо, мріяв. Смертельно сумний шукав дна безмежі, і здалось, що відійшов від світа дальше, ніж якби стояв на шпилі землі. Чого-ж він шукав у глибині осліплюючої блакиті? Сафірових зір?

Блакитних небесних тіл, яких молоде проміння може родити життя у лоні дозріваючого моря? Чи може цей попуриий погляд стежив в осліплючо яснім липневім просторі, чи не летить якась великанська, виголодніла, хижацька птаха?...

— Кльоде! — повторив Берлінггем менше певним голосом.

Та цей голос гинув у пустарі. Шарльота квиліла, киваючи непевно головою в правий і лівий бік. Ерик плакав мовчки. А небезпечна істота стояла серед мрій, з великими чорними очима, задивленими в неосяжну далечінь, звідки не падав на них ні один небесний відтінок.

— Кльоде! — прошепотів Берлінггем утретє.

Мовчанка. Неприсутний.

„Мусимо знати“! рішився філянтроп.

На його устах виринали інше імя: „Рішар“. Але він вагався вимовити його. Почував, що коли закличе: „Рішар“, то тим самим звернеться до другого світа.. А втім: на його язиці мимохіть виринали ще третє слово..

Ридання Шарльоти зростали:

— Ерику! лиши мене!... Він не вмер.. не вмер.. не вмер..

Неждано прорізав атмосферу гук вистрілу. А за ним другий..

Кльод Сіріг звалився, як колода.

Берлінггем підбіг, почувавши, як у горлі збирається імя, яке ось-ось готове вибухнути..

Ерик, очманілий, кинув на стіл ще горючий револьвер. А тоді імя вибухло надто пізно:

— Прометею!

Шарльота встала на рівні ноги і закутилась. Ерик схопив її у свої спасаючі обійми. Берлінггем, що стояв в увесь свій ріст, схилив свою голову в напрямку лежачого на землі.

— Боже! — сказав він. — Ти не хотів, щоби ми знали. Нехай воля Твоя буде на землі, як і на небі!

Таємний конав. Всі троє нахилились над ним. Куля пробила середину його тіла. Він держався двома руками за утробу. В останніх судорогах гарячково маячив. Хрипачим віддихом добув із себе:

— Орел Прометея!

Це було його останнє зітхання.

Щось відлетіло.

КІНЕЦЬ.

З М І С Т:

Передмова перекладчина.

Handwritten signature: Inzhamanets

ЧАСТИНА ПЕРША :

	ст.
I. Ясне обличчя в хмарі	3
II. Чорні факти і рожеві надії	6
III. Посеред похоронної обстановки	9
IV. Нова особа в півстінку	13
V. Амор пускає одну чорну стрілу	19
VI. Один, що ховався — відкритий	23
VII. Поет і предмети схвильовані	28
VIII. Біля мерця	31
IX. Той, якого не можна питати	36
X. Цифри та божевілля	40
XI. Не дуже звичайна подорож, туди і назад	44
XII. Перевірка	49
XIII. Один замазаний образ	58
XIV. Смолоский кохання	61

ДРУГА ЧАСТИНА :

I. Розшуки і здогади	67
II. Малий чоловічок уживає великих слів	71
III. Великий чоловік уживає малих слів	73
IV. Нова срава, що затемнює дотеперішню	76
V. Шерльок-Гольмс — аматор	79
VI. Сензаційний свідок	85
VII. Трус у вежі	29
VIII. Один хоче оминати смерті	98
IX. Блакитна кімната	107
X. Таємні папери	114

ТРЕТЯ ЧАСТИНА :

<i>Записки Рішара Сіріґа</i>	114
--	-----

ЧЕТВЕРТА ЧАСТИНА :

I. Важка місія	—
II. Один знак і Неозначення	166
III. День, в якому все квітне	171
IV. Тайна прогнана дверима вертається вікном	174
V.	
VI. Замотані вузли — перерізані	185

Handwritten signature

